

249192
Р. 1913, кн. II.

Рік XXII.

В А П И С К И ГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬМОЛОНІ Й ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

BEDIGERT VON

MICHAEL HRUŠEVSKYJ.

1913, II B.

XXII Jahrgang.

Видом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

Загичено 15.V с. с. 1913.

Т. СХІV.

Р. 1913, кн. II.

Рік ХХІІ.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕД УСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬБОЛЬОПІ І ЕТНОГРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE

DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. СХІV.

1913, II B.

XXII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

—♦—♦— Записано 15/V с. с. 1913. —♦—♦—

НБ ПНУС

249192

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного інституту
ІНВ. 249192

Зміст СХІV тому.

1. Зміст тому с. 3—4
 2. Церкви на Бойківщині, написав Вадим Щербаківський (з 12 рисунками) с. 5—24
 3. Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця ХVІ до половини ХVІІ ст., написав Федір Срібний й. ІV. Матеріальні відносини братчиків (докінчене слідує) с. 25—56
 4. Чуднівська кампанія 1660 р., студії Василя Герасимчука (докінчене слідує) с. 57—80
 5. Азбучний спір в 1859 р., написав Іван Франко (далі буде) с. 81—116
 6. Бойківський говір села Бігля, написав Іляріон Свенціцький с. 117—153
 7. Miscellanea: а) Полковницькі оборонні універсали, под. В. Модзалевський; б) Шевченків лист в справі »Живописної України«, под. П. Зайцев; в) Іван Филевич, некрольоґічна згадка, под. М. Грушевський с. 154—161
 8. Наукова хроніка: Чернігівський археолоґічний візд і його »Труды«, под. В. Гребеняк с. 162—193
 9. Бібліографія (рецензії і реферати): преісторія, археолоґія і історія шгуки, історія політична і культурна, література, мова (реєстр обговорених видань див. на с. 232) с. 194—233
 10. Від Виділу Наукового Тов. ім. Шевченка (в справі ювілейних видань, присвячених Шевченкови і його добі) с. 234
 11. Оголошення с. 235—240
-

Inhalt des CXIV Bandes.

1. Inhalt des Bandes S. 3—4
 2. Die Kirchen im Lande der „Bojken“ Galiziens und Ungarns, von Vadim Ščerbakivskýj (mit 12 Abbildungen) S. 5—24
 3. Studien über die Organisation der Lemberger Stauro-pigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Mitte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj. IV. Materielle Verhältnisse der Mitglieder (Schluss folgt) . S. 25—56
 4. Die Čudnover Kampagne vom J. 1660, Studien von Vasyľ Herasymčuk (Schluss folgt) S. 57—80
 5. Die „Alphabetstreit“ im J. 1859, von Ivan Franko (Fortsetzung folgt) S. 81—116
 6. Das Bojkenidiom des Dorfes Bitla, von Hilarion Svjencičkyj S. 117—153
 7. Miscellanea, von V. Modzalevskýj, P. Zajcev, M. Hruševskýj S. 154—161
 8. Wissenschaftliche Chronik: Der Černyhover Archäolo-gen-Kongress und seine „Trudy“, mitget. von V. Hrebenjak S. 162—193
 9. Bibliographie (Rezensionen und Referate): Vorge-schichte, Archäologie und Kunstgeschichte, politische und Kulturgeschichte, Literatur, Sprache (Register der besprochenen Publikationens. S. 232) S. 194—233
 10. Von dem Ausschusse der Ševčenko Gesellschaft der Wissenschaften (in der Angelegenheit der Ševčenko und seiner Zeit gewidmeten Jubiläums Publikationen) S. 234
 11. Annoncen S. 235—240
-

Церкви на Бойківщині.

Написав **Вадим Щербаківський.**

Загально український, або ліпше сказати середно-український тип церков в літературі уже добре вясовано і ілюстровано значним числом ріжних фотографій, плянів і т. и. Але відміни сього стилю, особливо галицькі, не вяснені ще й досі у бажаній повноті.

На однім типі галицьких церков, саме на бойківським я й спиню ся в сій коротенькій розвідці.

Ще 1909 року Наукове Тов. ім. Шевченка у Львові поручило мені прослідити відміни бойківського типу церков, від загального, беручи під увагу не лишень галицький, але й угорський бік бойківських Карпат. Екскурсія ведена в напрямі Стрий-Лавочне-Мукачів, а також деякі екскурсії в Самбірщину і у підгір'є аж до рогатинського повіту, дали докази того, що без огляду на істноване відмін у деяких деталях, бойківські церкви вповні належать до українського стилю; мають вони разом з ним усі ті прикмети, котрі відрізняють його від московського, або ліпше сказати загально великоруського стилю і не мають нічого спільного з північно російськими (архангельськими, олонецькими, вологодськими), як се пр. старав ся доказати у своїх примітках Игор Грабар (диви його „Исторія Русскаго Искусства т. II. Ст. 361—376). Архітектурні відміни скрізь слідкують за лінівістичними і обмежують ся етнічними границями, творючи на пограничній території (напр. в Мадярщиноу) осібний межовий, архітектурний тип.

Принято на засіданю історичної секції дня 5. III, 1913.

Спільність стилю виявляєть ся у таких рисах:

1) Церква у бойків, як і на цілій Україні звичайно трьох-банна, або лїпше трехвежна.

2) Вежі звязані між собою в напрямку від заходу до сходу (в поземім пляні — форма корабля), до того-ж середня вежа звичайно буває висша від бічних або крайних, а ніколи не буває низша.

3) в церквах п'ятивежних вежі звязані між собою навхрест, так що в поземім пляні творить ся форма грецького (рівнораменного) хреста (диви рис. 14).

4) Вхідні двері завсїди бувають в західній вежі з самого заходу сонця, хоча додатково-трапляють ся ще бічні двері найчастїйше від полудня.

5) Вівтар все містить ся у східній вежі.

6) Підлога у вівтарі ніколи не буває висша від підлоги в самїй церкві (як се обовязково мусить бути у московських церквах).

7) Кожда вежа безпремінно буває многоповерхова, так щоб з середини принаджувала глядача високїсть банї, побільшена питомою для всїх українських церков ілюзією.

8) Іконостас все буває високий, так що переходить поза злом середньої банї і досягає часто другого поверха.

Відміни:

1) Вежі в бойківських церквах взагалї меншї нїж у середньо-українських церквах.

2) Кожда вежа має більше поверхів нїж се помітно в середньо-українських церквах (часом девять) (диви рис. 15 церква в Бутлї).

3) Кождий поверх значно низшїй нїж в українських церквах (часом всього в два бальки високости).

4) Кожда вежа завсїгди буває чотирикутна, лише часом і то досить рїдко переходить в горї у вісьмокутну (див. рис. 2 і 3).

5) В бойківських церквах західня вежа часом служить за звінницю, але вона ніколи не мїняє вигляду церкви, бо не мїняє від того своєї високости і ніколи не буває висша від середньої вежі. Де так буває, то се вже тип нечистий і можна легко пізнати, звідки така відміна взялась (напр. так буває на малярській границї, де вплив сей часто примусовий йде від Мадярів) (диви рис. 4, 8, 9). Ся прикмета між иншим дуже відрізняє її від великоруської церкви, в котрій вежа з звінницею завсїди

висша від середньо-церковної, при відсутности у великоросів вівтарної вежі.

6) Орнаментація одвірків і їх конструкція (устрій) в бойківських церквах нагадує трохи іотик (диви рис. 6).

Що до ріжниць які заходять між церквами самого бойківського типу, то тут можна помітити деякі звязки з високістю гір, серед котрих побудована церква.

Чим висше пасмо гір, тим більше поверхів має церква, котра стоїть в тих горах; але й на самих низах, на підгір'ю, напр. у рогатинськiм повіті можна стрінути церкви бойківського типу, з вежами не менше, як чотири поверховими: диви рис. 1, церква в Данильчу під Рогатином. Така сама церква знаходить ся й в с. Черчу. В самiм високiм пасмі гір недалеко Бескида трапляють ся церкви мало не з девятиповерховими вежами. Пр. в селі Бутлі церква має 7 поверхів (диви рис. 15), або в Ясенові біля Турки (диви рис. 16), де церква має 8 поверхів.

Мабуть сам устрій гір, де видно як ідуть пасма та гірські крижі неначе сходи один низше другого, давав таку ідею бойківським майстрам, може смереки своїми симетричними, ширшими до низу гілками вимагали пристосованя, архітектурної гармонізації до окруженя. Ба навіть і самі верхи бойківських хат, високі і стрімкі, часто бувають прикрашені подібними сходчастими рядами сніпків.

Ся залежність від високости гір помітна на обох сточищах Карпат; на угорськiм боці тип церков точнісенько такий, як і на галицькiм: диви напр. (рис. 8) церква в Таламаші. Лишень на самих рівнинах, недалеко Мукачова, можна помітити дуже великі впливи малярського стилю на бойківські церкви (диви рис. 9, 11, 12, 13). Се вже межові відміни.

Тут деревляні українські церкви нагадують шаблонів малярські муровані базилики, з високими вежами на західнім кінци церкви, що служать звінницями.

По угорськiм боці Карпат правдивий бойківський тип незадовго зовсім зникне, бо малярський уряд переслідує все українське, забороняє навіть, де в силі се досягнути, церковну мову, не кажучи вже про проповіді і вимагає повної мадяризації навіть в службі божій.

Для церков їхні консисторії прийняли за обовязковий тип муровану несмачну базилику з західною, високою вежею.

З цього межового типу церков мені пощастило сфотографувати декілька, з поміж котрих де які уже розібрано.

Такі церкви були в Мартинці біля Стройни, у Плавльому недалеко Мартинки і у Бистрому, також біля Стройни:

1) Перша — себто Мартинківська церква — уявляє з себе базиліку з високою вежею над дверми, котра служить звінницею. Побита вона ґонтами й має подвійний верх, як се звичайно можна стрінуги на барокових європейських будинках, а також на наших XVII і XVIII вв.

Кругом церкви широко виступає стріха (диви рис. 11), котра в заходу підтримується чотирма гарними струнками сішками вирізаними так, як звичайно бувають вирізані українські сішки (колюми).

Вежа має характер бароковий у верхній своїй частині. Верх її такий, який часто можна бачити на європейських звінницях XVIII в. Сама вежа чотирикутна з орнаментованим забором, але далі баня стає уже вісьмокутна; над нею поміщена знов чотирикутна клітка з вузенькими вікнами, зробленими подібно до італійських жалюзі. Над цією кліткою знову тримається маленька вісьмокутна баня.

Вхідні двері мають чисто ґотицький характер.

Сама церква дуже невеличка.

Церква у Плавльому (диви рис. 12) також досить інтерна і про неї варто сказати декілька слів.

Вона побудована також базилікою як і попередня:

В плані вона чотирикутна з прибудованим на східнім кінці невеличким додатком, у котрім міститься сівтар. В сій церкві уже не стріч подвійний, а сама вона двохповерхова, і хоча другий поверх дуже не високий, та все таки міститься у собі маленьке віконце.

Верх в сій церкві, як у хати на чотири стропи, побитий ґонтою. Стріха над першим поверхом виступає досить широко і тримається на продовжених бальках, сягаючих далеко поза стіни, як се видно з рисунку 12.

Двері в західній частині (№ 12) такі як і в церкві в Мартинці великі, лишень орнаментация одвірків депо близша до української. На жаль двері на окремії фотографії не вийшли.

Дуже цікаву форму має вежа над західньою частиною церкви. Вона зовсім низенька, чотирикутна, лише верх над нею високий, острокінчастий, круглий і по своїй формі зовсім нагадує рупор, з широким круглим рострубом внизу.

Ся вежа повинна служити звінницею, але вона має такі невеличкі віконця, що не знати, як туди переходить голос звонів. Такі самі маленькі віконця і у бічних стінах церкви.

Іконостаси в середині цих церков високі і взагалі типові українські, лишень дуже бідні, бо й самі церкви не багаті. Дещо гіршої роботи іконостас є в церкві с. Шелестова (диви рис. 10). Церква в селі Бистрому біля Строїни також уявляє в себе базилику, і то навіть без вежі. На жаль фотографія її не вийшла гаразд, вийшла добре лишень фотографія деталей (диви рис. 13).

Тут сішки (колюмни) дуже гарні і мають також загальноукраїнський вигляд; подібно і двері з заходу є звичайного бойківського типу.

Згадані церкви межової відміни несуть на собі чистий вплив мадярщини. Церкви сусідні, але в дещо вищих від сеї межі горах, мають більше мішаний вигляд; вони ще зовсім бойківські, трьохбанні, але до них силою домішані мадярські деталі.

Така пр. церква у с. Шелестові. Вона уявляє в себе дивну мішанину різних стилів. Збудована 1776 р. була в початку певно трьохбанна, звичайного бойківського типу. Середня вежа має три поверхи, при чім лише в одному нижнім є вікна в два ряди, а два горішні поверхи без вікон; вівтар двохповерховий; таким самим як вівтар повинен бути і бабник, але його перероблено і місто низької двохповерхової вибудовано височенну мадярську вежу з заборолом і з бароковим верхом.

Кругом церкви йде опоясане, лише сохи доходять до вівтаря, але кругом вівтаря вони уже не йдуть. Середня вежа має, не рахуючи сеї стріхи, котрі піддержують сохи, аж цілі 4 гонтові стріхи і зверху баню барокового стилю, вісьмогранну, хоча усі вежі чотиригранні. Вівтарна вежа має дві стріхи і таку саму баню як і середня.

Ще одна риса звертає на себе увагу, а саме та, що церква обтінкована і побілена вапном, так що робить вражінє мурованої, а тимчасом вона деревяна, зложена на зруб (або в угла).

Довжина її усього 20 аршин або 14 метрів і середня вежа має 6, 5 метрів \times 6, 5 метри; вівтар 4, 3 \times 4 метри, а бабник 3 \times 4 метри. В середині церкви іконостас досить гарний (диви рис. 10), має п'ять рядів образів і мальований хрест — розп'ятіє з предстоящими Марією і Іваном богословом.

Сішки (колюмни) орнаментовано різбленою виноградною лозою з іронами і так само царські (райські) врата.

Риза на образі Божої Матері намістної різблена барелефом а дерева.

Є цікавий образ свят. арх. Махаила XVIII в. досить гарно намальований. Підпис на нім такий: Ілич Бродакович Малеръ Кишен"ській. На архангелі червоний гіматіон, голуба кіраса (панцир), крила жовті з блакитим підводом біля плечей. Меч держить на плечі. Лице без зморщок спокійне, рух вільний. Є образ Миколая 1708 року візантійсько-українського стилю і образ Івана Златоустого 1714 року. В іконостасі у верхнім поверсі на самих краях сонце затьмаране і місяць у першій кватирі.

Церкви що стояли в горах вище Шелестова, або були вже муровані, нові мадярські, або чисто бойківські як напр. у Таламаші (рис. 8). Але навіть і у самих змінених межових церквах є щось таке, що відгонить чимсь ріднім — се прикраси, сішки, стріхи, милі, рідні. Про церкву у Таламаші також варто сказати декілька слів. Вона трехбанна або ліпше трьохвежна. Середня вежа має 4 поверхи і 5 тонтових стріх, при чім сама нижня стріха йде довкруг всеї церкви як опоясане, лише без сішок. Вівтарня вежа має три поверхи, зовсім до неї подібна і звінниця над бабником. Розмір її такий самий як і шестівської церкви: бабник і вівтар мають по 5 метрів у квадраті, а середня вежа 6, 5 × 6, 5 метра. У бабнику над п'ятим балконом стеля, котра відділяє звінницю від бабника. Цікаве тут закінчене церковних верхів: верх просто кінчить ся кілком (диви рис. 8), котрий оббито конусом, або ліпше сказати його вироблено з одного кусника дерева з того що і кілок, щоб дощ не заходив під тонту; зверх конуса яблуко і на нім хрест. Мабуть в початку завсїгда так робило ся у всіх українських церквах, і що-йно в XVII в. почали майстри насаджувати баньки, котрі пізнійше під впливом бароку прийняли дуже пишні форми, але зовсім не подібні до московських, таких як на Василю Блаженнім, бо ті взяли собі за зразок чалми (тюрбани) татарських князів, котрі вони до найменших деталів і нагадують.

В Таламаші іконостас біднійший ніж у Шелестові. Там між иншим є образ Михайла архистратига празниковий (бе се михайлівська церква), де в однім з бічних квадратів представлено Еву за кужелем, прядучу нитки.

Малярство і різбарство в угорській Бойківщині взагалі дуже примітивне, що пояснюєть ся бідністю приходів.

Що до пятибанних церков, то їх на Бойківщині дуже мало. Мені трапила ся лише одна — в Яйківцях, на підгір'ю. В пляні

вона має хрест і носить на собі усі прикмети бойківського церковного стилю (диви рис. 14).

Взагалі треба сказати, що бойківські церкви завдяки глухим горам в котрих вони побудовані, дуже мало міняли свій традиційний вигляд і заховали нам усі риси глибокої старовини. Можна рахувати що літ триста, чотириста до нас усі церкви по всій Україні мали більш менш такий вигляд як і старі бойківські. Що-йно з кінцем XVII в., коли козацька Україна розбогатіла і козаки могли давати більше засобів на церкви, то і архітекти і майстри не міняючи форми змінили деякі пропорції, пр. підвисили поверхи, витягнули церкву до гори, зробили її світлішою і використали о скільки можна було закони ілюзії. А проте вигляд церкви був такий самий — поки вона була побита гонтою. Бляха поцувала вигляд церкви, удешевила його, надала йому вульгарности, але уживати бляху стали завдяки приписам консисторій і з огляду на безпеку від огню. Окрім того середньо-українська архітектура довела до крайности симетрію в своїх будовах, тим часом як бойківська, або ліпше сказати стара форма, сеї викінченої симетрії в собі не мала. Так пр. середньо-українські церкви мали лише симетричне, кругом всеї церкви ідуче опоясане; ухилене від сього бувало дуже рідко: мені трапила ся лише одна церква (в Трилісах Васильк. пов. Київськ. губ.) де опаясане йшло лише до половини церкви. Бойківські церкви часто мають неповне опоясане або лише іанки, часом навіть опоясане в західнім кінці церкви буває двохповерхове — диви рис. 5 в с. Топільниці, і сішки ідуть тільки до половини церкви, а далі лише стріха йде, а з боків виступають якісь прироби; в західній вежі зник верх і баня і т. п.

Але несиметричність бойківських церков зовсім не псує артистичного вигляду церкви, навпаки вона додає її принади, таємничости своїми різними закутками, закамарками.

Що торкаєть ся архітектурних прикрас, то як видно з фотографій, бойки дуже радо користають ся сохами. І сі бойківські сохи чисто українського стилю: тонкі, стрункі з перехватами по середині, вони ніколи не бувають такі череваті як московські, се їхня головна признака.

Церковні одвірки на Бойківщині не уявляють з себе такого обовязкового шестокутника, як се буває на середній Україні, і часто мають іотицький характер, але все-ж таки деякі лінії бойківської конструкції нагадують середньо-українську. Диви рис. 6, 11, 12, 13.

Принадність бойківських церков обявляє ся тим незвичайним гармонійним приміненем архітектури до зовнішнього окруженя, де церква з богатяма тасмничими вежами виступає на тлі подібних до неї смерек серед гірських шпилів, разом з котрими творить казковий, принадний, тасмничий образ, з котрого доносить ся глядачеви ніби подих якоїсь глибокої, споконвічної, безкрайної старовини.

З представлених знімок можна бачити, на скільки загальний вигляд бойківських церков однаковий з середньо-українським стилем. І натягати бойківські церкви до московських, — говорити, як се робить Игор Грабар¹⁾, ніби бойківські церкви по типу ближче стоять до великоруських ніж до українських, просто дивно і навіть сьмішно. Треба зовсім не знати сути великоруської штуки, ні українського будівництва щоби висказати такий погляд. Ідея будови великоруських церков, пристосованих до відомих звичаїв, з їхнім утилітарним напрямком, з їхньою великою трапезною і маленькою, в середині низенькою, кліткою самої церкви, хоча знаружі вони високі, як пр. церкви архангельські, олонецькі і вологодські, ся ідея зовсім відмінна від спокійної української будови, котрої одинокою ціллю і одинокою метою — молитва і піднесене настрою.

¹⁾ Замічу до речі, що в Історіі Ігоря Грабаря представлено шестівську церкву з мого знімку, але без мого дозволу, і не вказано що се я вдіймав, а сказано ніби Марков.

Рис. 1. Церква с. Данильча (пов. Рогатин).

Рис. 2. Сілець (пов. Самбір). Вид церкви від полудня.

Рис. 3. Сілець (пов. Самбір). Вид церкви з західного боку.

Рис. 4. Топільниця (пов. Ст. Самбір). Бувший Миколаївський монастир.

Рис. 5. Церква в Ролішниці (пов. Ст. Самбір).

Рис. 6. Бічні двері церкви в Топільниці (пов. Ст. Самбір).

Рис. 7. Церква в с. Волосянці біля Славська.

Рис. 8. Церква в с. Таламаш (Угорський бік Карпат).

Рис. 9. Церква в с. Шелестові біля Стройни (Угорський бік Карпат).

Рис. 10. Іконостас в с. Шелестові.

Рис. 11. Церква в с. Мартинці біля Стройни.

Рис. 12. Плавле біля Стройни (Угорський бік Карпат).

Рис. 13. Опоясане на сішках кругом церкви в с. Бистрім біля Стройни.

Рис. 14. Церква в с. Яйківцях (пов. Жидачів).

Рис. 15. Трохбанна церква в с. Бутлі на Бойківщині.

Рис. 16. Церква в селі Ясенкові біля Турки.

Студії над організацією львівської Ставропігії

від кінця XVI до полов. XVII ст.

Написав *Федір Срібний*.

IV. Матеріяльні відносини братчиків.

(Далі).¹⁾

Між властителями домів, членами брацтва і другими міщанами були такі, що їх маєтковий стан на переломі XVI і XVII ст. хилив ся вже до упадку. Типовий приклад на се представляє братчик Хома Бабич. Його отець Іван виступає в радецьких актах ще з першої полов. XVI ст. як заможний міщанин. До жінчиного дому докупив він ще другий дім за 300 зл., до спілки з дяком Хомою купив став з рибою, а надто торгував на більшу скалю волами. В самім 1534 р. продав їх 1300 штук.²⁾ Сам Хома Бабич, крамар, грає ще в 1580 р. ролю заможного горожанина. Він годить ся дати виленському міщанинови Антонієви Григорієвичови як віно за своєю дочкою Анастасією 1.000 зл. і ридван з чотирма кіньми. Що правда була се обіцянка, котрої сповнене відкладало ся на пізнійше. З тих 1.000 зл. має він дати, як прийде час подружжя, за 500 зл. виправи, а других 500 зл. готовими грішми по весілю до трех літ.³⁾

Одначе маєтковий стан Хоми Бабича не представляв ся так світло, як би з сеї звістки виходило. Він мав маєток гар-

¹⁾ Див. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, 1912 р. кн. VI.

²⁾ Іван Крипякевич, Львівська Русь в першій пол. XVI ст., Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, 1907, кн. IV, с. 29. До генеалогії Бабичів порів. Acta Consul. t. 12, p. 955—959, s. 1396.

³⁾ Acta Consul. t. 11, p. 525—526.

ний, але сильно обдвожений. В 1584 р. до нього належала камениця на Руській вулиці вартости 1.200 зл., крам богатий в ринку, оцінений присяжними лавниками на 400 зл. і огород з домом під Калічою горою за 200 зл. На се позичив він у Омеляни Янколянки, дочки помершого волоського воєводи¹⁾, високу суму 1.300 зл. з обов'язком звернути її до трех літ.²⁾ В означенім часі Бабич сього довгу не віддав. Через се в 1587 р. пленіпотент Янколянки розпочав з ним процес, стараючись випередити другого претендента до маєтку Бабича його сестрінця Сенька Луцького. По його рахункам Бабич зістав йому винен ще з давних часів по діду і бабі і за товари разом суму 491 зл. 17 гр.³⁾ Сам Хома Бабич склонює ся на сторону Луцького і узнає його претенсії за важнійші, але поза тим він в процесі грає пасивну роль, свого маєтку він не в силі оборонити, а се свідчить про його економічний упадок в тім часі. В результаті вірителі ділять ся його маєтком. Луцький забирає крам богатий, зрікаючись в користь Янколянки всіх претенсій до інших дібр Хоми Бабича.⁴⁾ Пізнійше бачимо останнього знова в фінансових клопотах. В 1588 р. Бабич визнає, що винен Луцькому 120 зл., які має звернути на найблизше св'ято св. Агієшки. Рівночасно відступає йому з своєї сторони свій крам богатий з тим, що має Луцького повідомити шість тижнів наперед, коли би хотів сей довг сплатити. Але на зворот сеї суми принайменше в тім часі не було виглядів. В умові зазначено, що Луцький буде так довго держати в своїми наслідниками крам Бабича з року на рік, поки ціла сума не буде йому звернена.⁵⁾ В тестаменті Луцького з 1608 р. сказано, що небіщик Хома Бабич, отець Івана, не лишив ся йому нічого винен, але рівночасно Луцький між своїми добрами лишає жінці і синові крам⁶⁾, правдоподібно той самий, що одержав від Хоми Бабича. На всякий випадок Іван Бабич, син Хоми, не мав вже таких посіlostей з поч. XVII ст., як за давних часів його отець.

¹⁾ Янкуля був стятий у Львові в 1582 р. (М. hr. Dzieduszycki, Żywot Sierakowskiego, с. 113).

²⁾ Acta Consul. під 1584 р., t. 11, pag. 1390—1392, s. 1743.

³⁾ Див. численні документи сього спору в Acta Consul. t. 12, н. пр. pag. 867—868, s. 1260, p. 949—952, s. 1388, p. 955—959, s. 1396 і т. д.

⁴⁾ Acta Consularia під 1587 р., t. 12, pag. 104J—1049, s. 1525.

⁵⁾ Acta Consularia, t. 12, p. 1133—1134, s. 1639.

⁶⁾ Acta Consul. t. 22, p. 737—738, s. 758.

Він не поїдав навіть цілої своєї каменіці. В реєстрі з поч. 1609 р. фігурує він як оден з трех державців дому Савичів.¹⁾

Деякі міщани продають свої посілости, не набуваючи рівночасно нових, а се свідчить про тяжке їх матеріальне положене. Так Грицько Дуда попродав, що мав при кінці житя. В 1579 р. продає він крам за 400 зл.²⁾, в 1580 р. дім і огород на галицькім передмістю за 150 зл.³⁾, дня 12 січня 1583 р. каменіцю на Руській вулиці за 1.000 зл.⁴⁾, а 18 лютого того року крам багатий з малим мурованим домом в ринку за 600 зл.⁵⁾, останню свою реальність в місті. Згадує ся теж його огород під горою св. Юрія з нагоди обезпеченя брацтву суми 300 зл. в 1582 р.⁶⁾ Можливо, що подагра, на яку він був хорий в тім часі, причинила ся до сього збуваня маєтку. В радецькім акті з дня 18 лютого 1583 р. зазначено, що Грицько Дуда не міг стояти на ногах, а перед лавників його занесено. Поза тим на тілі і на умі був він здоровий, як то лавники пізнали з його твари і ясної бесіди. Оскільки можна думати з сього акту близьких кривних він не мав, тому тим легше міг свій маєток продавати. Згадують ся лише кривні його помершої жінки Анастазії, котрим він відказує 100 зл. з суми, яку взяв за крам з домом. Вневдовзі після сього він помер. Радецький акт з дня 10 цвітня 1583 р. зачисляє його вже до мертвих.⁷⁾

Великою рухливістю визначав ся братчик Лесько Малечкий, крамар, але і у нього в результаті слідна зміна в маєткових відносинах на гірше, як свідчать його трансакції. Він сплачує вірителям і бере від довжників менші суми. Дмитрови Красовському звертає він в 1585 р. 65 зл., а остає винен 32 зл. і 15 гр.⁸⁾ Жидівка Гендля квітує його з суми 50 зл.⁹⁾, а Ганус золотник в 1588 р. з суми 168 зл.¹⁰⁾. Грицько Чапникович, львівський передміщанин, звертає Малечкому 150 зл.¹¹⁾, а остає винен 50 зл.¹²⁾ і т. д. Сучасники відносять ся до нього

¹⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, Проток. с. 303—304.

²⁾ Acta Consul. t. 10, p. 1014—1015, s. 1060.

³⁾ Ibid., t. 11, p. 197—198, s. 197.

⁴⁾ Mon. Confr. I, ч. 68. ⁵⁾ Ibid., с. 69.

⁶⁾ Acta Consularia, t. 11, p. 1095—1096, s. 1357.

⁷⁾ Mon. Confr. I, ч. 70.

⁸⁾ Acta Consularia, t. 12, p. 23, s. 34 і s. 35.

⁹⁾ Ibid., t. 12, p. 282—283, s. 398 під 1585 р.

¹⁰⁾ Ibid. т. 12, p. 1143, s. 1653.

¹¹⁾ Ibid. т. 12, p. 919—920, s. 1342.

¹²⁾ Ibid., s. 1343.

з довірею і повіряють йому навіть гроші до переходу. Так Сава Русин, відїжджаючи зі Львова на границі держави, дає Малечкому 196 зл. в депозит з тим, щоби він звернув їх його дітям, як виростуть, на випадок, як він дістане ся в полон „Скитів“ або умре. Сю льокацію капіталу уважає за певну і радецький уряд. В спорі Малечкого з Анною, жінкою Сави в 1581 р. лавники беруть сторону Малечкого і полишають у нього на далі сю суму.¹⁾ Поза тим і його мастковий стан хитає ся. В 1583 р. він продає дім на Руській вулиці, а в 1585 р. дім на галицькім передмістю. Він зискує що правда деякі посідлости, але вони вже не мають тої вартости що попередні. Дім на Руській вулиці продає він за 1.200 зл., а огороди і претенсії на краківськім передмістю набуває лише по 30, 50 і 100 зл., а від довжників дістає по сто кількадесять зол. В результаті після своєї смерти лишає він каменницю свою в ринку обтяжену сумою 600 зл., яка належала ся брацтву. Його брат Прокон, одідичивши спадок по нім, не в силі звернути сеї суми і бере в брацтві ще 400 зл. так, що разом позичає 1.000 зл.²⁾ Рати з сього довгу платив син Прокопа Александер ще в другій четвертині XVII в.³⁾

До категорії братчиків, що попадали в прикрі матеріяльні відносини, належав і Дмитро Красовський, кравець. Він мав свої частини в каменіці Красовських на Руській вулиці і огород на галицькім передмістю, котрий продав в 1601 р. Так само не був він в силі удержати в своїх руках і частини каменіці, як свідчить інтромісія на них Якіма Мокрянського з 1609 р. і претенсії до них Івана Красовського.⁴⁾ Можливо, що довша хвороба (гостець), на котру слабував Дмитро Красовський і виключене з кравецького цеху⁵⁾ причинили ся до його матеріяльного упадку. Ліпше стояв економічно його брат Іван, крамар. Він сплачує претенсії інших осіб в каменіці Красовських і набуває їх частини, а в 1599 р. купує навіть другу каменіцю. Так дороблює ся він мастку з кін. XVI ст. В тім часі звертає він і позичені суми, хоч дещо в припізненім терміні. В 1582 р. зичить він у львівських Вірмен Захарія Бернатовича і його брата Миколая 350 зл., які обовязує ся звернути ратами. Перша в висоті 50 зл. припадає на найближше

¹⁾ Ibid. т. 11, р. 505—506, s. 564.

²⁾ Acta Consularia, t. 22, р. 19—22, s. 14 і р. 22—24, s. 16.

³⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 393.

⁴⁾ Acta Consul. t. 22, р. 1375—1366, s. 1373.

⁵⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. X, ч. 206, с. 506—507.

свято св. Аїнески, а друга, трета і четверта теж в тім дні в безпосередно по собі слідуєчих літах.¹⁾ В 1587 р. заплатив Іван Красовський останню рату 50 зл. Одначе і він не задержує всього свого мастку. В 1600 р. відступає він деякі посілости своєму братови Дмитрови, а в 1611 р. продає брацтву каменницю куплену в 1599 р. В літах нівнійших не можна і вимагати віх нього такої енергії, як в кін. XVI ст. Зі спору його з Романом Стрілецьким в 1617 р. довідуємо ся, що Іван Красовський був вже тоді чоловіком старим, мав 67 літ і щось більше.²⁾

Якими сумами—розпоряджали сі братчики в кін. XVI і на поч. XVII ст., свідчить знаний нам вже тестамент Сенька Луцького, крамаря в 1608 р. По своїй жінці Марухні взяв він зл. 400 і пас срібний. Відтак взяв зл. 200, коли ділив ся з браня своєї жінки. В результаті при кінци свого життя лишає він жінці і малому синові Петрови каменницю і крам, але при тім такі довги: Давидови, Жидови з Кракова, остав винен зл. поль. 225. Мільхови з Люблина зл. 164 і гр. 22. Каспрови Турачови, Вірменинови, зл. 50. Жидови з Кракова зл. 53 і гр. 18. Іабриєльови Лянтішови за коци зл. 29 і гр. 2. Марковій Лянтішеві червоних 40. Іабриєльови Марковичови (Лянтішеви) червоних 12. Іванови Бабичови червоних 8. Антонієви Любінському винен зл. 102 гр. 12. Андрееви шевцєви на Підгородю зл. 50. Разом каменниця і крам Луцького були обтяжені поважною сумою зл. 674 гр. 24 і червоних 60. Крім сього взяв він від одной особи зл. 60, з чого жінка має її квітувати. Сум, які йому належали ся від инших осіб, тестамент не вчисляє, а зазначає лише загально, що і йому потроха винні по його реєстру, про що знає його жінка, котра завідувала крамом. Пі відступає тестатор дві части так каменниці як краму в уживанє так довго, поки би не вийшла замуж. Опікуном для неї лишає Івана Красовського, а дитині своїй Петрови Івана Бабича і Стефана Хомича.³⁾ Як з сього тестаменту видно, масток Луцького при кінци його життя становили каменниця і крам, поминаючи менші суми, що належали ся йому від других осіб. Натомість

¹⁾ Acta Consularia, t. 11, p. 861, s. 1071.

²⁾ Ibid., t. 12, p. 1034, s. 1501.

³⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XII, ч. 541. В 1619 р. вступає Іван Красовський до братського монастиря св. Онуфрія „віку дожити“. (Науковий Сборник, 1868, с. 342—343).

⁴⁾ Oblatio testamenti olim Sienkonis Łucki, Acta Consul. t. 22, p. 737—738, s. 758.

довги, які він не міг сплатити готовими грошми, свідчать, що він мусів бороти ся з матеріальними обставинами.

До заможніших братчиків в тім часі належав Ярош (Гієронім) Сапричка, кравець. Та і він не був в можности в 1583 р. купити каменіці за свої гроші, але взяв на се позичку в брацтві, а в 1599 р. продав сю каменіцю Іванови Красовському. Видно не був в силі удержати її в своїх руках. До його страт належить теж зачислити дім і огород на галицькім передмістю, які він відступив в 1602 р. Андреєви Федоровичови. Натомість набув він в 1585 р. огород з садом під горою св. Юрія. Крім сього має він претенсії до інших осіб. Від Петра Куликовського, львівського передміщанина, належить ся йому в 1582 р. 80 зл., які має сплатити двома ратами по 40 зл. Перша припадає на св. Михайла, а друга на слідуєчий Великдень.¹⁾ Більші від сеї суми має Сапричка у інших довжників в півнійших літах. Яній Грек винен йому в 1587 р. 300 зл., які має звернути на Успеніє Пресв. Богородиці.²⁾ В 1599 р. позиває Сапричка Варвару Стоїнієву за зворот 330 зл. і одержує румацію на частини її каменіці.³⁾ Та хоч на переломі XVI і XVII ст. він тратить деякі свої посілости, був він ще заможний, як думати з реєстрів братських складок. В 1600 р. позичив він брацтву на „квалтовную потребу“ на кошта процесу з львівським магістратом в часі варшавського сойму 170 зл.⁴⁾, найбільшу суму з усіх львівських Русинів. З маєтку, який лишив ся після його смерті, звісна його каменіця на Руській вулиці. З поч. 1609 р. держала її вдова по нім з своїм сином Гавріїлою.⁵⁾

Як з одної сторони маєтковий стан деяких братчиків підупадав, так з другої у інших підносив ся або бодай не слідно у них занепаду. Ми вже бачили вище, що Рогатинці набувають каменіцю в місті і звертають позичку взяту на сю ціль в брацтві, докладаючи ще з своїх засобів більшу частину суми до проданого дому в Рогатині. При тім вони були в силі задержати свої доми на краківськім передмістю і звертати інші

¹⁾ Acta Consular. t. 11, p. 795, s. 960.

²⁾ Ibid. t. 12, p. 776—777, s. 1117.

³⁾ Львівський міський архів, Inducta Iudicii Civilis під 1597 р., pag. 57—81.

⁴⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, Проток. с. 24. В поміщенім тут списі Сапричка крясть ся під іменем „Панъ Ярошъ“. В радецькім актї з 1583 р. примодить Гієронім Сапричка і Ярош (Сапріца), як імена ідентичні. (Mon. Confr. I, ч. 68).

⁵⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 303.

позички. Так Іван Рогатинець платить в 1608 р. Жидови Нахманови Івааковичови 110 зл. на рахунок позички в висоті 160 зл.¹⁾

Сюди належать і Білдаги, Іван і Андрей. Вони тратять одні посілости, але набувають другі. Особливо контракти Андрея Білдаги вказують на його заможність. Так само в складках львівських Русинів фігурує він часто з більшими датками.²⁾ Добивають ся мастку і удержують його в своїх руках Івашко Зінкович і Стецько Мороховський. Перший з них купує мурований дім і крам в ринку і має свої посілости на фрайборських ґрунтах. В складці з поч. XVII ст. записаний він з високою позицією 100 зл., коли між тям інші братчики платять менші суми, а лише на Корнякта наложено 200 зл., з чого дав він зл. 7.³⁾ Стецько Мороховський посідає каменницю і крам в ринку, дім і „фільварок“ на галицькім передмістю. З радецьких актів видно, що був він в можности сплачувати довжні суми. Так в 1582 р. одержує він поквітоване в суми 300 зл., яка належала ся жінці Стецька сідлара, донці Ксені і помершого Івана Богатиря.⁴⁾ Іншим разом в 1586 р. платить Мороховський слугі Сави Грека 250 зл.⁵⁾ Не слідно у нього матеріяльного занепаду і в пізнійших літах. З початком 1609 р. дав він складки 10 зл.⁶⁾ і належить до братчиків висше оподаткованих. Менше заможним від нього був Іван Богатирець, але і він доходить до свого дому і краму, до чого так стремили сї крамарі. Тому і його належить зачислити до братчиків, котрих мастковий стан поліпшував ся.

Побіч сих властителів домів були в брацтві на переломі XVI і XVII ст. члени, що не сиромогли ся на власну хату або тратили свої доми. Так Федько Драбик продав свій дім в 1599 р. на краківськім передмістю. В складці з самого початку XVII ст. він ще фігурує, як властитель „фільварку“ в парафії св. Благовіщення, але мешкає він вже не в своїй хаті, а в чужім домі. На нього наложено ще досить значну складку зл. 8, одначе з того дав він лише зл. 3.⁷⁾ Той самий реєстр

1) Acta Consul. t. 22, p. 385—386, s. 398. Порів. p. 148, s. 138 (ibid.).

2) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 24, 26, 303.

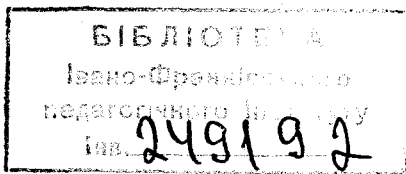
3) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, Проток. с. 26.

4) Acta Consul. t. 11, p. 805—806, s. 986.

5) Ibid., t. 12, p. 363, s. 504.

6) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 303.

7) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 26 і 33.

вчисляє братчиків Івана Кгероса, Миколая Лукашевича, Матея Бабича і інших жертводавців, що мешкали в домах наємних. Такі мешканці фігурують і в реєстрі з поч. 1609 р. Лукаш Бартникович, кравець, жие між іншими „наємним ділом“. До нього належить сіножати в парафії св. Параскеви, на котру він зичить в брацтві в 1614 р. 100 зл.¹⁾ Сеї суми не був він в силі звернути до кінця свого життя, а се свідчить про тяжке його матеріальне положенє. В братських видатках фігурують позиції для нього і його жінки. В 1618 р. дали йому братчики зл. 2, відтак зл. 10, а по смерти його вдові по нїм знова зл. 2. Іншим разом в тім році дають її зл. 21, при чім вона робить запис в замку на всю суму.²⁾ Сіножати Лукашівські мають братчики і в пізнійших літах і беруть чинші за них.³⁾

Такі типи стрічаємо в брацтві на переломі XVI і XVII ст. Як вже було зазначено, братчики представляють заможнійшу верству серед тодішньої української суспільности Львова. Навіть ті з них, котрих маєтковий стан підупадав, стоять економічно далеко лїнше, ніж інші Русини, особливо на передмістях. Як велика ріжниця що до заможности заходить межі Леськом Малечким, котрий в 1583 р. продає свій діж за 1.200 зл., і Мулком Васьком, що продає часть свого ґрунту на Вулиці в 1589 р. за зл. 2, гр. 6! Подібних трансакцій на малі ціни знаходить ся в радецьких актах більше, видно не маємо тут до діла з виїмковим випадком. Те саме потверджають братські реєстри складок з поч. XVII ст. Навіть Лукаш Бартникович в порівнаню з мешканцями парафії св. Параскеви належить до заможнійших жертводавців. На його сіножати, названі тут „фолварокъ пана Лукашовъ“ наложено зл. 2, а на інших жителів сеї парафії переважно грошеві складки.⁴⁾ Інші братчики, що мешкали в „домах наємних“ платять теж часто висні складки від других львівських Русинів.

Ще більше замітні маєткові ріжницї серед братчиків з кін. першої і в другій четвертині XVII ст. Одні доробляють ся маєтку, другі убожіють. Григорий Ромалович мешкає в 1609 р. в домі Андрея Білдаги⁵⁾, а в 1638 р. купує собі каменцю.

1) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 344.

2) Ibid., т. XI, с. 354—355.

3) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 362 під 1622 р. і слїд.

4) Ibid. т. XI, с. 31—33.

5) Attestatio pro parte Hrehorii Romanowicz, Acta Consuli: t. 22, p. 946—948, s. 970.

Поважного мастку добиває ся у Львові своєю рухливістю Михайло Слезка, друкар. Павло Лавришевич купує в 1638 р. частину камениці Лукіянівської, а в 1650 р. набуває другі частини. Видно теж зрієт мастку у Гавриїла Лянтіша. Його отець Марко, властитель дому на Руській вулиці, належав вже до заможніших жителів сього кварталу. Син збільшив масток одіичений по вітцю. Вдова по Гавриїду Лянтішу в коеквації з 1656 р. фігурує як властителька чотирох камениць. Навіть деякі братчики, що мешкали по сьому спису в чужих каменицях, мали визначний масток. Сюди належить передовсім Георгій Папара. Братський реєстр з 1664 р. згадує про його підданих, що з його мастности привезли тертиці даром на цілі брацтва.¹⁾

Поза тими братчиками, що в тім часі мали по одній, дві і більше камениць, були менше заможні, до котрих належали лише частини камениць або такі, що і на се не спромили ся. У инних слідні зміни масткових відносин, про які згадує рахунок коеквації з 1656 р. Він зазначає, що багато з тих, що в часі першої облоги або жили або мали ся добре, тепер або їх на світі нема або тяжкістю часів до убожества прийшовши нічого дати не можуть з великою шкодою міщан оставших і тих, що тепер ліпше мають ся, ніж перед тим, на котрих той тягар звалити мусить ся.²⁾ У невідрадних обставинах матеріяльних були деякі братчики в другій четвертані XVII в. ще перед першою облогою Львова Хмельницьким. Ференц кравець, зять помершого Миколи Добрянського, продає в 1636 р. дім одіичений по нім на краківськім передмістю Юркови Поповичеви. Братський реєстр з 1637 р. згадує, що Юсько Понович з передмістя купив половину ґрунту від потомків небіщика Миколая Добрянського.³⁾ З пізніших актів видно, що Ференц кравець був знова в фінансових клопотах. При кінци 1645 р. братчики постановили взяти довжних 100 зл. від Ференців. Ференц маляр обіцяв дати золотих 8, але не зараз, а Ференц кравець сказав: „Не маю звідки дати“.⁴⁾ В тім отже часі, коли Гавриїл Лянтіш і инші заможні братчики орудують тисячами, оден з довжників брацтва не в силі заплатити готівкою зол. 8, а другий не може здобути ся навіть на таку обіцянку. Незаможних своїх членів брацтво мусіло навіть винагороджувати за працю поне-

¹⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 475.

²⁾ Рукопись бібл. Осолінських ч. 1480.

³⁾ Арх. Юг. Зап. Рос., ч. I, т. XI, с. 130.

⁴⁾ Ibid. с. 160.

сену для брацтва. На сесії дня 3 липня 1633 р. братчики ухвалили, аби Ференц Ониськович їхав до Люблина на трибунал в братських справах, а що він вимовляв ся для „вакацій“ свого ремісла обіцяли йому братчики „контентацію“ зол. 20.¹⁾ При иншій нагоді в 1616 р. братчики відступають Василюви кравцеви помешканє на церковнім ґрунті коло школи, зложене зі світлиці (ізабы) з кімнаткою за його послуги лише до слідуєчого Великодня з тим, щоби виконуючи своє ремісло з челядію своєю скромно заховував ся. Подібно винагороджує брацтво Федька маляра за „хуть послугъ его“.²⁾

Сей контраст між великими богачами і незаможними членами в брацтві з кін. першої і в другій четвертині XVII в. виступить ще яснійше, коли візьмемо під увагу братчиків, котрих маєтковий стан погіршив ся і зовсім зубожілих.

До перших належить Яній Афендик. Був се заможний купець, як свідчить його транспорт вина малмазії, котре він віз в 1596 р. враз з другим Греком з Молдавії до Львова на 70 возах.³⁾ Велике богацтво виказує інвентар списаний по смерти його жінки зофії в неприсутности мужа в 1585 р. Фітурують тут дорогоцінності як ложки срібні позлоцісті, перстені золоті з діаментами, манелі золоті, брамки перлові і инші, велике число домової посудини і шат, футра соболеві, з кун, боброві і т. д.⁴⁾ Інакше натомість представляє ся нам маєтковий стан сього братчика з кін. першої і в другій четвертині XVII ст. Складки платить він значно менші від других братчиків, його бачимо в безнастанних фінансових клопотах, часто зичить він гроші в брацтві, а деколи братчики самі винагороджують його за працю в брацтві, маючи на увазі його недостаток.⁵⁾ Ще в реєстрі в 1609 р. він фітурує як властитель камениці на Руській вулиці, а в другій четвертині сього столітя посесію в сій камениці одержує брацтво. Нам звісна принайменше одна причина, котра могла поважно захитати його маєтком. Се заграбленє його товарів козаками мультанського воєводи при самім кінци XVI ст. Довідуємо ся про се випадково з процесу Сенька Луцького з Янієм Афендиком в 1599 р. за крам богатий помершого Івана дяка. Афендик не явив ся на однім терміні, а як причину подає відтак свій „фрасунок“, який по його словам

¹⁾ Ibid. с. 95. ²⁾ Ibid. с. 83—84.

³⁾ Mon. Confr. II, ч. 417.

⁴⁾ Львівський міський архив. Testamenta, t. 4, р. 237—244.

⁵⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 128.

не тайний нікому. Він оповідає лавникам, що, коли його слуги з іншими купцями їхали з „Турок“ з товарами і приїхали до мультанської землі, там козаки мультанського воєводи ударили на табор, всі товари забрали і челядь з одержи ограбили так, що взяли йому товару за 6.000 зл., якомусь другому купцеві за 20.000 зл. і багато іншим „людям купецьким“. При тім розказує Афендик про заходи, які він поробив для відзискання сих товарів. В четвер дали йому знати з Каменця, що волоський господар мав ті товари увільнити і післати післанця до короля і коронного гетьмана. Сьому післанцеві, котрий їхав на Львів, мусів Афендик виїхати на зустріч, щоби довідати ся від нього певної річі. Для того спізнив ся на термін. До Львова повернув в суботу по обіді вже по праві. Війт стрітин його на передмістю, коли майже з воза зсів. Свої зізнання потвердив Афендик присягою, а радецький уряд його оправдане прийняв.¹⁾

Сей інцидент грав без сумніву важну ролю в маєткових відносинах Янія Афендика. В процесі він зазначає, що він рїскує майже всіми своїми маєтностями і тепер мусить їхати до „Волох“ до господаря за тими своїми товарами. Як небудь ся справа скінчила ся, маєткове становище Афендика змінило ся на гірше. На се вказують вже реєстри братських складок. Ще на самім початку XVII ст. дав він в порівняню з іншими братчиками середню складку зл. 8²⁾, а вже в 1621 р. в першій складці на привіт королевича Володислава платить він заледви зол. 3, коли між тим деякі інші братчики платять по 15 і більше зол. В другій складці на привіт самого короля Жигмонта III дав він лише зл. 4, а стрічаємо тут позиції і по 30 зол.³⁾

Ще більше некорисне світло на економічний стан Янія Афендика кидає його процес в Александром Балабаном, тербовельським і рогатинським старостою, і брацтвом, звісний нам з актив так радецьких як і братських. В 1630 р. Александер Балабан через свого заступника заскаржив Афендика за зворот мембранової суми 330 таларів битих перед львівський радецький уряд і постарав ся навіть о його увязнене. З процесу видно, що Афендик позичив був сю суму не у самого Балабана лише

¹⁾ Львівський міський архив, Inducta Judiciі Civilis під 1599 р., pag. 160—161.

²⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 26.

³⁾ Ibid. с. 54—55.

у кишого вірителя, котрий потім відступив сей мембран (вексель) Балабанови. Термін сплати був визначений в мембрані, котрий прочитано перед урядом, на день 1 серпня 1626 р. Афендик з початку заперечив важність мембрану і підпис своєї руки на ній, заявляючи, що не винен нічого Балабанови. Уряд казав вівзати як свідків братчиків Романа Стрілецького, Гавриїла Лянтіша, Миколая Добрянського, Григорія Романовича, Василя Буневського і Стефана Ляшковського, котрі зложили зізнання обтяжуючі Афендика. На питанє, чи мембран і підпис Афендика правдивий, зізнав насамперед Роман Стрілецький: „Був я при тім, коли Яній Афендик тих 330 талярів відбирав. Був я також при тім, коли брата також мого рідного пана Андрея просив, аби мембран і облігацію руським характером написав. Був я також при тім, коли рукою своєю власною під написом брата мого і по умовах всіх повнеше наведених підписав ся рукою своєю і печать свою власну приложив, що учинивши забрав гроші і пішов. Відомо (мені) і знаю, що той мембран правдивий його власний і довг також правдивий. Був я при тім всім і око мое на то дивило ся, коли і гроші брав і той мембран рукою своєю власною підписавши на себе дав“.

Другий свідок Миколай Добрянський так зізнав: „Як Бог є на небі правдивий, так мембран, довг і рука Янія Афендика пізаного власні, відомо (мені) про се, знаю і був я при тім“. Подібно потвердили важність мембрану Гавриїл Лянтіш, Григорій Романович, Стефан Ляшковський і Василь Буневський.¹⁾ Сі рішучі зізнання свідків не закінчили справи. Афендик протестував дальше, а уряд своїм звичаєм відложив процес на пізнійше, полишаючи обжалованого у вязниці. —

Внедовзі зголосили ся інші вірителі Янія Афендика з претенсіями до нього, само брацтво. В його імени Ференц Ониськович, кушнір, і Григорій Морозів, крамар, зажадали від уряду задержаня у вязниці Афендика за суму 1.500 зл., яку він остав винен брацтву. Як виходить з пізнійших братських реєстрів, се була легація Сагайдачного забезпечена на мастку Афендика.²⁾ Уряд згодив ся на жаданє братчиків з тим, що вони мають удержувати увязненого своїм коштом.³⁾

Після сього веде ся дальше процес Афендика з теребо-

¹⁾ Acta Consularia, під 1630 р., t. 38, pag. 1087—1097, s. 467.

²⁾ Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XII, с. 345—346.

³⁾ Acta Consul. t. 38, p. 1099, s. 469.

вельєкши старостою при звичайнім тоді проволікуваню справи.¹⁾ Доходить до того, що уряд признає навіть інтромісію вірителєви на каменіцю Афендика на Руській вулиці, а рівночасно Гавриіл Лянґіш зголошує до неї претенсії іменем брацтва за згадану суму. Застерігає собі теж третю жіночу частину жінка Афендика Люкреція по ухвалі сього міста. Супроти сього Афендик заявив, що допускає інтромісію на добра свої лише на 250 талярів, бо то що більше є на мембрані то лихва, проти котрої протестує. Сьому спротивили ся вірителі, до котрих прилучив ся ще Роман Стрілецький, допомінаючись у Афендика суми 160 зл.²⁾ Тепер уряд приступив до поділу каменіці довжника на три часті, означуючи кожду з них осібно.³⁾ Між сього процес веде ся дальше⁴⁾, в часі котрого до мастку Афендика зголошує ся новий вірителє Михайл Алвизий. Сам Афендик зізнає, що винен йому суму 140 талярів левкових, яку обезпечує на всіх своїх добрах, а особливо на своїх частинах каменіці.⁵⁾ На жадане обжалованого присяжні лавники оцінили зі знавцями його каменіцю на 2.840 зл. і 20 гр., але уряд все таки задержав його у вязниці.⁶⁾ Увільненю його спротивив ся заступник Балабана Бартоломей Зіморович, доказуючи, що дві часті каменіці Афендика не вистарчають на покритє довгу і коштів процесу, бо ціннійша є трета частина тої каменіці, вибрана жінокою довжника.⁷⁾ По рахунку Зіморовича чистий довг на мембрані виносив зл. 1.000, vadium зл. 1.000, дохід від тих гроший, які довжник задержав через пять літ, зл. 500, кошта процесу зл. 200, разом зл. 2.700. Як небудь сї претенсії можуть бути за великі, сам довг виносить поважну суму, а важність мембрану признавав тепер і сам Афендик.⁸⁾

З другої сторони напирало на Афендика брацтво, яке старало ся випередити інших вірителів. З аргументів брацтва

1) Ibid. p. 1113, s. 484; p. 1121—1133, s. 488.

2) Ibid. t. 38, p. 1152—1155, s. 499.

3) Перша частина: Кімната з двома вікнами від вулиці на три лікті і на чверть, а вдовж як сама в собі є. Тяжке способом стріку на так богато локтій, як кімната. Теж в сїнях в ширину на чотири локті від улиці, а вдовж protensive і т. д. (Ibid. p. 1189—1190, s. 519). 4) Ibid. p. 1216—1217, s. 540.

5) Ibid. p. 1217—1219, s. 541.

6) Ibid. p. 1289—1291, s. 579.

7) Ibid. p. 1309—1312, s. 587.

8) Ibid. p. 1343—1345, s. 596.

видно, що обжалований знаходився вже давніше в фінансових клопотах, з яких вратувало його брацтво. Він дістався до в'язниці за довг винний Кампіянови в часі процесу в 1630 р. вже небіщикови. Тоді братчики Гавриїл Лянтіш і Михайл Алвізій дали Кампіянови 500 зл., а за решту поручилися за Афендика. Потім брацтво заплатило за нього решту довгу і одержало від Кампіяна мембран на цілу суму зл. 1.500.¹⁾ І тепер помогло Афендику брацтво не вважаючи, що провадило з ним процес. Сам він не був в силі увільнитися з в'язниці, бо довги його по оцінці уряду перевисшали його добра.²⁾ Він бере нову позичку в брацтві і сплачує нею мембрар, що був в посіданю теребовельського старости. В його імені Бартоломей Зіморевич кінчить з Афендиком процес ще в тім році (1630) і квітує його з суми 300 талярів цісарських, а заразом відступає від його ув'язнення.³⁾ Так само брацтво квітує його з суми 1.500 зл.⁴⁾, але се була лише форма затягнення нової позички. Того самого дня Афендик зізнає, що винен брацтву суму 2.291 зл. і 24 гр., яку в другім акті обов'язуєся сплатити до трох літ і обезпечує її на всіх своїх добрах движимих і недвижимих, а особливо на каменіці при Руській вулиці. Він відступає її вже тепер в уживане брацтву з тим, що перейде вона зовсім на власність брацтва, коли би довг в означенім речинці не був звернений.⁵⁾ Очевидно на сплату сеї суми не було виглядів. Подібно заспокоює Афендик Алвізія, когрий квітує його з давньої суми 140 талярів левкових⁶⁾, але заразом бере у нього Афендик нову позичку на 200 зл. платну теж до трох літ. Віритель застерігає собі при тім, що на випадок продажу каменіці довжника до сього часу, та сума має йому бути звернена готовими грішми під загрозою ув'язнення Афендика.⁷⁾ Про сей процес Янїя Афендика в 1630 р. згадують теж братські акти, які записують видатки на нього.⁸⁾ Він свідчить

1) Ibid., p. 1382—1386.

2) Ibid. p. 1405—1408 і p. 1502—1504.

3) Acta Consularia, t. 38, p. 1680—1681.

4) Ibid. p. 1681—1682, s. 800. 5) Ibid. p. 1682—1685, s. 801.

6) Ibid. p. 1679—1680, s. 798. 7) Ibid. p. 1685—1686, s. 802.

8) Рєстр роєходів в 1630 р. між иншими поєує: „Мая 5 з паном Яном Афендиком о мембрановую сумму през его милост нана старосту Трємбєвелского Александра Балабана, задавши право, Бартошу, прокурату, — вол. 2. А еды ведле обявков мембрановых дан был до везєня, тогды слугам — грош. 18. И теж вєгледом суммы Кампїановы, арєстующи го, вє везєню — грош. 6“. Подібно записує рєстр инші по-

про його економічний упадок. Афендик ратує ся методом задовжених людей, робить нові довги для сплачення давних. Вірителі предвиджують навіть, що сих довгів не буде він в силі сплатити і тому наперед застерігають собі всякі претенсії до його каменіці. З пізнійших братських реєстрів видно, що Афендик суми позиченої в брацтві не звернув і знайшов ся знова в фінансових клопотах. Коли минув трилітний речинець, братчики післали до нього Гавриїла Лянтіша, Александра Прокоповича і Константина Медзапету, котрі правним способом відобрали дім Янія Афендика і ключ склєнний до себе взяли. Там теж зараз учинили інтерцизу установлену до шістьох неділь, а то тому, аби Афендик старав ся або суму церкві віддати або насмним способом лишити ся в каменіці. Таку реляцію зложили депутовані братчики на засіданю дня 27 липня 1633 р.¹⁾

Притиснений невідрадним положенем Афендик упокорив ся перед братчиками. Почуваючи ся до шестинедільного терміну, до якого позволено йому жити в його домі, просив він через депутованих братий на сесії дня 29 серпня (с. ст.) о ласку і відомість, яким би способом міг дальше в сім домі мешкати. Братчики ухвалили, аби він сплачував довг ратами, хоч і малими. Афендик подякувавши просив о деляцію до будучої сесії, на що братчики згодили ся.²⁾

Таким чином Яній Афендик лишив ся в своїй каменіці, але ся каменіця властиво вже не його а брацтва, бо з неї обовязаний він платити річний чинш брацтву. Так на сесії дня 31 серпня 1634 р. платить він чинш за минувший рік, що почав ся в 1633 р., а кінчить ся в 1634 р. в тиждень по ярославськїм ярмарку, дав золотих 40, з чого його брацтво квітує.³⁾ Деколи брацтво само дарувало йому чинш, винагороджуючи його за послуги для брацтва. В 1636 р. складає Афендик враз з ще одним послом реляцію з подорожи на варшавський сойм. Братчики видачи „Афендика потребного, а могутого через той час собі щось пожиточного дома обмислити“, дарували йому чинш за ділий рік, хочачи його заохотити до дальших послуг.⁴⁾

звції під ріжними днями мая, червня і липня. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 377—379).

¹⁾ Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 97.

²⁾ Ibid. с. 97—98. ³⁾ Ibid. с. 106—107.

⁴⁾ Ibid. с. 128.

Інші рати Афендик не платив правильно. Реєстр з дня 1 падолиста 1645 р. записує, що він чинші від мешканя в своїй камениці часом платив або не платив і нічого не даючи, хотів, аби йому братя з суми 2.290 зл. кілька сот золотих опустили, а навіть бажав запись на сей довг знести, на що братя не дозволили. Над сею справою нараджували ся теж братчики дня 9 падолиста. Вони вислали з поміж себе двох братий до Афендика і переказали йому: „Тому що церков через так довгий час пожитку від суми не має, ані чиншу в. м. не даєш, віддай же в. м. суму церкві або маєтність церкві пусти і остаток грошей, що слухне, зовьми“. Він на то так відповів: „А верно рожна (?) ся вам захотіло, не будете на тих годах, розсудить нас хтось третій“. ¹⁾ Подібно записує реєстр з дня 21 падолиста того року, що братчики послали до Афендика по два рази ріжних братий, аби добровільно віддав чинші затримані церкві, одначе безуспішно. Тоді братчики всі згідно ухвалили, аби його півзвати за чинші, а як би не дав, аби з маєтности уступив, як сам на то при записи позволив. ²⁾

В результаті Яній Афендик не був в силі за свого життя сплатити сього довгу, а се кидає тїнь на його маєткові відносини. Довг його одідичив його син Петро, котрий платив брацтву від сеї суми „пенсію річну“ (провізію). ³⁾ Мимо свого спору з брацтвом Яній Афендик брав участь в житю брацтва, приходив на засіданя, а навіть діставав нові позички. ⁴⁾ Видно се був звичайний інцидент, який не разив братчиків. Були ніж ними члени ще більше з'убожілі ніж Яній Афендик.

До таких належав Гавриіл Ярошевич. Його патронімік вказує, що був він сином заможного міщанина Яроша Сапрички знаного з радецьких і братських актів на переломі XVI і XVII ст. Сей здогад потверджує реєстр складки з початку 1609 р. В домі Яроша Сапрички, котрий держала його жінка, в тім часі вдова, мешкає „пан Гаврилий“, син його, міщанин. Та без огляду на своє походжене сам Гавриіл Ярошевич мусів належати на поч. XVII ст. бодай до середно-заможних братчиків, як думати по реєстру, в котрім фігурує він зі складкою зол. 10. ⁵⁾ Ще виразнійше вказують на його заможність його власні слова. Коли його в 1618 р. братчики просили через свого післанця

¹⁾ Ibid. с. 158—159. ²⁾ Ibid. с. 159.

³⁾ Так дна 15 серпня заплатив він за 1656 р. — 160 зл. (Арх. Ю. З. Р. ч. I, т. XI, с. 432).

⁴⁾ Ibid. с. 699. ⁵⁾ Ibid. с. 26.

на одно засіданє, він між иншим так сказав: „Сторони датку ужем дав, щом мав дати, пішло моїх кілька сот золотих в нічо, чого я і до того часу жалую“. ¹⁾ На самі складки дав він отже поважну суму. З пізнійших братських реєстрів писаних вже після його смерти видно, що мав він свою каменницю названу Ярошівською. Згадує про неї і рахунок коеквациї в 1656 р., але тут властителем її виступав вже Матіаш Федорович, хоч в тім часі жила ще принайми дочка Гавриїла Ярошевича Катерина. Спис братських документів з 60-тих років XVII ст. наводить запис Матіяша Федоровича леґовану на каменіці Гавриїла Ярошевича, а особливо на части Буневського. ²⁾ В иншій списі з 1661 р. контрибуцію від Ярошівської каменіці платить Лянтішова і Матіаш Федорович. ³⁾

Се що правда звістки пізнійші, одначе про зубожінє Гавриїла Ярошевича свідчать і сучасні йому реєстри. В його маєткових відносинах зайшли зміни, з яких звісний нам лише їх результат. Сам жаль, з яким говорив він в 1618 р. про свої складки, вважує, що вже в тім часі знаходив ся він в прикрім матеріяльнім положеню. В актах з другої четвертини XVII ст. приходить він під іменем „упадлого брата“, котрому брата в 1634 р. на його просьбу дозволили дати 20 псалтирів. ⁴⁾ Так само прихияють ся братчики до просьби його „нищетные“ дочки Катерини і вже після смерти вітця дають її з кінцем 1656 р. — 6 зл. ⁵⁾

Клясицим одначе прикладом зубожілого братчика є Яній Савелович Грек. Се синонім „упадлого брата“, котрому брацтво спішить з матеріяльною помочю. Сей Яній Савелович ще з кін. першої четвертини XVII ст. мусів бути заможнійшим членом брацтва. В першій складці з дня 19 липня 1621 р. дав він найбільшу позицію між братчиками — зл. 24. В другій складці того року з дня 26 вересня своїм датком зл. 29, гр. 28 дорівнує він майже найбагатшим тодішним братчикам Стрілецьким і Габриєлю Марковичу (Лянтішу, дав зл. 30). ⁶⁾ Можливо, що тут дещо грала ролю його щирість помочи брацтву. Пізнійший реєстр з 1633 р. говорить, що Яній Савелович приносив церкві все пожиток, а шкоди ніколи. ⁷⁾ Ще в 20-тих роках XVII ст. Яній Савелович силачує довг винний брацтву. Реєстр Гавриїла

¹⁾ Ibid. с. 86. ²⁾ Ibid. с. 234. ³⁾ Ibid. с. 217.

⁴⁾ Ibid. с. 107. ⁵⁾ Ibid. с. 445. ⁶⁾ Ibid. с. 54—55.

⁷⁾ Ibid. с. 96.

Лянтіша нотує під 1610 р. циррограф Савеловича на зл. 220.¹⁾ З сеї суми звернув він по реєстру Романа Стрілецького дня 20 серпня 1621 р. — зл. 200 і дав від неї за два роки церкві „пожитку“ зл. 40.²⁾

Натомість реєстри з половини 1633 р. знають його як зовсім зuboжілого брата. На сесії дня 19 червня братчики як п'яту точку розбирають справу Янія Савеловича, котрий „въ упадку своимъ и збытю маетности утѣкъся съ просьбою усилною до братий, просячи о руку помочи“. Братчики ухвалили були не позичати нікому церковної суми без відповідного заставу золота, срібла або иншого певного фанту, а Савелович такого не мав. Тому братчики винайшли инший спосіб, аби його поратувати. Уважаючи на „упадок братерский“ ухвалили вони позичити йому до року певну суму з церковних грошей, одначе рівночасно обов'язують ся самі її звернути, коли б Савелович її не віддав. Реєстр нотує „Ассекурацію“ кільканайцятьох братчиків, що добровільно поручили за відповідні суми. На найбільшу суму зложив декларацію Іабриель Лянтіш зл. 100, Георгій Теодозович зл. 50, Константин Медзапета і Стефан Ляшковський по зл. 40, инші на менші суми, навіть по 5 зл.³⁾

Справою Янія Савеловича займали ся братчики і на засіданю 3 липня 1633 р., покликуючись на попередню ухвалу з дня 19 червня. Вони постановили не зводити церковної суми і на другій сесії „укоментовати“ Савеловича самі від себе, як чия воля. Константин Медзапета обіцяв принести до брацтва на сю ціль зл. 20, Стефан Ляшковський зл. 12, Григорій Романович зл. 10 і т. д. При тім братчики осібно дали були Янію Савеловичу зл. 80, а тепер повторили других 80 зл.⁴⁾ З сеї прикрої матеріальної ситуації не видобув ся Яній Савелович і пізнійше. Се видно з того, що жінка його пробувала в тяжких обставинах. На засіданю дня 1 падолиста 1645 р. внесла вона просьбу до братів, аби її „ведлугъ милости христіанскої“ в її хоробі поратувати. Брати маючи то в „фундушу“ наданого їм від святійших патріархів, аби убогих братів ратувати, дозволили всі згідно, аби її давати по зл. 3 на кожний тиждень з складок братських місячних.⁵⁾

Таких випадків, де брацтво давало матеріальну поміч своїм

¹⁾ Ibid. с. 357. ²⁾ Ibid. с. 360. ³⁾ Ibid. с. 92—93.

⁴⁾ Ibid. с. 96. Пор. с. 395, де згідно з сею ухвалою занотована ся невізція між братськими видатками того року.

⁵⁾ Ibid. с. 158.

членам, було більше. Сюди належить і Демян Полянський. Ще в 1633 р. спішив він з помочю иншим і на засіданю дня 3 липня обовязав ся дати для Янїя Савеловича вл. 5. Одначе в початком другої четвертини XVII ст. він вже потребує помочи від инших. В 1654 р. дають йому братчики „на утрапїня его“ вл. 20.¹⁾ Самі сі терміни „упадлий брат, упадок братерський“ на означене убогих братчиків вказують, що не маємо тут до діла з виїтками. На сесії дня 19 червня 1633 р. братчики ухвалили не позичати без заставу церковної суми жадному брату „любо угвалту“, а се свідчить, що неодного з них притискали невідрадні матеріальні обставини. Членські вкладки братчиків ішли до скринки, з котрої по реєстру з 1645 р. має бути ратунок убогим і „утрапленимъ“ братам і всіляким сиротам.²⁾

Про зубожілих купців з львівської Руси згадує теж протестація всіх станів против Жидів в 1639 р., яка вказує і причини сього упадку — конкуренцію зі сторони Жидів. Представивши страти, які понесли від них Вірмени, вона зазначає: „Най би і купці ті можні і достатні в нації грецької львівської станули й сказали, ддячого і самі і діти їх в нічо пообертали ся, певно не для кого, лиш для невірного народа жидівського“.³⁾ З братських актів видно, що навіть деякі заможні члени брацтва лишали по собі значні довги. Реєстр з пол. XVII ст. нотує, що Роман Стрілецький остав брацтву винен ще від 1633 р. довгу вл. 1754 за книги, які давав на кредит.⁴⁾ Після його смерти брацтво одержало посесію в камениці Стрілецьких при Руській вулиці за довг винний брацтву. В 1667 р. дочка небіжика Романа Стрілецького Анна Заївойська платить братчикам 800 зл., відискуючи певні частини в сій камениці.⁵⁾ Гірше ситуовані були сини Константина Медзапети після смерти свого вітця. Він лишив по собі значний масток. Бабка і опікунка дітий Медзапети Анна Боярська закидувала його зятеви Іванови Дорофієвичови, виленському міщанинови, в процесі з 1650 р., що він шафує добрами сиротинними на пятьдесят і пять тисячий в канаках, ланцухах, сріблі, золоті і знярядах, як сам хоче, зі шкодою для сиріт.⁶⁾ При тім остав Медзапета

1) Ibid. с. 424. 2) Ibid. с. 155.

3) Majer Balaban, Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII w., Львів, 1909, с. 449.

4) Арх. Юго-Зап. Росс. ч. I, т. XI, с. 697. 5) Ibid. с. 257—258.

6) Acta Consul. t. 54, p. 1128—1138, s. 535.

винен брацтву 4.000 зл., які братчики обезпечили на його каменниці. Сини Медзапети не то, що не в силі були сплатити сього довгу, але ще і свої частини продавали. Від молодшого сина Медзапети Яся купили братчики другу материсту частину каменниці, позичивши у Стефана Лавришевича 400 зл., які звернули йому в 1656 р.¹⁾ Оба сини Медзапети Константин і Ян стояли матеріяльно так лихо, що братчики ратували їх своєю складкою. Той самий реєстр під датою 19 липня записує, що братчики особливо молодшого Яна увільнили з вязниці, куди дістав ся він був за ближше незвісний „нещасливый, а свавольный ексцес“. Братчики викупили його, зложивши, як чия була ласка, над 100 зл., а що бракувало ще, дочислили з скарборни церковної зл. 60, які оба сини Медзапети, а особливо церкві, мають звернути.²⁾

Не вважаючи одначе на се погіршене масткової ситуації деяких братчиків, передовсім в другій четвертині XVII ст. були в брацтві ваможні купці, які займають видне становище серед тодішного львівського патриціату. Сю керству в брацтві пізнаємо, коли приглянемо ся торговельним зносинам братчиків.

При тім очевидно не маємо наміру дати цілковитий образ торговельного обороту львівської Русі, лише в загальнім нарисі представити братчиків купців і крамарів і осіб, що а ними були в контактї, на тлі сучасних обставин³⁾, маючи при тім на увазі інвентурі братчиків і инший архівальний матеріал.

На переломі XVI і XVII ст. головний континент брацтва складав ся, як зазначено, з ремісників і крамарів, серед котрих бачимо лише кількох визначнійших купців особливо Греків. Перше місце між ними займає звісний нам вже Константин Корнякт⁴⁾, купець з острова Кандії. Вже в полов. XVII ст. оселений був у Львові його брат Михайло, що торгував винами спроваджувани в Греції особливо малмазією⁵⁾. Се промостило дорогу

¹⁾ Арх. Юго-Зап. Рос. ч. I, т. XI, с. 439. ²⁾ Ibid. с. 440.

³⁾ Про значіне Львова як торговельного центра межі сходом і заходом див. М. Грушевський, Історія України-Руси т. VI, ч. I. Там теж подана література в ч. II, прим. 1.

⁴⁾ Торговельні зноски К. Корнякта до тепер в літературі мало висвітлені. Лише Лозинський дитянув ся їх принагідно (Patrusyat, с. 315—318), думаючи, що головним предметом його торгівлі була бавовна. Нижше побачимо, що в прибутем до Львова спроваджував він сюда передовсім вина а при тім торгував ріжними иншими товарами, з яких значний був тоді Львів.

⁵⁾ Зубрицький, Kronika miasta Lwowa, с. 183 і слід.

до Львова Константинови, що переселивши ся сюда, вів тут якийсь час торгівлю разом з братом. В 1565 р. Михайло Корнякт малежав вже до неживих, полишивши братови свій маєток. В процесі з трема сен'юрами Жидів К. Корнякт як спадкоємець його дібр доходить суми 492 зл. і 10 гр., які остав йому по Михайлі винен Жид Якуб Кшивошня. Справа оперла ся навіть о короля Жигмонта Августа, котрий наказав допустити інтромісію на дім довжника¹⁾.

По смерті брата К. Корнякт арендував подібно як він міську пивницю під ратушем і спроваджував вино до Львова, малмазію, мушкателю—і інші товари. Свідчать про се привілеї Жигмонта Августа для нього. Так з грамоти короля з дня 26 марта 1566 р. довідуємо ся, що він привіз в сі сторони багато бочок малмазії і інших вин, на які Миколай Сенявський, воевода руський і староста галицький і коломийський, відповідно до постанов пйотрківського сойму²⁾ (з 1565 р.) зараз наложив ціну. Корнякт не міг по тій ціні продати сих вин без своєї страти, тому король прихилив ся до його просьби і позволив йому продавати його по давній ціні без огляду на ухвали згаданого сойму, про які Корнякт не знав³⁾. В другім розпорядку з дня 4 падолиста 1566 р. король приказує львівським лавникам не робити Корняктови жадних перешкод в торгівлі вином, яке дозволяє йому продавати так само по давній ціні⁴⁾. Ще більші прероґативи признає йому привілеї в 1569 р., коли Корнякт перебував на Волощині. Король дає йому можливість перебувати всюди в границях своєї держави, спроваджувати вино малмазію, мушкателю і інші товари і увільняє їх від оплати всіляких мит⁵⁾. Такі свободи і різні полекші в торговельних зносинах признає йому Жигмонт Август і в 1571 р., при чім король підчиняє його безпосередно під свою юрисдикцію і дозволяє йому других позивати за довги. В сім привілею Корнякт має титул „nobilis“, а се свідчить, що вже в тім часі був він зачислений до шляхти⁶⁾.

¹⁾ Львівський бернардинський Архив, Acta Castrensia Leopoliensia, т. 332, с. 13—13 і 149—150.

²⁾ М. Грушевський оп. с. т. VI, ч. I, с. 89—92. Були се обмеження для заграничної торгівлі в інтересах шляхти, котрі одначе зновні не переведено, як свідчать і повисший факт.

³⁾ Acta Castr. Leop. т. 332, с. 341—342.

⁴⁾ Ibid. т. 333, с. 60. ⁵⁾ Ibid. т. 41, р. 507—508.

⁶⁾ Ibid. т. 334, р. 696—697. Зубрицький приймає хибно як дату

Як бачимо вино було для нього в тих часах найважнішим предметом торгівлі, але неодиноким. Згадують ся волові шкіри, котрі продавав навіть по 500 штук¹⁾, англійські і голяндські сукна, бавовна призначена на вивіз до Німеччини і різні інші. Докладніший в дечім образ торговельних зносин Корнякта принаймні з Волощиною (властивою) дає нам рахунок його з молдавським воеводою Петром в 1575 р. за довг небощика господаря Івоні²⁾. З сеї угоди видно, що Корнякт був багатим купцем, котрий посилав до Волощини соболі, попелічі фўтра, сукна і інші західні вироби, східні матерії, зичив господарям готові гроші, а натомість брав звіттам мід і то на велику скалю. Ось що продавав він Івоні. Насамперед післав йому через Симеона Гандля і слугу Параскеву соболів 20 сороків (по 40 штук) за талярів 2300, попелічних фўтер 20 за талярів 240, відтак соболів 9 сороків через слугу Луку за т. 3500, великих цинових мисок 96 і цинових тарелів 96, в фірою і зі всім коштують т. 238. Через Матвія купця післав лунських (льондонських) поставів сукна 15, інших 27 і гіршого сорта поставів 78, котрі коштують разом т. 1390. За східні матерії вістав ся йому Івоня винен: за баґавію (бавовняна матерія) 668 цілих штук, кожда по 2 талари, т. 1336. За 25 турецьких наголовків повлоцїстих по 3 талари т. 75. За 4 штуки китайки, кожда по 40 талярів, т. 160. За 1 золоту цинґатуру (пояс) т. 20. За 16 лямпартів, куплених в Туреччині, т. 250. Крім сього готовими грїшми взяв Івоня від волоських купців, довжників Корнякта: Від Теодора талярів 1250, від Никора Текліча з Сучави т. 320, від Йони Фоката т. 320, від Дмитра Гречина з Сучави т. 630. Згадує ся теж

нобілітації р. 1577 або 1578 (Кроніка, с. 186). Лозінський називає Корнякта під 1567 р. „famatus“, під 1572 р. „generosus“, а доперва під 1577 р. як Зубрицький „nobilis“. Що Корнякт мав сеї титул ще в 1571 р. крім више сказаного видно і з другого акту з дня 28 вересня 1571 р., в котрім король повідомляє воеводів, каштелянів, старостів і других урядників, що підніс його до шляхоцького стану і напomiнає їх, щоби они відносили ся до нього як до осіб сього стану. (Castr. Leopold. т. 334, с. 714—715). Се вказує на свіже надане шляхоцтва йому в тім часі.

¹⁾ Зубрицький, Кроніка, с. 184.

²⁾ В латинськiм тексті на вступі Петро називає ся господарем молдавським, а в польськiм волоським так як Івоня. З акту виходить, що володіли вони в Волощині властивій або Молдавії, що обіймала нинішню Буковину і Молдавію. (Про поділ земель волоських на політичні цілости див. Грушевський ор. с. т. VI, ч. I, с. 60, прим. 2).

квіт „небошика владики“. Вся сума, яку приняв небощик Івоня від Корнякта, вносить таларів 12429.

Натомість від нього часто Корнякт брав мід, мірений на кадлуби, кожний по 9 червоних золотих: Насамперед в Хотина одержав 200 кад. за черв. 1800. Потім 11 кад. за черв. 99. Через фірманів, що сукна відвозили, 28 кад. за черв. 252. З Сучави через карапшу 296 кад. за черв. 2664. З Сучави 77 кад. за 693. З Хотина 157 кад. за черв. 1413. Крім сього за турецького коня взяв він 70 таларів, що вносить зол. черв. 46. Сума, яку взяв Корнякт від небошика Івоні, вносить таларів $10450\frac{1}{2}$, отже на попередній рахунок лишило ся при господарю т. 1978 $\frac{1}{2}$. До того ще на цинографі владики і волоських купців долучує ся т. 10000. Вся сума, яку остав Івоня винен Корняктові, вносить високу цифру таларів $11978\frac{1}{2}$ ¹⁾.

Сеї реєстр і попередні звістки свідчать, що Корнякт представляє нам тип великого купця львівського, найзаможнішого з поміж братчиків на переломі XVI і XVII ст., якого торговельний оборот не виказує спеціалізації в однім предметі торговлі, а противно купує він і продає всілякий товар, який концентрував ся тоді у Львові, східний, західний, московський і місцевий. При тім оперував він великими сумами. Посилки соболів, сукна, баґазії до самого господаря трапляють ся на тисячу і кілька тисяч таларів, очевидно сими товарами торгував він на великі розміри. Оден транспорт меду з Сучави одержує він на 2664 червоних, що в заміну на звичайні золоті польські дасть суму кілька разів більшу. Сеї рахунок дає нам рівночасно можливість пізнати, в як великій кількості ішов мід з Молдавії на Львів і які були предмети обміну на відворот. Навіть східні матерії ішли зі Львова до Волощини, хоч звідти було ближше до східних торговельних центрів.

Другим важним джерелом походів Корнякта була аренда мит, до тепер ще менше розсліджена, ніж його торговельні зносини. Перша знана нам звістка, в котрій Корнякт фігурує як „митник руських земель“, походить з 1571 р. В королівських привілеях для Корнякта з того часу все ще чуємо про його товари, але рівночасно головне його заняте змінює ся; в однім з них з 28 вересня того року король наказує своїм урядни-

¹⁾ Acta Castr. Leopold. т. 337, с. 120—124. До книг львівського гродського уряду був сеї акт вписаний в 1577 р., при чім згадує ся посольство господаря Петра до подільського воєводи в певних справах і запорук останнього на додержаня сеї умови.

кам, щоби помагали Корняктові при стяганю мита¹⁾, отже віддає йому сю аренду. Інші грамоти Жнімонта Августа з 28 вересня 1571 р. інформують нас, на які області сягали компетенції Корнякта. До нього належали королівські мита не лише у львівській землі, як думали давнійше²⁾, але і в Київщині, на Поділю, Волини, а з другої сторони аж під Краків. На Поділю в Каменці дозволив йому король задолжити нову комору і поставити свого намісника для вибираня мита від тих кунців, котрі приходять з чужих земель, з Туреччини і Волощини, і там в Каменці або товари продають або з ними куда инде звертають ся як на Львів. Король повідомляє про се Миколая Потоцького, каменецького старосту, і наказує йому бути помічним Корняктові в вибираню мита для пожитку скарбу³⁾. Ще докладнійше вчисляє комори Корнякта привілей короля Генриха з 19 цвітня 1574 р., якій відступає йому мита львівські, самдомірські, люблинські, холмські, городельські і вишневецькі. Аренду сих комор признає йому король на три роки від 20 липня 1574 р. до 20 липня 1577 р., а за се Корнякт має платити до скарбу велику суму річно 11000 зл.⁴⁾. При тім обовязаний був Корнякт виплачувати річну пенсію з доходів мит сандомирським канонікам⁵⁾, конвентови Бремїтів в Красноставі⁶⁾, біскупови в Холмі і т. и. Все таки на сій аренді Корнякт робив добрий інтерес. Самі комори або „мита руські“ в Красноставі і Холмі враз з водним митом на Бузі і Вепрі з прикоморками в Любовлю, Ратні, Грубешові, Тишівцях, Потиличу і Любачові винаймив він в 1577 р. Юськови і його зятеви Пейсакови, Жидам і міщанам Комарна за 4000 зл. річно. Сю суму мають вони влатити ратами по 1000 зл., з котрих перша припадає на св. Михайла, друга з початком слідуячого року (1578), третя на Великдень, а четверта при кінци року аренди. Контракт уложено на три роки від 22 липня 1577 р. до 22 липня 1580 р. Крім сих 4000 зл. мають они що року холмському біскупови платити по його привілеям по 100 гривен⁷⁾. Сі мита свідчать рівночасно про сильний економічний оборот на тих коморах.

Поважною рубрикою в доходах Корнякта з мит землі га-

1) Cast. Leopold. т. 334, с. 714—715.

2) Зубрицький, Kronika, с. 184.

3) Cast. Leopold. т. 334, с. 711—712.

4) Ibid. т. 335, с. 962—965. 5) Ibid. т. 336, с. 954.

6) Ibid. т. 337, с. 908. 7) Ibid. т. 338, с. 851—854.

лицької, подільської, волинської і кнївської мусіли бути оплати від експорту худоби, особливо волів. Привілеї Жигмонта Августа для Корнякта наказували купцям, щоби гнали воли приписаними дорогами і не оминали комор. В привілею для Корнякта в 1571 р. король вазначує, що міста і місточка так королівські як і панів духовних і світських в короні, а особливо в землях волинській і кнївській роблят велику шкоду скарбови. Їм вільно було на ярмарках купувати худобу для своєї потреби без оплати мита, одначе вони під тою покривкою багато волів за границю виганяють і скарб і митників в тім ошукують і багато шкодять¹⁾. Король приказує побирати від них мита сандомирські і люблинські. Такий привілей одержав Корнякт і на купців, що купують воли в Снятині і інших місточках пограничних з Волощиною і не женуть їх „стародавнюю дорогою“ на Львів, щоби оминути львівську комору. Король поручає своїм старостам оголосити по ярмарках, щоби з волами купленими в Снятині жаден не важив ся іти куда инде лише на Львів. Ті, що купують воли на ярмарках в Перемишли, Ярославі, Городку, Радимні, Мостисках і де инде і женуть їх ріжними дорогами мають по оповіщеню сього листу зараз там на місци заплатити мито, а потім взяти квіт заплати показати його на сандомирській коморі, де їх пустять вже без оплати²⁾.

Заграничні транспорти волів згадують ся часто з нагоди увільнення їх від оплати мита королем або Корняктом. В 1574 р. король Генрих повідомляє Якуба Рокосовского, завідателя мит в Малій і Великій Польщи, і К. Корнякта, що увільнив Юрія Іросовского від оплати мита за 200 волів, котрі вільно йому вигнати за границю³⁾. В 1577 р. Стефан Баторий оповіщує їх, що позволив саксонському князеві і електорови Августови закупити без оплати митя 600 волів до 6 літ⁴⁾. Подібно Корнякт увільняв від мита стада волів, котрих властителями були шляхтичі. В 1579 р. кількох шляхтичів присягає, що они ведуть транспорти волів за границю держави в сторону Бжегу власної годівлі або „поволовщини“ їх панів-шляхти. Юрій Загурский, слуга Андрея Семенового з Гологор, жене 63 волів, Станіслав Вас, відпоручник Яна Семенового з Поморян 100, Матей Кляміцкий 330, Крогулецкий 105, Якуб Козловский 191⁵⁾ і т. д.

1) Castr. Leopold. т. 334, с. 712 - 713.

2) Ibid. с. 713—714). ³⁾ Castr. Leopold. т. 335, с. 1009.

4) Ibid. т. 338, с. 395.

5) Castr. Leopold. т. 338, с. 909—910, 917—919; 987.

Всіх їх Корнякт по зложеню присяги увільнив від оплати мита. Натомість деколи колектори Корнякта брали мито навіть від транспортів шляхти. В 1577 р. возний вписує візване іродського теребовельського уряду против Корнякта за побране мита від 500 волів¹⁾. Нам не звісні розміри доходів Корнякта від оплати сих мит, всеж таки мусіли вони бути великі. В 1579 р. колектори Корнякта вняли в Щирци від двох коний шляхтича Стецька Сроковського від кожного по 3 гр. мита²⁾. Се мала сума, але коли сю мірку приложимо до стада волів зложеного з кілька сот штук, то одержимо поважне число. При тім треба пам'ятати, що експорт волів був далеко більший, ніж можна думати на основі попередних цифр. В 1534 р. в часі сезону в червни через Городок переїхали близько 12 тисяч волів лише за оден місяць, а перед ярославським ярмарком теж протягом місяця понад 18 тис., разом около 30 тис. волів³⁾. Нема причини припускати, що за аренди Корнякта сей рух був менший, королівські привілеї для Корнякта свідчать якраз про сильний експорт худоби.

Крім мита від худоби брав Корнякт оплати від різних товарів. На сандомирській коморі згадують ся транспорти соли⁴⁾. У Львові протестують против нього купці в різних міст за побране мита. Деякі з тих протестацій кидають світло на висоту сих оплат і предмети львівської торгівлі. В 1579 р. оден варшавський міщанин приходить до камениці Корнякта і жадає від нього, щоби на основі торговельних привілеїв наданих Варшаві пустив йому без мита зі Львова 4 куфри малмазії і бочку визини (осетрини). При тім показував йому посвідчене від варшавського іродського уряду, що він там осілий міщанин. Корнякт не зважав на се, держав його по словам протестації у Львові пять днів від суботи до середи разом з кіньми і фірманами і наразив його таким способом на страти. Сей купець давав йому в застав срібло, але Корнякт прийняти не хотів, жадаючи грошей. Вкінці таки мусів дати мита 8 зл. поль.⁵⁾. Такі товари привозили і вивозили зі Львова часто в далеко більшій скількості ніж сей транспорт, отже і мито мусіло бути

1) Ibid. т. 337, с. 92—93.

2) Див. його протест, Castr. Leopold. т. 338, с. 655—656.

3) М. Грушевський, Історія України-Руси, т. VI, ч. I, с. 175—176.

4) Acta Castr. Leopold. т. 338 під 1578 р. с. 234—235.

5) Ibid. с. 353—354. На жадане варшавських лавників король звиває Корнякта на свій суд за побране сього мита (ibid. с. 361).

від них значне. З інших предметів торгівлі згадує ся залізо і залізні ключі, які привезли до Львова на продаж мешканці міста Шидловець. Корнякт побрав від них мито в сумі зл. 9, гр. 2, против чого протестують они так само перед іродським урядом в 1579 р.¹⁾

Поза тим Корнякт сам увільняв різні товари від мита мешканців тих міст, які мали на се привілеї. Се видно з його житових рахунків з львівськими Жидами за літа 1577—1582²⁾. З огляду на різнородність зголошуваних товарів ці рахунки дають нам зразок тодішнього економічного обороту Львова, так привозового як і вивозового, але лише в мініятурі. Можливо, що і з фіскальних мотивів всіх товарів не зголошувано у Корнякта. Реєстр, як сам зазначає, містить короткий список товарів, котрі львівські Жиди міські і передміські, привозили в Німеччини до Львова і вивозили за границю на Снятин і Каменець коли Корнякт був митником³⁾. Серед рахунків згадує ся теж імпорт з Каменця і експорт до Луцька. Як предмети торгівлі фігурують тут різні товари західні і східні і місцеві продукти. Зі сходу походили грецькі вина, малмазія і мушкетеля, волоське вино, родзинки, міддали, лімонія, перець, риж, ріжного рода східні матерії і вироби, багазія, коберці, лямпарти, турецькі кожухи і турецькі збанки. Є і товари західні, сукна, олово, залізо і вироби з заліза, ножі, коси, бритви, горівчані кітли. Сюда треба теж зачислити оселедці. До місцевих продуктів належать риби, лій, мід, шкіри, сливки, хміль, хоч деякі з них могли привозити з за границі (нпр. мід з Молдавії), як навідворот деякі з товарів східних і західних могли дістати ся в руки сих Жидів безпосередно з місцевих ринків. Згадує ся теж вино угорське і без ближшого означеня, олива, аксаміт, китайка, шовк, вовна, бавовна, шапки, коци, сафіяни, юхт, салітра, мило, фарба і кілька інших предметів торгівлі.

Скількість поодиноких сортів була звичайно невелика. Сафіянів зголошено кілька разів під різними датами: 1 белю, 54 штук і два рази по 200; шкір 100, юхтів 40 пар; лою каменів 30 і 40, 2 бочки, 3 вози і 8 возів; кіс 1 бочка і штук 100, 300 і 600; родзинків куф 1, 5, два рази по 3 вози,

¹⁾ Ibid. с. 361.

²⁾ Acta Castr. Leopold. т. 347, с. 893—896.

³⁾ До львівських іродських актів реєстр сей вписаний пізнійше в 1591 р.

в однім було 30 кошів, а 4 великих; турецьких кожухів 25, кожухів ближше неозначених 200; коців 27, 100 і мішків 260; шапок 2 півбочки, 1 лятер і 500 штук; вовни каменів 4, рун 300; салітри 2 бочки, півбочків 5, каменів 10; сливок бочок 4 і мішків 4, каменів 60; оливи збанків 2, 4, бочок 5; оселедців 7 бочок, риб 4 бочки. Є і менші цифри: перцю зголошено каменів 1, 1½ і пів каменя; мила 1 камінь, фарби 1 вузол, коберців лише 2, горівчаних кітлів 2, лямиартів 4 і т. д. Реєстр записує на приклад такі позиції: „18 січня (1577 р.) Юда, львівський Жид, зголосив шкір 100, дою каменів 40, вільний (від мита), фірман заплатив гр. — (бракує), Ізраель, львівський Жид, зголосив оливи два збани, вільний“. На іншим місці під датою 8 жовтня записаний транспорт Жиди Саломона зі Львова. Він привіз з Каменця на трех возах товару, малмазії куф 4, родвинків куфу, лімонії куф 2, мідалів куф півтора; від мита був теж увільнений і т. д. При кінці реєстр зазначає загально, що і багато інших річий було в тих митних реєстрах Корнякта, отже не вичерпує всіх товарів, які в тім часі йому зголошено. Ударяє передовсім в очи брак великих транспортів, з котрих деякі певно належали і до львівських Жидів. Наведені в реєстрі куниці се *gentes minores* в торговельнім обороті Львова, о скільки можна думати з сього спису їх товарів. Натомість сам спис представляє нам досить добре ту різнородність предметів львівської торгівлі, котра підлягала Корняктові як митникови.

Таких увільнень від мита навіть у самім Львові мусіло бути далеко більше, бо трудно припустити, щоби Корнякт признавав їх лише Жидам тут осілим. Натомість з інших актів видно, що в стяганю сих оплат проявив він велику енергію. Різні міста вносять против нього скарги за порушене їх митових прерогатив. Сих протестацій було далеко більше, ніж ми їх дотепер бачили. В 1571 р. мешканці міста Володимира протестують против Корнякта, що він, не вважаючи на їх привілеї затверджені Жигмонтом Августом на звільнене від всяких мит, хоче від них сі оплати побирати¹⁾. Королі Жигмонт Август і Стефан Баторий нераз упоминають Корнякта, щоби шанував привілеї міст. Такі протестації і королівські розпорядки вносять против нього до львівських іродських актів мешканці Бузька

¹⁾ Castr. Leopold. т. 334, с. 729—730).

(в 1572 р.)¹⁾, Жиди в Ліска (1583)²⁾, Острога (1574)³⁾ і Луцька (1577)⁴⁾, міщани пйотрківські (1574)⁵⁾, сокальські (1578)⁶⁾, роґатинські (1578)⁷⁾, соколівські (1580)⁸⁾, а з другої сторони купці сандецькі (1577)⁹⁾, бечські¹⁰⁾ і ясельські (1578)¹¹⁾, а навіть торунські і їданські (1572)¹²⁾. Не всі ті міста лежали на митовій території Корнякта. Мешканці міст долішнього привіслянського басейну перебували в торговельних справах до Львова або на область інших комор Корнякта і тут попадали з ним в конфлікт за оплату мита. За побиране мита мав Корнякт навіть процеси перед люблинським трибуналом¹³⁾.

Надужити допускали ся при тім агенти Корнякта. В привілею для міщан і купців їданських король Житмонт Август приказує йому в 1572 р. відправити від себе Жидів, котрих він держить для вибираня мита тому, що на них люди дуже жалують ся. На їх місце най уживає християн. Сам Корнякт часто шанував привілеї міст. Коли в 1572 р. міщани Бузька показали йому свій привілей на звільнене від мит, він обіцяв захувати їх свободи. В 1574 р. він признає протестацію пйотрківських міщан і заявляє, що він їх прероґативи держить і мита від них жадного не бере. Так само в 1574 р. видає він оповіщене до своїх урядників, що міщани Київя є вільні від оплати мита на основі давних привілеїв. Де би лише був його арендар або писар має пропускати київських купців без мита¹⁴⁾. Подібно в 1579 р. наказує він арендарям на всіляких коморах, щоби шанували привілеї белзьких Жидів¹⁵⁾, а в 1582 р. повідомляє своїх писарів, що міщани Скрина вільні від оплати мита¹⁶⁾.

Нічого зрештою і дивного, що Корнякт разом зі своїми намісниками, писарями, слугами і сторожами входив нерав в конфлікт в містами. Наріканя на митників були і перед тим, нїм Корнякт обняв аренду мит¹⁷⁾, були і по нїм¹⁸⁾. Як звісно мита в Польщи були „густі“, мостові, квітові, штукові, гробельні

¹⁾ Ibid. т. 335, с. 195. ²⁾ Ibid. с. 738—734. ³⁾ Ibid. т. 335, с. 1097—1098. ⁴⁾ Ibid. т. 337, с. 177—178. ⁵⁾ Ibid. т. 335, с. 1109—1110. ⁶⁾ Ibid. т. 348, с. 801—802. ⁷⁾ Ibid. т. 337, с. 622. ⁸⁾ Ibid. т. 338, с. 48. ⁹⁾ Ibid. т. 337, с. 498. ¹⁰⁾ Ibid. т. 347, с. 711—16 і 721. ¹¹⁾ Ibid. с. 861—862. ¹²⁾ Ibid. т. 335, с. 177—180. ¹³⁾ Ibid. т. 345, с. 1574. ¹⁴⁾ Ibid. т. 335, с. 1100—1101. ¹⁵⁾ Ibid. т. 338, с. 122. ¹⁶⁾ Ibid. т. 342, с. 347—348.

¹⁷⁾ Порів. протест Каменичан в 1569 р. (Castr. Leopold. т. 41, с. 619, 713—14), мешканців Тернопоя (ibid. с. 649—650) і Острога (ibid. с. 875—875). ¹⁸⁾ Ibid. т. 347, с. 882—883.

і інші, а при тім система їх не була упорядкована. Шляхта при закупні товарів і худоби для внутрішнього обороту була вільна від всіх мит, а сей привілей розширала вона часто і на заграничний експорт. Теж саме робили деякі міста, що мали право гнати худобу з ярмарків без оплат для своєї потреби. Король в одній грамоті казав митникам збирати оплати від купців, в иншій знова увільняв міщан від них. Митник часто не знав від кого брати мито, а кого пропускати без оплати. Задля сього на коморах між сторонами і урядниками приходило нераз до спорів. Міста вносили скарги на Корнякта за нарушуване привілеїв, Корнякт знова жалував ся на купців, що везуть товари иншими дорогами, оминають митові комори і тим приносять скарбови шкоду. Серед таких обставин за помилки і надужитя зі сторони митників не було трудно. Королівські урядники і приватні пани допускали ся нераз далеко більших надужить, забираючи крім мита і частину товарів від купців особливо вина — малмазії¹⁾.

Одержавши аренду мит за Жигмонта Августа Корнякт старав ся дістати потверджене її і за пізніших королів. За часів свого короткого володіння король Генрих виарендував йому знова давні мита і затвердив його шляхоцтво. За Стефана Баторія і Жигмонта III відносно Корнякта до польського правительства змінились. Баторій брав його ще в опіку перед львівським магістратом і королівськими урядниками²⁾, одначе чим раз більше натискав на нього, забороняючи йому брати мита від ріжних міст, а вкінці відобрав йому в 1582 р. аренду мит і дав її Вацлавови Угровецкому і Павлови Ожеховському³⁾. Корнякт не спішив ся виконати сей наказ. В одній своїй грамоті з 1583 р. Стефан Баторій знова приказує йому відступити державу мит з днем 20 липня згаданим особам⁴⁾. Можливо, що

¹⁾ Mon. Congr. II, ч. 417. В переїзді транспорту малмазії череа Галич до Львова, який вели в 1596 р. братчик Яній Афендик і другий Грек Емануїл Чуко з острова Кандії, урядники за наказом старости взяли дві бочки малмазії, а підстароста малу бочку, а крім сього казав заплатити від 70 возів від кожного по 4 гроші мита. Більше таких випадків потують протестації купців перед львівським і гродським урядом. (Порів. нпр. т. 348, с. 538—539 і 715).

²⁾ В 1577 р. Баторій забороняє львівським райцям судити Корнякта (Castr. Leop. т. 337, с. 362), а холмському старості наказує пустити йому свобідно аренду холмської комори, котру так довго не хотів йому дати в уживане (ibid. с. 228).

³⁾ Ibid. т. 342, с. 1051—1052. ⁴⁾ Ibid. т. 342, с. 1442—1443.

так скоро не могли вони заплатити йому відшкодованя признаного йому¹⁾ королем на високу суму 15000 зл. В результаті аренду мит Корнякт мусів зложити. В 1590 р. Жиймонт III видержавлює мита подільські і сандомирські Павлови Ожеховскому і Миколаєви Угровецькому і оголошує митові розпорядки²⁾. В своїх добрах бере ще Корнякт мито і 1592 р.³⁾ очевидно титулом їх посіданя, але в актах з того часу він виступає вже без епітету „theleneator“, а як митники „in terris Russiae“ згадують ся інші особи⁴⁾.

Аренда мит, торговельні зносини, грошеві операції з молдавськими господарями⁵⁾, магістратом і приватними особами, спадок по браті, збільшили ще масток Корнякта, котрий і так в часі прибутя його до Львова мусів бути значний. В результаті Корнякт стає одним з найбільших богачів в тих сторонах. Крім домів у Львові⁶⁾ мав він просторі посілости особливо в землі львівській і перемиській, з котрих деякі ми вже згадували⁷⁾. В актах львівського гродського уряду часто стрічаємо ся з Корняктом з нагоди закупна посіlostей або спорів за них і різні грошеві суми по кілька сот, кілька тисяч і більше зол. Піднесемо лише деякі з них. В 1577 р. процесує ся він з Василем Балабаном, Прокопом Чарторийським, Станіславом Шепиховским і Стан. Щепановским, Себестияном Журавиньским, Сроковським, Зловоцким і иншими⁸⁾. Більший комплекс дібр удадо ся Корняктови мабути в 1579 р. від Яна Боратиньского, перемиського хорунжого. Він записує йому місточко Гусаків, і села Злочковиці, Руди, часть Мискатичих і Томановиці під закладом 40000 зл.⁹⁾ В инших літах з кін. XVI ст. Корнякт провадить спори за місточко Куликів і села, Одно, Жибудки, Колодно і Збоїска¹⁰⁾. Так само процесує ся він за Пустомити¹¹⁾, Дрегошів¹²⁾, Горбачі¹³⁾, Старе село¹⁴⁾, Ланцут і доколичні

1) Ibid. с. 1239—1240. 2) Ibid. т. 346, с. 1350—1353.

3) Див. протестацію за побранє мита від волів в Щирци (ibid. т. 348, с. 70—80). 4) Ibid. нпр. с. 374.

5) Крім згаданих порів. ще т. 348, с. 332.

6) Зубрицький числять їх три, Kronika, с. 184.

7) Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, т. 102, с. 60.

8) Castr. Leopel. т. 337, с. 34—36, 42, 46, 47, 149, 181, 184, 226 і т. д. 9) Castr. Leopel. т. 338, с. 610—622.

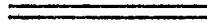
10) Ibid. т. 348, с. 850, 910, 1043, 1059, 1074—5 і т. д.

11) Ibid. с. 921. 12) Ibid. 948—49.

13) Ibid. с. 1243. 14) Ibid. с. 1257—59.

села¹⁾, виступає як дідич Грибович²⁾, має війтівство в Щирци³⁾, а своїх підданих в Сулимові⁴⁾, Новім селі⁵⁾, Гребеничах, Наддїічах⁶⁾, Микульковичах⁷⁾ і т. д. Сей реєстр посїлостей і претенсій Корнякта далеко не повний, але вже він нам дає понятє про се, з як великим богачем маємо тут до діла. Тим самим стане нам яснійше, як міг сей могутий протектор брацтва так щедро підпомагати його матеріяльно, не відчуваючи при тім страт у своїм маєтку. Вибудованє вежі при успенській церкві, леґаційні записи і інші датки в користь брацтва були великою помочю для братчиків, але як на маєток Корнякта вони значили мало.

(Докінченє слїдує).

¹⁾ Ibid. с. 1109—1110, 1243. ²⁾ Ibid. с. 62—63, 1176—78.

³⁾ Ibid. с. 911—913. ⁴⁾ Ibid. с. 126, 251. ⁵⁾ Ibid. с. 58—99.

⁶⁾ В спорі Корнякта з Юрієм Вляміцким, властителем дібр в Перемішлянах, згадують ся піддані Корнякта, Процик, Івашко, Андрушко, Данило, Лаврик і ще оден з сіл Гребеничі, Наддїічі і Однова (ibid. с. 164—165). ⁷⁾ Ibid. с. 419.

Чуднівська кампанія 1660 р.

Студії *Василя Герасимчука*.¹⁾

Угода з козаками під Слободищами.

Проломане обложного перстенья Шереметевим під Чудновом було останнім геройським здобутком московського воеводи в цілій кампанії. Але і з сього нічого не вийшло. Його армія зломана фізично і здепрерована морально мусіла таки за кілька верст знов припинитись під Росииками, тим разом хиба на се, щоби видіти кінець своєї трагедії і смутний фінал невдалого предпринятя. Певно, що московський воевода вже майже не числив на Хмельницького, але ще сподівав ся відсічі від воевод, розміщених по українських містах. Одначе ся надія була тепер тою фантазмагорією, яка блудним огнем світить в останніх хвилях перед смертю. Московське правительство примітивне своєю адміністрацією, а отяжіле в рішеннях, воліло стратити одну кампанію враз з армією, як стратити Україну, висилаючи з зайнятих українських твердинь воевод на непевний ратунок. А козацький гетьман не думав йти в поміч... бо було страшно... Треба було московському правительству прийняти і таке оправдане.

5 (15) жовтня гетьман Юрій Хмельницький вислав зі свого табору під Слободищами в Чигирин козака Скорину. А що дороги на Білу Церкву були позаймані Поляками і Татарами, то Скорина був змушений обіхати лісами на Київ, і там приведений в „приказну избу“ на роспити розповів про все так: „Чули ми — говорив він — в гетьманьським таборі, у боярина Вас. Бор. Шереметева, дня 14 жовтня сильну гарматну і мушкетну стрілянину і вона тревала від раннього ранка до півної

¹⁾ Див. Записки т. СХІІІ.

ночі і — ще на другий день. Вночі, на 5 (15) жовтня, прибув до нас від боярина Вас. Бор. Шереметева козак наказного гетьмана Тим. Цицюри і розказував нам, що боярин посилав ратних людей на ляцькі обози і їх шанці, і ратні люди розірвали польський піхотний табор. Рівнож приступали до боярського табору Поляки і був лютий бій весь день і багато було страт з обох сторін, але більше побито з польських людей. А боярин Вас. Бор. Шереметев стоїть табором в окопах по сій стороні Чуднова, в полі, від ліса з милю; прийти до нього тим лісом не можна, бо Поляки від ліса поставили свою піхоту і в многих місцях перекопали“.

Коли ж поспитали Скорину, чому гетьман на голос канонади не поспішив в поміч, відповів, що межі ними стояли Поляки і Татари і „гетьманови не можна було іти з помічю до боярина В. Бор. Шереметева. Він не важив ся сам з одними козаками пробивати ся через ворожі полки, тим більше, що козаки нестрійні люди“¹⁾. „По тій пригоді з дня 14 жовтня — оповідає автор діарія — виправлено князя Конст. Вишневецького в 5 хоругвами краківського воеводи до Пяток²⁾, і певно на затримане Хмельницького. Відгуки і боевий аларм дуже потрясли Хмельницького, здавало ся, що стріляють під Пятками, і то його нахиляло до згоди. Раховано при нім на той час 20.000 козаків; міг би був прийти до Шереметева, бо у нас по тій потребі дуже прорідли хоругви; особливо артилерія терпіла великі недостатки; коний було дуже мало здорових. На фірманів в. м. крак. воевода видав кілька тисяч, опісля знову по кілька сот золотих оба панове гетьмани дали Вольфови, щоб, як міг дбав про артилерію і заохочував піхоту. Досить багато п. Вольф від себе робив, але *pergo belli deficiente*, то й найжудрійший нічого би не потрафив вдіяти“.

Читаємо далше у того самого автора: „Дня 15/X Хмельницьких прислав комісарів, а в застав за них їздили до козаків Вільчковский з Карчевским“. — Так отже розпочинають ся по обох сторонах переговори.

Історики, котрим доводилось трохи більше мати до діла з сею кампанією, всі вони без довгого вагання і застанови над поступком Хмельницького, уважають його дотеперішню бездільність, а пізнійшу його згоду з Поляками за явний доказ зради, за оплянований з гори намір, з яким він вирушив в поле.

¹⁾ Барсуковъ, ст. 391—392 (портфель Карпоза).

²⁾ Dyar. w. z Szer., ст. 160.

Без сумніву, що воно так може здавати ся, коли взяти на розвагу сам факт козацької угоди і відречене ся московській протекції, та одначе треба сказати, що се було фактом виключно козацької старшини, що уміла зломати нерішучість гетьмана і упертість черни.

Од. Барсуков, одинокий близший дослідник сеї справи, признає вправді сей акт козацької зради, одначе при його витолкуваню підносить деякі сумеречности. Добре — розумє він — гетьман і козаки, як се стверджують і всі сучасні реляції, оправдували свій похід наміром відлучити від Москви Цяцюру і з Поляками уложити згоду, але се було вже по Слободищанській пригоді і по другим нещасливим перебою Шереметева. Для того се могло подобати на викрут. Але чому ж козаки, коли мали такий намір, допустили до такої кровавої і жорстокої стрічі, яка мала місце під Слободищами. На се питанє не дає автор ніякої відповіді ¹⁾. А прецінь так гарно розв'язав сю непевність сучасник тодішньої кампанії мемуарист П. Гордон. Обяснив се простим розламом між двома противними поглядами в козацькім таборі. Зрештою про се вже і була бесіда.

Що козаки приступили до цілковитої угоди не скорше аж по цілковитій майже катастрофі Шереметева, себто по дни 14 жовтня, то нічо в тім дивного. Лежить в тім поступку явне пятно тодішньої козацької політики, що криє в собі позори власного обезсилення — пождати нїм возьме один верх, а тогди до-перва приступити на сторону сильнішого. Коли отже показала ся наглядно безсильність московського воєводи і його проба перебити ся до Пятка невдала ся, тоді просте козацтво уступило, і здаєть ся, що тоді всі були склонні до угоди. Поінформовані одним своїм побратимом, що втік вчєра зпід Росник ²⁾, про цілий перебіг вчєрашнього дня, не вагали ся на другий день козаки вислати своїх відпоручників з предложенем угоди. Кого то козаки післали в тім посольстві з д. 15 жовтня, не знаємо. Можливо, що тими депутатами були полковники Вертелицький і Махижинський, а можливо, що хто инший ³⁾.

¹⁾ Барсуковъ, Родъ Шерем., -ст. 372—373.

²⁾ Ibidem, ст. 391 (портфель Карпова).

³⁾ Gazette de France з р. 1661 (Les particularitez de ce qui s' est passé entre Polognois etc., ст. 37—48). „En effet incontinent apres, il deputa les Sieurs Verteliski et Macarinski, officiers de Sa Cavalerie, qui eurent conference avec le Sieur Komorski, dans laquelle ils assure-

Поляки не опирались съому. Зі своєї сторони вислали до Хмельницького в закладників двох своїх офіцерів: Вільчковського і Карчевського, а від Татар Мехмет мурузу ¹⁾.

Трактати велись три дні, а власне 15, 16 і 17 ²⁾. Точного перебігу сих обопільних угод з двох перших днів ми не знаємо. А цікаво було-б знати, на чім стали обі сторони в порозуміннях до дня 14 жовтня, тай чи ся нова згода буда продовженем попередних зносин, чи може буда річю зовсім новою? Я наведу весь перебіг сїх нарад по реляції „Bell. Pol. Mosch.“, хоч вона певно в дечім не є без пересадн. Там так оповідаєть ся про се: „Коли же Шереметеву получитьи ся з Хмельницьким не вдало ся, став і Хмельницький вкінці сумнівати ся про можливість полуки; і як до тепер викручував ся фальшивими і позірними мотивами, тепер справді склонив ся до згоди. Насамперед листовно, опісля через післанців благає ласки для себе, просить також визначити місце і день на залагоджене його жадань, а за се обіцяє свій щирий поворот під протекцію короля і річи посполитої. Польські гетьмани докорювали хитку і непевну вірність, а що до святости заприсяжених пактів, то обвинувачували за недодержане їх, закидували передовсім козакам, що вони по стількох бунтах і по стількох побідах зі сторони Поляків знову по прощенью вини, в прирощеної злости і переверотности попадали в злочин зради. А по так многих і постійних віроломствах годї їх назвати підданими, як рівнож годї зачислити до війська Річи посполитої. По всіх усядах звістно, як то вони через свої злочинні вибрики нарушили не

rent, que ce Général n'estoit venu que pour implorer la Clémence de Sa Majesté“.

¹⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 41.

²⁾ Деяку неясність справляють слова диярія (Dyar. w. z Szer., ст. 160). Там у нього під днем 15 жовтня таке читаємо: „15 Oct. przysłał Chm. komisarzów swoich do nas. W zastawie za nich jeździli P. Wilczkowski z P. Karczewskim. Gdy traktaty stanęły z kozakami posłano księcia J. M. Konst. Wiszniowskiego z K. Szomowskim Stolnikiem Sądomirskim do taboru Chmielnickiego, a samemu дано знає, aby z полковником до нас przyjeżdżał do obozu naszego do wykonania przysięgi. Ci послідні слова „gdy traktaty stanęły“, вдаєть ся, треба віднести до дня 17 жовтня. Theiner. Monuments historiques relatifs aux regnes d' Alexis Michaelovitsch. В одній там поміщеній реляції оповідаєть ся, що дня 17 жовтня війшли ся найвизначнійші з козацької старшини і з ними цілий день розправлювано про умови згоди. Річ певна, що то за один день не стало ся, тільки тревало довше. Може нас в тім утвердити оповідане автора реляції Bell. Pol. Mosch., ст. 41—43.

тільки повагу короля і держави, але через свої безупинні пакости, по многих пробаченнях, вичерпали наконєць їх терпеливість. Але король і Річ посполита, що виші над всякі негідні почуваня, зовсім не думают метити ся і не хочуть своїх трофеїв обарвлювати кровю, а противно хочуть овочі побіди обернути тільки на хосен поконаних. Рівнож і тепер дана їм від короля і Річи посполитої повновласть — поручено, щоби їх постулятам задосить учинити і справедливо їх оцінити¹⁾. І вони, Поляки, візвавши Господа Бога на випадок злонаня умов за местника, згодили ся на пертрактації і про се казали донести до Хмельницького. На комісарів визначили козаки в поміж себе: Петра Дорошенка, Григор. Лісницького, Михайла Ханенка, Івана Кравченка і Михайла Махержинського чи Макарінського, а крім згаданих визначили також около 10 сотників¹⁾. Поляки зі своєї сторони вислали брацлавського воеводу Ів. Чорторийського, галицького каштеляна Олександра Цетнера, коронного хорунжого Яна Собеского, сендомірського стольника Яна Шумовського і львівського хорунжого Андрія Сокольніцького. Зійшовшись на визначене місце, стали трактувати над услівами мира. Переговори — як оповідає той сам автор — розпочались обопільними закидами на недотриманє умов, а опісля зійшли на компліменти. Польські комісарі освідчили козацьким відпоручникам королівське пробаченє за минуше і „коли український нарід по своїм непослуху злучить ся з ними в одну нерозривну цілість, — не будуть вони уносити ся овочами своєї побіди, а противно будуть їх, козаків, уважати за вірних співтоваришів в війні, спільних дітей тої самої вітчизни і її оборонців“.

¹⁾ В реляції Bell. Pol. Mosch. вичислені за комісарів отєї особи: полковник брацлавський Мих. Зеленський, полк. подільський Остап Гоголь, полковник білоцерківський Іван Кравченко, паволоцький Іван Богун, уманський Михайло Ханенко і вкінці Каплонський і Попара. Здаєть ся, що не всі вони брали участь в угодівій комісії. В копії в оригівальної трансакції — Рукоп. бібл. Ягайл. ч. 402, стор. 351 — 353 находимо під списаними умовами такі імена: „Działo się w obozie pod Cudnowem 17 Octobris Anno 1660. Piotr Doroszenko, Pułkownik Wojska J. M. kr. Zaporozskiego, komisarz Hrehori Lesnicki, Comisarz Wojska J. M. kr. Zap. za uproszeniem towarzyskim ręką Harysima Kapłońskiego, Michał Hanenko, Pułk. Humański y komisarz Wojska J. k. M. Zap. Za uproszeniem Towarzyskim ręką Iwana Czikałińskiego, Iwan Krawczenko, Com. W. Z. J. k. M. y Michał Marziński (вечитко добре) imieniem pomienionego i swoim własnym podpisuie. Крім них слідує вичислених 10 сотників, підписаних рукою Гарасима Каплонського. Висше згадана італійська реляція ані Гоголя ані Мажинського не умістила між підписаними.

„Нового, важкого нічого вони не думають на них (козаків) накладати: будуть в повні користати з давних свобод і прерогатив, котрі то по давнім звичаю запорожському війську ще королі і Річ посполита були надали“.

Як бачимо, васпівали польські комісарі стару пісню; хотіли спробувати усунути се, що таким важким трудом і коштом козаки собі вибороли, а власливо звівелювати їх права *ad minimum* і привернути їх до давних свобод „*ut veteribus, quae ex prisco more militiae Zaporovianae a regibus et Republica indutae sunt, fruarentur immunitatibus et praerogativis.*“

„Дуже чемно — підносить автор „*Bell. Pol. Mosch.*“ — вислухали то все козаки, коли же через ратифікацію давних свобод, хотіли усунути гадацьку комісію, уважаючи її за вільнішу над колишні вольности (*ultra veterem morem maiorem liberalior*), тоді присутні остро поставили ся і жадали дити її ненарушеною ві всіх навіть найменших її точках“. І се власне будо те, що обом сторонам утруднювало порозумінє і перетягало угоду. Обі сторони старали ся як найбільше для себе виторгувати, обі страхали себе обопільно, але ані одні, ані другі не хотіли зривати. Довго переговорювались, та козаки від свого не відступали. Польські комісарі стали вже тратити надію на якийсь успіх і в своїй безрадности повідомили про се гетьманів. Ситуація ставала вельми клопітливою: треба було серіозно подумати над способами виходу. Для ратованя ситуації гетьмани скликали воєнну раду з найвисших достойників — виключно Поляків і сі мали рішити, яке належить дати порученє своїм комісарам. „Ся упертість козацьких комісарів гнівала і обурювала многих: замість по тількоравових для себе нещасливих поражєнях, прийняти в покорі предложені свободи, вони сміли ще показувати нерозважну зухвалість і предкладати горді умови“. Горячіші голови були навіть за зрванєм пертрактацій і жадали скріпити постійну згоду побідою і цілковитою заглагою козаків. Бо досвід ніби показував, що можна і Шереметєва і Хмельницького поконати. Але старші, більше досвідчені гетьмани, були иншої думки: говорили, що „домові війни по обопільнім проливі крови ніколи инакше не полагоджують ся, як уступками; тай вкінці богато є свіжих примірів, як кроваві були козацькі ребелії, підняті для пімсти за слухну справу. Одначе з другої сторони немало є свідоцтв, як то вони колись бились за Польщу і собою неначе щитом заслонювали її перед ворогами, і хоч нанесли немало шкід, пожалують може пізнійше своїх учинків

і своєю хоробрістю, одідиченою по батьках, нагородять за всі кривди.

Тай нічого иншого було говорити! Найбільше побуджував до поблажливости і полагоди справ страх перед непоконаним іще Шереметевим, „котрого, хоч близький був поражена, але треба було до самого кінця облягати“, а ся облога давалась добре і самим Полякам взнаки. Терпіли також і Поляки великий недостаток і — як влучно висказуєть ся на дальшій місци той сам автор — „поносилисьмо шкоди не тільки від ворога, але і від своїх союзників Татар, котрі нас облягають, поки ми Москву держимо в облозі“. А від союзу з козаками сподівались далеко реальнійших користей, — сподівали ся, що вони, покинувши Москву, приступлять до спільної акції¹⁾.

З огляду на трудну, не вияснену ситуацію, треба було поступитись і треба було згодитись на гадацькі пакти, але вичеркнули звідти сю точку, де говорилось про самостійне руське князівство. По рації польського арґументованя ся точка стояла на перешкодї обопільних порозумінь і зміцнення спокою і притім була некористна для добра запорожського війська. Вкінці инші були умови часу, як затверджувано і присягано на гадацький трактат (себто 1658 р.), а инші знов були тоді по їх зірваню самими козаками.

Так отже сформулований результат нарад передали своїм комісарам; а козацькі комісарі (по твердженю реляції „Bell. Pol. Mosch.“) переконані такими арґументами, пристали на сю змінену в своїй сути гадацьку умову і її долучили до новоуложених точок чуднівських переговорів. Справа з козаками покінчилась гаразд.

Ще таки того самого дня вислано чигиринського полковника Петра Дорошенка зі списаними умовами до Слободищ до Хмельницького, аби їх потвердив і зі старшиною приїхав до Полаків вложити присягу. Яко закладників післано до козацького табору князя Конст. Вишневецького і Івана Шомовского і вони на даний знак мали відобрати присягу від прочих козаків під Слободищами.

Новозаключена угода звучала:

В імя Пресв. Тройці, Отця, і Сына, і Св. Духа, Аминь. Завсіди така була е. корол. милости нашого милост. пана ласкавість в успокоєню своїх підданих, що не так оружем як радше

¹⁾ Bell. Pol. Mosch., ст. 41—42.

по своїй милости з ними поступив, чого доказом не тільки минувши, гадацька комісія з тим самим військом запорожським, але також і ся експедиція польського війська з гетьманами в Україну против Москви. Їм то, гетьманам, в. кор. милость поручила, щоб, о скільки буде можна, непорозуміне між козацьким військом усунути без проливу крови, мирно. Повинуючись королівському приказови, і зваживши се, що його милість пан гетьман Юрій Хмельницький зі всім своїм військом був доведений до відступлення гадацького договору не наслідком незичливости і невірности для короля, а несподіваним і тяжким нападом Москви; зваживши, що він при тім не підняв свої руки против його королівської милости і річи посполитої і немав наміру подати помочи Москві і її дійсно не дав, а натомісьць без вагання покорив ся й. к. милости, ради чого з доброї волі вислав посольство через низше підписаних полковників і своїх сотників, для того пани гетьмани з вдячністю приймають прихильність п. гетьмана. І бажаючи, так з порученя й. к. милости, як і свої власної склонности, відвернути обопільний пролив крови і щасливо привернути милий супокій, обдумали такі точки згоди через низше підписаних: князя, воеводу брацлавського І. Чарторийського, коронного хорунжого, Яна Собеского, сендомирського стольника Яна Шумовского і львівського хорунжого Андрія Сокольницького.

1) Пани гетьмани мають присягою ствердити гадацьку комісію ві всіх її точках, з вилученем тої точки, де говорить ся про руське князівство, яко менче користне для вольностей запорожського війська і тревалости мира, котрого обопільно щиро бажаємо. Гетьман запорожський має присягнути в імени своїм і війська, що сі точки згоди відішле через своїх полковників до й. м. короля і віддасть їх в його любі, батьківські руки.

2) Гетьман запорожський обовязаний зі всім своїм військом відступити від московського царя і його військ, чи то будуть вони на Україні під проводом Шереметева, чи кого иншого. Так тепер, як і на будуче, має гетьман відказати ся від протекції московського царя, як і инших сусідних володарів, з виїмкою польського короля.

3) Для освободження українських городів від московських залог, повинен гетьман повернути зі всім своїм військом на Україну, лишивши при польських гетьманах для покінченя діла з Шереметевим два, а що найменше один полк. Як би одначе Шереметев несподівано підняв ся, тоді має гетьман зі всім

своїм військом Полякам помагати до його знесеня. В дальших акціях против Шереметева має ся поступати після спільної наради.

4) Хоч наказний гетьман Тимотей Цицюра з задніпрянськими полками разом з Москвою підніє руку на короля і річ посполиту, має се йому за просьбою гетьмана бути прощене, одначе не скорше, доки свого оружя не зверне против Москви. Коли се учинить, буде йому дана амнестія і вольности, які забезпечено сьогобічним полкам.

5) Полки: ніжинський, чернігівський, полтавський, миргородський, переяславський, лохвицький¹⁾ і інші, що до тепер зістають при Москві, повинні за першим універсалом, який гетьман безпременно до них напише, відступити від Москви, а натомість повернути до підданства річи посполитої, прилучившись, як буде потреба, до війська коронного, що пробуває при воеводах — віленським²⁾ і руським. Як би вони не могли сього учинити, то мають зараз вернути до запорожського війська. На випадок непослуху з їх сторони гетьман разом з польськими гетьманами має против них виступити, як на неприятелів. А що гетьман і все запорожське військо за них присягає, то і вони, повернувши, обовязані ствердити вірність присягою, по виконаню котрої будуть користати всіма правами, що належать ся для запорожського війська.

6) Як би коли небудь, чи то на Запорожю, чи може де инде на Україні, показав ся бунт, тоді против такого бунтівника, яко против неприятеля, що нарушує публичний мир, обовязаний запорожський гетьман післати своє військо.

7) Пограничні міста і всі провінції царства кримського повинні бути безпечні перед всякими нападами і шкодами зі сторони козаків. Між обома сторонами має бути заховане мирне пожитє, як сего вимагає навязана приязнь між річю посполитою і ханом кримським. Пасовиска, котрими з давних часів дозволено орді користати, і тепер не повинні козаки їм відбирати.

8) Пані, дружина кийвського воеводи Івана Виговського і пані Грушина, мають бути пущені на волю зі всіма достатками і особами, які при них пробувають.

9) Так новгородський староста п. Пасочинський, як також

¹⁾ Dyar. w. z Szer. st. 166 на тім місци вчисляє тільки ніжинський і чернігівський полк.

²⁾ Bell. Pol. Mosch. st. 44 місто віленський каже через помилку кийвський.

всі інші в'язні¹⁾, як ті, що були давніше взяті до неволі за Дніпром, під Моголином, так і тепер підчас війни, повинні бути освободжені, без згляду на се, чи вони Татари, чи Поляки.

10) Щоб між козаками і річю посполитою був певніший і триваліший мир, то не тільки запорожський гетьман і військо мають ствердити його присягою, але також обов'язане перед висланими від гетьманів комісарами присягнути на вірність і послух королеви все поспільство по городах і містах. А що під одною висше наведеною точкою є загально сказано, що всі провінції царства хана кримського мають бути забезпечені перед військом королівським і запорожським, то одначе на виразне жадане султана, атів і беїв додасть ся, щоб подібно як Азак, Очаків, Тегиня, Перекоп, Білгород, так само аби й інші кримські і турецькі пограничні городи не дізнали від запорожських військ ніяких шкід.

Їх милости, пани комісарі, визначені з обох сторін до заключення сього договора, стверджують власноручними підписами, що всі ті постановлені точки його милість король і річ посполита, а також і їх милости пани гетьмани будуть хоронити (виповняти) і їх також ствердять присягою. Рівнож повинні ті умови додержати і хоронити п. гетьман і все запорожське військо і на се мають присягнути річі посполитій і п. гетьманам.

Діяло ся в таборі під Чудновом 17 жовтня 1660 р.²⁾

До тих то умов згоди належить ся ще віднести 8 точок додаткових, які уложено на другий день, себто 18 жовтня, на радї козацького гетьмана з польськими гетьманами, певно вже по відбутій присязі. Сі нові точки були вправді списані і підписані обома польськими гетьманами, але були дані Юр. Хмельницькому більше в формі ради³⁾.

Заголовок і зміст сих рад такий:

Рада їх мил. панів гетьманів коронних уложена разом з його милостю гетьманом запорожського війська:

¹⁾ Днярій, ст. 167, подає ще ротмистра Борковського.

²⁾ Що до сих умов, то я держав ся „Kopii oryginalnej transakcyi Sudnowskiej“, рук. бібл. Чарт. ч. 402, ст. 381—383. Так само годять ся вповні умови угоди, уміщені в днярію (Dyag. w. z. Szer., ст. 165—168), як і в реляції Bell. Pol. Mosch., ст. 43—45). В кременецькій рукописи уміщеній в Памятниках изд. врем. ком. для разбора древ. актовъ, т. IV, відд. III, ст. 24 пропущена 11 точка сеї угоди.

³⁾ Памятники т. III, відд. 3, ст. 437—439.

1) Щоби його мил. гетьман запорожський виправив до хор. милости разом з нашими послами також і своїх.

2) Щоби також виправив послів до хана.

3) Щоби його мил. гетьман видав до всіх міст універсали і ними повідомив про свій новорот та поворот запорожського війська і всеї України під послух його королівської милости.

4) Має видати універсали до полків ніжинського і чернігівського, щоб получили ся з королівськими військами, які пробувають в Литві.

5) Гетьман виправить до коронного війська два свої полки: один з сьогобічних міст, а другий в задніпрянських, про се гетьман його милість ще порозуміть ся докладніше.

6) Гетьман видасть універсали до ближних міст, щоби до польського табору везено живність, за яку будуть зобовязані всі платити.

7) Гетьман обдумає способи листовних зносин так з литовськими гетьманами, як і з військом, яке там пробуває.

8) По докінченю облоги Шереметева гетьман дасть для коронного війська кілька полків на відпочинок на так довгий час, доки не замерзне Дніпро. Військо се має стояти коло Київа і там має діставати запаси.

Крім з'обовязань висше вичислених, накладалось на гетьмана обовязок, аби старав ся перетягнути на свою сторону переславського полковника Тим. Цицюру. В разі непослуху мав поступати з ним, як з ворогом. Дальше з'обовязував ся гетьман аж до приходу польського війська не допускати Григ. Ромодановського і Юрія Боротінеского до відсічі Шереметєви, що більше, мав відганяти їх від Київа і в крайнім разі — як би було можна — його облягати самому, заким польські гетьмани не опорають ся з московським військом.

Сі останні постулати не підтягнені під числа попередніх пунктацій. Козацький гетьман прийняв предложені йому умови і ще того самого вечера в супроводі полковників з великою виставністю удав ся до польського табору. Видів се добре з московського табору Шереметєв і коли Хмельницький наближав ся, казав вивісити свої стяги — неначеб тим запрошував його до себе. Та одначе тяжко завів ся; Хмельницький завернув в иншу сторону.

З прибутєм молодого гетьмана, мали Поляки по раз перший нагоду побачити сина того страшного чоловіка, що роздухав полумя довголітніх воєн і страє основами цілого сходу Європи.

На саму вість про се імя — як завважує автор Bell. Pol. Mosch. — наші жовніри трухліли. Та син страшного батьва, здаєть ся, не зробив своїм зовнішнім видом такого вражіння, якого сподівали ся, як описує кримський очевидець: „Сам Хмельницький непоказний собою, молодець 18 літ, чорнявий, маломовний, мірно образований, але гладких обичаїв, при тім всім повздержливий і чим будь вдоволяєть ся“.

Прибувши до польського табору, загостив насамперед Хмельницький до намету маршала Любомірского, де сей його приймав і гостив ужином в шатрі, тому кілька днів відбитім у Шереметєва. Потоцький сього дня не чув себе здоровим. З обох сторін поздоровляли себе в причини нової згоди і віщували зі спільної полуки побід над ворогами христового імени.

Коховський, оповідаючи про побут Хмельницького у польських гетьманів, вкладає в уста його бесіду, що мав її виголосити на оправданя попередніх трохи дивних поступків. В своїй мові нарікав він на лихий випадок, що випередив його гостину — нарікав на кроваву стрічу під Слободищами: „Бог свідком, що не йшов я бити ся з Поляками, говорив гетьман, але, щоби помирити ся і відлучити Цицюру від Москви“. За свої провини просив прощєня та обіцявав від тепер вірно служити королеви і річи посполитій.

Бесіда ся хоч була зручно проголошена, одначе, як її критикує Коховський, була навіяна нещирістю, так що всіх вражав тон негідний з попередніми вчинками — і теперішною хвилею. Сю ніч Хмельницький переночував у Любомірского. На другий день с. в 18 жовтня мали відбутися обоїльні присяги. А що татарські відпоручники спізнили ся, відбула ся присяга в полудне коло першої години. Ще перед сім поважним актом, вийшов з московського табору наказний гетьман Цицюра з якими 100 возаками і через трубача просив Поляків на розмову. Вволили його просьбу і вислали кілька осіб довідати ся, що він хоче? Наказний гетьман запитував ся, які відносини між Поляками а Хмельницьким і длячого сей останній прибув до їх табору? Поінформований про дійсний стан річи, просив свого гетьмана через відпоручників, щоб дав йому знати, чи має він повістати дальше при Москві, чи відлучити ся? Се вчинено вповні по його жаданю.

З приходом султанських відпоручників, удали ся всі до намету Ст. Потоцького, де визначено місце на зложене рот присяги. Для піднесеня вражіння по причині так знатного акту при-

сяги мали перевестись при посередництві духовних осіб. Польським гетьманам мав проводити в присяві якийсь їх духовний, а козакам якийсь архимандрит, що був між козаками, чоловік великого у них значіння, але „homo rudis“.

Представителі трьох народів позасідали за стіл: по правій стороні сиділи всі три гетьмани — генераліссимус Ст. Потоцький, пільний гетьман Юр. Любомірський і гетьман козацький Юр. Хмельницький, а дальше — сендом. воевода Ян Замоїський, Іван Виговський і Чарторійський; за ними знов каштелани і старости. Позаду тих стояла військова козацька старшина: писарі, асавули і атамани. З лівого боку стола сиділо чотирох татарських відпоручників, а дальше за ними (позаду) довгим рядом цивільні і військові урядники. Присутний з висшого духовенства духовний відложивши жезл і хрест на бік, убраний в довгу рясу, стоячи подиктовав обом гетьманам присяжну роту, а вони, клячучи, повтарали за ним.¹⁾

Присяга звучала: „Ми: Ст. Потоцький, крак. воевода і великий коронний гетьман і Юр. Любомірський, великий маршал і пільний гетьман, присягаємо іменем короля і всеї річи посполитої, Всевишньому Богови і св. Тройці, що будемо свято заховувати комісію гадацьку, заключену д. 6 вересня під Гадячом 1658 р. Так само: військо, король і річ посполита, будемо свято берегти вчерашньої згоди з дня 17 жовтня, заключеної в військом козацьким. Так нам Боже допоможи і свята Євангелія“. По них присягав козацький гетьман.

Лучив ся тут малий та інтересний епізод; його тут наводимо. Гетьманови як і старшині мав опісля диктовати присягу висше згадуваний архимандрит. Присяга була писана по польськи, а архимандрит не вмів по польськи ані читати, ані не вмів перевести її на український азик. Порішено таки присягати по польськи і дали польському духовному до проголошення в тій самій мові. Підчас присяги замітив він, що українська старшина присягала по руськи, треба було відчитувати по руськи (мабуть перекручували слова) і дали Ів. Виговському до подиктована. Сей підняв ся сього уряду і взявши в руки списану присягу сказав вперед до козаків: „Чи видите панове пол-

¹⁾ Про ту всю присяжну процедуру оповідає нам одна сучасна італійська реляція з під Чуднова: *Giuramento dell' esercito d' Uchraina, Theiner... ut supra.*

²⁾ Саму роту присяги крім висше згаданої реляції подає і диарій (Dyar. w. z Szer.)

ковники, що то ся на Божім світі діє? Се я, що передше у вас був за гетьмана — тепер вістав духовним!“... і зігнувши коліна, новоди й виразно переводив слова присяги на українську мову, причім клав сильнійший натиск на важнійше і додавав опущене¹⁾.

Присяга для гетьмана така була: Я, Юрій Хмельницький, гетьман запорожського війська, присягаю Богови і св. єдиній Тройці на сїм Євангелію, в імени своїм, будучих гетьманів, як і війська запорожського на вірний послух для найясн. короля Ів. Казимира, короля польського, шведського, великого князя литовського і всієї рїчи посполитої; присягаю, що від старших до найменших разом з запорожським військом буду служити щирою, правдивою і вічною вірністю і послухом; від всякої протекції посторонніх володарів, а особливо московського царя і всіх інших відступаю, і їх на віки вирікаю ся. Руки на с. м. мого пана і його наслідників королів Польщі і вел. князів Литви і на рїч посполиту ніколи не піднесу, з посторонніми володарями ніякого порозуміння не матиму і не приймаю ані не буду відправляти посольств без відомости его королівської милости і рїчи посполитої. Против всяких неприятелів радо і відважно буду нести жите і так само поступатимуть мої наслідники враз з військом запорожським. Комісії чуднівської з дня вчорашнього, с. є з дня 17 жовтня 1660 р., ві всім — і в найменших точках додержу, а хтоби наважив ся на святий спокій і вчиняв бунти, против такого не тільки сам, але з цілим військом повстану і буду воювати. Так нам Боже допоможи і св. Євангелія.²⁾

Потім присягала вся старшина і чернь. По довершеній присязі всі присутні відспівали: „Te Deum laudamus“ і удались до як раз на се назначеного полевого намету, де відбула ся Служба Божа, обношене св. Тайн і благословене всіх зібраних. В той сам час на доказ радости і щоби дати своїм закладникам в таборі під Слободищами знак до відбираня присяги, казали гетьмани ударити з гармат в московський табор: триразовий вистріл з 26 пушок був так влучний, що звідтам понесли тільки крики і страшний зойк.³⁾

Треба одначе ту сказати на честь польських гетьманів, що

¹⁾ Theiner... ст. 39—43. Actes officiels relatifs à la convention de Cudnow et aux victoires remportées par les Polonais sur les Moscovites...

²⁾ Памятники изд. врем. ком. т. III, ст. 346—347; крім того Dyaryusz w. z Szer. ст. і Theiner ut supra

³⁾ Theiner... ст. 41.

не забули сей радісний день зазначити і трохи гуманітарнішим ділом. Ось що читаємо в сучасній реляції: „В память такого щасливого договору, в той сам день, було погребано до кілька тисяч неприятельського трупа, що непохований лежав по поли. А то стало ся таким способом: вирито кілька дуже глибоких ям (fossi), в замкненій формі, в діаметрі около 100 стіп, так що там можна було поховати з 500 і більше трупів. Ями, покритись землею в значну висоту, перемінились в високі кургани, на котрих поставлено горді памятники з каменя і посвячено їх іменем християнської побожності на вічну памятку сього дня“¹⁾.

Сей і другий день провели всі три гетьмани і вся військова старшина радісно серед пирів і віддавання собі взаїмних візит. Дня 18 жовтня гостив гетьман Потоцкий у себе Хмельницького і найвисших козацьких достойників, а Юр. Любомірський решту козацької старшини і Татар. Дня 19 жовтня ходив Любомірський і Хмельницький до ханського намету, де козаки і Татари присягали собі на декотрі точки. Опісля, на другий день 20 жовтня, забавлялись козаки у Любомірського, де, як каже сучасник, приймали їх гостинно, а козаки розвеселені вином запевняли, що хочуть жити і умирати вірними для короля і ричи посполитої²⁾.

Дня 20 жовтня вислав козацький гетьман з під Чуднова до короля лист. В нїм звіщає він про свій поворот під королівську протекцію, відказуєть ся від московського царя і виявляє готовість ві всім військом в данім случаю воювати моск. царя. „В якій би годині не було запорожське військо, клянусь Богом, що повдержусь на будуче від подібної злуки“³⁾. Рівнож повідомив козацький гетьман про свою угоду і Шереметева.⁴⁾

Повідомляє Хмельницький спеціальним письмом московського вождя, що він приняв протекцію польського короля: „Так ся вже подобало всемогучому Богови, в якого руках всі монархи світа, що військо наше запорожське, одноголосно і майже

1) Lettera di raguaglio scritta dal campo Polacco.

2) Про сі забави оповідає Theiner, ст. 40 і 42.

3) Gazette de France, ст. 46—47. Lettre du Général Kmielniski, du 20. X. 1660.

4) Памятники изд. врем. ком. т. III, ст. 439—440. Лист сей носить дату „в табору під Коднею, 1660 року, 16 октября (26/X). Я його помістив тут, бо заходить правдоподібність, що Хмельницький без сумніву мусів дати про се знати московському вождєви безпосередно по присяві.

над людське сподіванє, візволяє нам вольним голосом віставати при королю своїм природнім пану, і вже все стало ся, що треба було вчинити для затвердження нашої вірности. Про се повідомляємо вашу милість, щобсьє немав ніякої надії на зраду запорожського війська, бо ми заміряємо вірно і постійно держатись при своїм природнім пану. Жичимо при тім, щоби твоя милість не противила ся Божій волі і шукала милосердя. Ми мусимо спільними силами боронити вітчизни і мусимо випровадити залози його милости царя. Віддаємо твою милість Господу Богу під опіку^а.

Афера Цицюри.

Так удалось Полякам розброїти одного свого неприятеля, а що важнійше, вчинили його своїм союзником. Треба було ще найти якогось способу, аби приспішити діло з самим Шереметєвим. Листи Хмельницького, які посилено до воеводи, ледви чи віддали в тім яку прислугу, могли хіба іно подати Москалям документ найневійшої згоди, тай збільшити горе розпуки.

Мабуть має велику рацію звістка „римського авіза“, по словам якої Шереметєв хотів з Любомірским навязати порозумінє і навіть зобовязував ся за ціну звільненя з облоги московського війська піддати царєви проєкт реституції зайятих твердинь в Литві; але неждані вісти про побіди Чарнецького поцєсували всю справу¹⁾. І розпочаті зносини урвались. Поки що Полякам далеко більше користи представляло відлученє козаків під начальством Цицюри. Бо доперва по такім знесиленю можна було без труду здусити недобиті рештки московського війська. Се була одинока дорога до результату. А становище Москви таке було вже безвихідне, що козаки могли предвидіти неминучий її упадок, а лучити свою долю з погубою московською — річ певна — також не думали.

Як виділисьмо, вже дня 18 жовтня наказний гетьман козацький показував приємну міну до угоди з Поляками, просив лишень приволу на се самого Хмельницького та означене часу що до переходу. І справді не залишили Поляки сього використати. Любомірський навіть візав Хмельницького, щоби він по мисли уговорних статей, подбав силою своєї власти над розвєднанем своїх побратимів з Москвою. Хмельницькому був такий наказ дуже на руку і він дня 19 жовтня вислав його через тайного

¹⁾ Theiner: Monuments historiques.

післанця на руки Цицюри до козацького війська ¹⁾). Своїм письмом повідомляв гетьман лівобережне козацтво про заключені умови, котрі відносили ся і до них. Акцентував виразно гетьман: „коли вони вернуть ся назад на сторону Поляків, то забудуть ся всі їх провини; лучше — як казав — взяти участь в поданих добродійствах, як в облові полягти соромною смертю. Як прилучать ся до них і звернуть своє оружє на Шереметева, осягнуть за ціну сього жите та дорогу свободу. В противнім разі поступить ся з їх дітьми, жінками і добром по неприятельськи“ ²⁾).

Не трудно було козаків прихилити до такої зміни. Не тільки що положене Москви було безнадійне, то ще до сього і відносини між обома частинами союзних військ були не до знесеня. Москалі, не довіряючи козакам, обходились а ними зовсім не так, як зі союзниками. Нерав навіть лучало ся, що голодні їх товариші Москалі не вагались продавати козаків Татарам за хліб та сіль. І Цицюра — як говорить Грабянка — „увидівши через се між козаками велике овдобрене, не хотячи більше такої неправости терпіти, схилив свою волю на розбрат“ ³⁾).

Універсали Хмельницького довели діло до кінця. Цицюра перечитав їх тихцем, а не зраджуючись зі своїм заміром перед часом, став готовити ся до сповнення наказу. Вихід визначено на день 21 жовтня, себто на четвер. Все військо польське мало тоді підійти під московський табор і колиб Москва здержувала вільний перехід, оточити його зі всіх сторін та атакувати. Хмельницький обіцяв ся через розвинене знамя подати з горбка знаи до відходу ⁴⁾).

21 жовтня около полудня, як була умова, рушили обі польські дивізії під московський табор: кавалерія пішла на праву, а піхота на ліву сторону. Шереметєв, зобачивши цілу польську армію в поході до своїх окопів, налякав ся і скликав воєнну раду, на котру запрошено також і Цицюру. Одначе сей, саме тоді, як починала ся рада, наказував козацтву готовити ся до відходу. За Цицюрою посилено по раз другий і третій, навіть вже з погрозами. Сей же побоючись, що його намір певно вже викритий, перечитав перед якоюсь частиною найблизших

¹⁾ Dyar. w. z Szer. st. 160; Gordon st. 143—144; Bell. Pol. Mosch. st. 47.

²⁾ Bell. Pol. Mosch. st. 47. ³⁾ Грабянка, Лѣтопись ст. 173.

⁴⁾ Gordon ст. 244; Potrzeba z Szerem. ст. 56. З слів сього автора виходило би, що не тільки польські гетьмани його запевнили своїм словом, але і султан своїм словом також забезпечив.

козаків універсал Хмельницького, відкрив їм свій плян і візвав, щоби і кожний, „кому добро вітчизни і своє власне на серци, також йшов його слідом“¹⁾.

З великого поспіху не пождав на умовлений знак і, коли вали вже були знесені, рушив з Павлом Апостолом, зі старшиною та з 8000 козаків на виростець в сторону польського табору.

На біду козаків Татари, чи то не знаючи нічо про умову Цицюра в Поляках, чи таки на се тільки чекаючи, кинулись в середині дороги метким бігом на козаків-дезертирів, збили їх в одну купу і стали убивати, то ловити на аркани. Нім поспіла їм в відсіч прийти польська кавалерія, вони вже кілька сот убили, а понад 1000 взяли до неволі. На вид такої страшної несподіванки більша половина вернула назад до табору, а ті, що ще не вибирали ся, повістали дальше на місци. Між останніми був київський полковник Василь Дворецький, перед котрим Цицюра не важив ся виявити свого пляну, та Кирило Андреев, як його звуть московські джерела, миргородський полковник. Іно Цицюра з 2000 і з 10 хоругвами, під ослоною кавалерської хоругви князя Дм. Вишневецького, прибув ціло в польський табір²⁾. Гордон, автор сього опису, дістав їх під свою опіку. Але вони, як оповідає, не потішились довго своєю свободою: зараз стали приходити сюда шляхтичі, пізнавали в них своїх збігців, і забравши в собою, відсилали до міст і сіл, звідки вони передше повтікали. Автор римських реляцій такими клясичними рисами малює становище прибувших — збігців-козаків: „*Venit itaque in castra nostra aliquot millium multitudo, cum his occasio exercendi omnes misericordiae actus: nam et famelici alendi, et fere agonizantes disponendi, et nudi tegendi, cum aliqui a Scytis venissent, ut Adam in paradysum; neque nobis ernat multa indusia, sed haec quoque dividenda erant Christo ut ita dicam denudato*“. „Вожд їх, Цицюра, чоловік середнього росту, красних черт лица, з очий

¹⁾ Gordon, ст. 244.

²⁾ Не всі жерела однаково подають число виходців і число страт від Татар. Гордон (Tagebuch, ст. 244) оповідає, що 8—10.000 вийшло, в тих кілька сот убили Татари, 1000 взяли в неволю, а 2000 дістало ся до польського табору. Дварій (Dvar. w. z. Szer. 169) також рахує прибувших до Поляків на 2000, а 200 убитих. Іісла Bell. Pol. Mosch. ст. 47 вийшло около 8000, в тих 4000 убито, а 4000 дійшли ціло. Lettera di raguaglio scritta dal campo Polacco рівнож рахує 8000 виходців, а кілька сот убитих. Опис сеї пригоди також зладжений на підставі више згаданої реляції і дневника Гордона (Gordon, Tagebuch, I, ст. 244—245).

бе відвага, а рухливість тіла свідчить про еластичність і проворності його ума ¹⁾).

Цицюру і Апостола взяли під сторожу — арешт. Мотивували сей поступок його власною провинною, що вони мимо приказу не ждали на визначений знак і виступили скорше, заким польська армія могла зблизити ся до московського табору і його заатакувати ²⁾).

Справді не дуже по людськи поступили тут польські гетьмани. Мусить ся то почислити їм за вину, бо чей же годі повірити, щ би Татари не були поінформовані о правдивім стані річій, їх власне то вина, що не зробили ніяких заходів обережності. Сей поступок з козаками, противний їваранці, даній Цицюрі і умовинам з Хмельницьким, носить таки знамена віроломства. Що до арештованя Цицюри, мусіла в тім без сумніву грати ролю і приватна інтрига, а саме ненависть Хмельницького до свого емулянта в гетьманських претенсіях, протетованого передше Москвою. Полякам знов видавалася непевною та підозрілою його вимушена вірність для польського правительства. А що до козаків, то всі були переконані в їх нещирости ³⁾ при сій здачі і зовсім ясно, що Поляки не були від сього, аби їх як небудь позбути ся, як се опісля і здійснило ся. Що дивнійше, того самого дня (себто 21 жовтня) також і самому Хмельницькому мало що не прийшлося дістатись під татарський аркан. Бо коли гетьман вертав з польського табору і їхав разом зі збігцями, які прилучили ся до його боку, напали на сіх останніх в дорозі Татари, — уважаючи їх вже зовсім за свою добич. І одних з них убивши, а решту полонивши, — кинулись навіть і на самого Хмельницького, так, що козацький гетьман мусів утікати назад до польського табору і аж потім під ослоною кількох хоругв кавалерії дістав ся до своїх ⁴⁾). Татари чомусь домагали ся навіть і його видачі разом з полковниками, одначе гетьмані на се не згодили ся, хоч як на се Татари наставляли.

В тій самій справі вислали буди ще Татари до польських гетьманів своїх відпоручників, котрі ще раз усильно домагали ся видачі Хмельницького. Як говорили — він син того, котрий перший підніс в Польщі бунт і був автором стількох нещасть і творцем многих воєн, домагали ся арештованя також деяких полковників, котрих ділами і радами небіжчик ві всім вислуговав ся.

¹⁾ Theiner, Monuments historiques, st. 41.

²⁾ Gordon, st. 245.

³⁾ Theiner.. ut supra. ⁴⁾ Ibidem,

„Сян його рівнож такою самою трутиною тхне. Навіть, як мир для Поляків пожаданий, то треба їх знищити, бо коли вони зацілють — війна неминуча“. Такі і тим подібні мотиви висували Татари, одначе гетьмани не дались увести: „по згоді — говорили — треба і зглядом ворога заховати вірність, а з консеквенції треба заховати і з Хмельницьким“¹⁾.

Не довго по тім відійшов Хмельницький зі своїм військом на Україну, не лишивши навіть і тих двох полків, котрі обіцяв лишити — замічує лаконічно автор „Bell. Pol. Mosch.“ — Але годі було дальше мішатись²⁾. Причиною сего гетьманського відходу певно не було нічо иншого, як масове дезертирство козаків, споводоване голодом, а може вчасти дивним поведенням старшини і невдоволенем зі спілки з Поляками і Татарами, від яких козаки поносили навіть шкоди. Що в козацьким таборі був голод, се можна вносити зі слів реляції, писаної підчас побуту Хмельницького. Шляхтичі, що були в закладі в козацьким таборі, скаржили ся на дороге житє; певно мусіли також засмакувати козацької лободи.³⁾

На тім би можна вже було покінчити козацькі справи сеї кампанії. Справді ще будемо стрічати ся з ними, але вже лиш мимоходом, хіба о стілько, о скілько вони входять до спільної акції в дальших операціях польської армії. Справа козацька зістала вже полагоджена і на разі стаєть ся неначе-б підрядною в дальших подіях кампанії. Правобереже полагодило своє діло. Ще раз іно стрінемо ся з капітуляцією решти козаків-Задніпрянців.

Якже ж тепер дивити ся на значіне відіграного драма-

¹⁾ Bellum Pol. Mosch. ст. 48.

²⁾ Дня відходу Хмельницького ми не знаємо, в кождім разі мусіло се стати ся між 22—25. З дня 26 маємо його письмо датоване з під табору під Котельнею. 21 знаємо напевно, що був під Чудновом.

³⁾ Автор римських реляцій таке пише: „П. І. Замойский і князь Вишневецький, що у козаків були закладниками, дуже були невдоволені ві свого побуту у козацьким таборі, де як писали, козаки находили ся в такім прикрім положеню, що не мали що їсти. А про козацького гетьмана дальше в тій самій реляції таке оповідає: „Гетьман, Юрій Хмельницький може сьогодні відійде домів, бо його офіцери і прості жовіри почали великими масами утікати до своїх хат на Україну, пізнавши, яка їм небезпека грозить від нових союзників Татар. Татари відбирали, себто крали у них раз в раз коні, а вони самі так як би у них находили ся у неволі“.

тичного акту, відіграного близько сцени, де докінчувала ся така страшна трагедія московської армії, яку, засліплені незвичайними політичними успіхами московські політики післали на здобуте Польщі? Інтересно і цікаво тепер дізнати ся, чи козацька старшина була на стільки політично вироблена і свідомо, щоби зрозуміла тайну своїх політичних невдач і чи справді задумувала чуднівською згодою вести усталену лінію в політиці? Чи уміла, будучи рішаючим чинником, будучи судією спорячих сторін, зібрати плоди своєї ролі і направити попередні блуди своєї політики, — політики на жаль більше особистої, як політики загального добра.

Для холодного, безпристрасного обсерватора, що попри динаміку реальних внішніх імпульсів, числить ся також з психологією ділаючих осіб, мусить в осуді сеї хвилі, що могла бути чимсь більше як епізодом, признати, що нова польсько-українська згода пішла і тепер по лінії половичного полагдженя, пішла не щиро і була тільки новим звеном дальших непорозумінь. А сталось се з амбіції деяких осіб.

Бо лишити гадяцьку умову — як досить добре висказуєть ся Костомарів — скасувавши руське князівство, се значило скасувати саму душу тої умови. І дійсно для Поляків, дотеперішніх панів руського народу, руське князівство все було незрозумілою і дразливою справою. На всю решту могли вони пристати без труду, бо все то останне без руського князівства не давало ще Україні права на самостійну державу, фєдеративно прилучену до Польщі. Тай самі козаки ставали нічим иншим, як іно частиною подеського війська. Заходить проте питанє, чи козаки були свідомі повного значіня з утрати не тільки пустого титулу, але правного становища, сотвореного тим титулом. Чи дійсно ситуація була такою, що мусіли пристати на її вичеркненє?

Ледви чи було воно так; здає ся, що козаки непорозуміли як слід досяглости сього постуляту.

Як знаємо, при згоді обставали вони вперто при гадяцьких трактатах і не хотіли в нічим поступити ся. Поступились, коли польські депутати навели їм зручнійші аргументи. Тоді вони більше не змагались і сю точку, здаєть ся, признали також за шкідливу і менше користну для вільностей запорожського війська, а передовсім „для обопільного порозуміня і тревалости мира“. Не знаємо, чи сю аргументацію прийняв Хмельницький і проча козацька старшина з чистим сумлінням. Мабуть на разі не вдавались в глибшу критику і годили ся на те, що так, а не инакше

склало ся. Легкодушну помилку лишали до пожагодження якійсь оказії в будучности. Що не розуміли ваги свого поступку, мусить вістати документом се, що руйнували користну згоду, споруджену в Гадачі 1658 р.

Хоч се славне князівство могло бути „*pium desiderium*“ деяких козацьких автономістів, — то одначе довершеню його стояв на перекір егоїзм старшини, як се виділисьмо з упадку Виговського. Істнованє сього постуляту, а в дальшій можливости його здійснене, насувало для козаків небезпечність одідиченя гетьманської власти в одних руках під нелюбим титулом „князя“. Сього вони не хотіли і се йшло на розрив гетьманським традиціям. Деякі бояли ся і не хотіли на сім уряді видіти знову Івана Виговського, який подібно, як під Конотопом, так само і тепер, мстачись на Москві, а маючи за собою підкуплену старшину, інтригував і через Татар розбивав часто акт згоди упертим жаданем відновлення руського князівства. І се, здасть ся, для козаків було арґументом за знехтованем і злегковаженем сеї точки згоди. Як задалеко не підеть ся в здогадах, то здасть ся, нічим иншим ділом, як Ів. Виговського, був напад Татар на Хмельницького, підчас його повороту з польського табору. Через се буде ясно, чому то Татари так дразливо жадали від Поляків його видачі і смерти.

Справді спав тяжкий удар і ніхто не відчув на собі такого пригнобленя, як давний гетьман. В тих днях розбили ся всі його проєкти і всі його пляни дістати назад утрачене гетьманство і князівство. Він зістав на дальше в тім положеню, в яким був.

Бо вжеж нікому иншому, як тільки йому припадає найбільша заслуга введєня цілої тої кампанії в діло, і ніхто більше не вложив в се діло не тільки труду і старань, а може і майна, як він ¹⁾. Тай вкінці нічо більше не давало Полякам приводу на претенсії до України, як справа гадацької умови, і ніхто більше так не побуджував в них апетиту на Україну, як Виговський. Його особа була тою осію, вколо якої обертала ся вся сфера всіх акцій в Польщі о Україну, так при кінці попереднього року, як і тепер.

¹⁾ Рукопись бібл. Ягайл. ч. 5, ст. 753 (Zbiór nowin z Ukrainy). Є там між иншим така записка: „Jego M. Woj. Kijowski Wyhowski ma kredensować (!) wojsku naszemu, do którego kredensu należałby był J. Moś P. Stanisławski, chorąży halicki, któremu ad bene merendum w terazniejszych okazyach (написано невіражно) дано gleyk, ale mu się tak podobno prędko nie zbierze się na to“.

Що Виговський стремів всіми силами прийти назад до утраченої позиції і відискати гетьманство — се не підлягає найменшому сумніву. І вжеж, коли він їздив до Львова і там складав присягу на київське воєводство і гадацькі пакти, — то се певно було не в іншій намірі, як щоб застерегти собі ще завчасу гетьманство на Україні. Могли гладити його сіми надіями і самі Поляки і піддержувати в нім її аспірації, се зовсім не виключене. Таж він їм був дуже потрібний і його справа була для них тоді так вигідною. Виговський був для них тим помостом, по яким думали знов прийти до посідання України.

Як знаємо вже, Юр. Хмельницький ще підчас слободищанської пригоди відрікав ся гетьманства. І не тільки відрікав ся, але, як се твердить одна сучасна реляція ¹⁾, таки дійсно мав зложити булаву, одначе притім подав застережене, щоби вона не дістала ся в руки Виговського, якому не тільки він не сприяв, але і многі інші його не хотіли. І що дальше оповідає той сам автор: „Як деякі Татари повідомляли і остерігали нас, носив ся він (Ів. Виговський) навіть зі зрадою; і се було ясно видно з його переловлених листів. Йому то вже давно закиднують злочин, що він старає ся дістати руське князівство, що хоче бути тільки лиш вазалем, а не хоче бути підданим його мил. короля. Він то зводить до купи козаків і старає ся їх перетягнути на свою сторону дарунками. І справді хоче він недозволеними способами укріпити руське князівство і старає ся навіть Татар до сього позискати“.

„На випадок резигнації Хмельницького були предложені на кандидатів: Гуляницький, Носач і Грицько Нехороцький (?). Против Виговського всі запротестували і жадали, щоби не тільки недопустити його до булави, але навіть домагали ся його смерти: dass man ihm die Bulawe nicht geben, oder zulassen, sondern auch so viel immer möglich seine Unterdrückung, ja auch gar seinen Untergang suchen sollen.“

Ся неохота української старшини до його особи тай такий категоричний протест мали свою причину в нечім іншій, як в страху перед сильною рішучою волею і енергією сего чоловіка, аристократа по переконанню. То все було сильною зброєю

¹⁾ Relacya o poddaniu się Szeremeta z wojskiem moskiewskiem między Cudnowem a Piątkiem (Рукоп. бібл. Ягайл. ч. 5, ст. 761 і 763). Перевід сеї реляції вийшов передрукований по німецьки під титулом: „Extract eines gewissen Schreibens von hoher Hand aus Krakau, den 20 November 1660 p.“

до звівельованя його аспірацій. Польські гетьмани певно мусіли ужити всіх способів до намовленя Хмельницького затримати булаву на дальше і утвердили в нім віру в його здатність. Подібно вчинено ще по раз другий, місяць пізнійше, на раді в Корсуні. Слабоумний і без ніякої ясної думки політик в особі Юр. Хмельницького був їм далеко більше на руку, як хто инший. Гетьманом вістав на дальше Хмельницький, син Богдана; київський воєвода був за слабий і немічний, щоби свої мрії зреалізувати.

(Далі буде).

Азбучна війна в Галичині 1859 р.

Подає Іван Франко.

I.

Славянське плем'я майже від самого початку свого цивілізаційного розвитку послуговувалося в писаннях складаними мовами його різних племен також різними азбуками. Це було неминучим наслідком його географічного положення, що межувало з одного боку зі сферою греко-византійської, а з другого романо-германської культури. Обидві ті культури з давніх днів в писаннях різних народів належали до їхніх кругів уживали різних букв, а власне крім орієнтальних, вироблених переважно зі старинного вавилоно-асирійського клинового письма, буквами грецькими та латинськими, що повставши з одного кореня протягом століть розходилися чимраз далі, поки не виробилися в окремі, значно відмінні від себе типи. Додаймо до того ще й ту важну обставину, що обидва ці цивілізаційні круги, прийнявши християнство в перших століттях нашої ери, розвивали його досить самостійно, а подекуди навіть суперечно, поки не витворили двох значно відмінних від себе типів, церкви східної т. зв. православної, і західної, т. зв. римо-католицької. Сей розділ зазначився дуже виразно вже в IX віці нашої ери і допровадив у X в. до формального розриву між обома церквами, що від тоді розвиваються далі кожна окремо.

Власне в початку того розриву припало на повернене Славян на християнство, яке різними дорогами та в різних часах доходило до різних славянських племен без сумніву вже

Ухвалено друкувати на засіданні філологічної секції д. 22 цвітня 1913 р.

в VII і VIII вв. До тої пори, доси дуже мало ще прослідженої, треба на мою думку відносити також початки славянського письменства, бо християнство, як наука переважно книжна і нерозривно звязана з обрядами, що доконче вимагають уміня читати й писати, мусіло скрізь зі своїм заведем витворювати також початки письменства. Се бачимо у різних східних та південних народів, таких, як Вірмени, Грузини, Копти, Етіопи, Араби та інші, в яких християнство викликало також початки письменства, і від яких із тих початків дійшли до нас у перекладах пам'ятки старохристиянського письменства, між іншими й такі, яких грецькі ориґінали затратили ся протягом пізнійших віків.

Полишаючи на боці значкове письмо, „черты“ та „рѣзы“, про яких уживанє серед давніх Славян згадує болгарський письменник монах Храбр, у початках історичного розвою Славян бачимо пропаґанду християнства між ними на заході та півдні від германських та романських народів, а на східнім півдні та на сході з боку Греків. Рівночасно бачимо також пам'ятки письменства, писані латинською мовою та латинськими буквами на заході, і найстарші пам'ятки т. зв. церковно-славянського письменства, писані двома славянськими азбуками, кирилицею та глаголицею. Завважуємо при тім дуже важний факт, що пропаґанда християнства з заходу відбуваєть ся головно огнем і мечем, неволенєм славянських племен германськими, а в церковних організаціях, які повстають на територіях тих поневодених славянських племен, духовенство, звичайно чужоплеменне, що нехтує язиками славянських тубильців, відправляє богослуженє та святи тайни взаконеною латинською мовою, а тільки згодом, змушене силою історичних фактів, уживає мови тих племен у проповідях, молитвах та сповідах. Навпаки, з грецького боку виходить пропаґанда християнства в церковно-славянській мові. Родовиті Греки Константин і Методій кладуть початки християнського письменства церковно-славянською мовою, а Методію пощастило стати основником великої славянської єпископії та досить численної школи письменників та шрифтелів церковно-славянського письменства. І хоч мораво-панонська єпископія, основана Методієм, упала незабаром по його смерті під напором Німців і Мадяр, то про те вже його безпосередні ученики могли насадити християнство і витворити досить богате письменство не тільки в політично самостійній Болгарії, але також дати початки такого-ж письменства в Чехії та Південній Русі.

Більше менше від X віку нашої ери походить досить велике число писаних пам'яток церковно-славянської мови, що повстали на територіях обнятих діяльністю Константина й Methodia та їх учеників. Окрім пам'яток спеціально мораво-панонського письменства, таких, як житія Константина та Methodia, їх похвали та близько споріднені з ними писання Климента, єпископа славянського, до нас дійшли дуже цінні пам'ятки старохорватського письменства, а власне євангелія т. зв. Зографське, Маріїнське та Ассеманово і т. зв. Болонська Псалтирь, усі писані глаголицею, і тою-ж самою азбукою писана збірка поучень, відома в науці п. з. Glagolita Clozianus. Глаголицею писані також ті нечисленні пам'ятки старочеського письменства, що дійшли до нас; важніші пам'ятки того письменства, такі як житіє св. Вячеслава та Людмили, дійшли до нас також у болгарських редакціях писаних кирилицею. Кирилицею писане також ціле староболгарське і троха пізніше старосербське письменство. Можна сказати майже на певно, що також староруське письменство, якого початки сягають першої половини X віку, було писане кирилицею. З огляду, що відомі нам автентичні твори Константина Солунського, а власне його Азбучна молитва та Прогласіє (передмова до перекладу євангелія) писані кирилицею і навіть немислимі без неї, особливо молитва, можемо сказати на певно, що також усе мораво-панонське письменство було писане кирилицею. Маючи на увазі ігнорований новітніми дослідниками факт, що найстарший слід існування кирилиці, і то власне на західно-славянській території, сягає р. 809, мали би ми можливість ствердити те, що вже а ргіогі являєть ся постулятом льоічного думаня, а власне, що кирилиця, з невеличкими додатками втворена з грецького уставного письма, повстала вже в початках IX віку, а глаголиця, втвір дуже шгучний і неорганічний, тяжкий для памяти, повстала значно пізнійше, власне на території західніх Славян, і була сплджена тенденцією відріжнити Славян католиків від православних.

Розуміть ся, бували також проби вживати для писання церковно-славянською мовою латинських букв. Найстарші такі проби, що повстали на германській території сумежній із територією Словінців, се т. зв. Фрізінгенські пам'ятки, віднайдені в р. 1803 і писані в X або XI віці. Вони являють ся пробою латинського духовенства німецької народности підійти до Славян і подати їм у їх мові деякі поученя та вислухати їх сповіди. Розуміть ся, що такі проби мусіло латинське духовенство ро-

бити не раз із самої конечности порозуміти ся зі славянською паствою, навіть без огляду на те, що славянське богослуженє та славянська проповідь Методія та його учеників мали в собі велику атракційну силу, що тягла правдоподібно також і Словінців до християнства в грецькім обрядї.

Першу відомість про віднайдене сеї памятки старославянського письменства одержав Йосиф Добровський 1811 р. в Монахова, і повідомив про неї Копітара, з яким у нього вийшла досить оживлена переписка про питанє, хто й як мав би її обробити та видати¹). Копітар остаточно постановив видати її сам, але за иншими роботами не встиг. Він задоводив ся тим, що опублікував перший уривок 1822 р. в „Jahrbücher der Literatur“ т. XVII ст. 102—103 у Відні. (Пор. Dr. Václav Vondrák, Frisinské památky. V Praze 1896, ст. 2). Аж у р. 1826 його затрівожила відомість, що в Росії одержали точну копію тої памятки, приготовану Кеппеном, і що її має видати Востоков. Тай сим разом Копітар не заняв ся фрізінгенськими відривками, і допустив до того, що вони справді у перве появили ся в Росії в книжці П. Кеппена „Собраніє словенскихъ памятниковъ, находящихся внѣ Россіи. Составлено Петромъ Кеппеномъ“. СПб. 1827, fol., стор. XXXII+IX+94. На девяти сторонах сего виданя містить ся факсиміле фрізінгенського рукопису, а на ст. 21—86 статя Востокова „Грамматическія объясненія на три статьи Фрейзингенской рукописи“. У вступі до тої статі Востоков завважив, що поученє фрізінгенських памяток сходить ся близько з одним поученєм славянського Прольога на д. св. Марка²).

Свій намір виданя сих памяток Копітар сповнив аж 10 літ пізнійше, долучивши їх текст разом із иншими до виданя глаголицької памятки „Glagolita Clozianus“. Се виданє після публікації Востокова мало посунуло на перед справу дослідів над сими памятками, хоч у деяких точках Копітарови не можна відмовити надзвичайної бистроумности. (Пор. И. В. Ягичъ, *op. cit.* ст. 202—204).

В р. 1865 опублікував ті памятки І. Срезневський у книзі „Филологическія наблюденія А. Х. Востокова“, ст. 75—89, додавши до них свою розвідку про язык тих памяток, у якій до-

¹) И. В. Ягичъ, *Исторія славянскої филології* (Энциклопедія слав. филології, выпускъ I). СПб. 1910, ст. 194.

²) И. В. Ягичъ, *op. cit.* ст. 220.

казує, що текст памяток повстав на основі церковно-славянського язика, писаний кирилицею. Остатнє наукове виданє віденьського славїста проф. дра В. Вондрака, цїтоване више, вийшло в Празї в р. 1896 у публікаціях чеської Академії наук. Подаю з сего виданя пробу язика тих памяток, а власне початок першої в них у транскрипції на новочасну фонетику і в перекладї на нашу мову.

Glagolite po nas redka slovesa: Bože, gospodi milostivi, otče bože, tebe ispovede ves moj grech, i svetemu Krestu i svetej Marii, i svetemu Michaelu i všem křilatcem, i svetemu Petru i všem selom božiem, i všem mučenikom božiem, i všem vernikom božiem, i všem devam pravdnim, i všem pravdnim, i tebe, boží rabe, choču biti ispoveden vseh moich grech i veruju, da mi je na sem svete bivš iti že na on svet, pa-ki že vstati na sodni den, imeti mi je život po sem, imeti mi je otpustik moich grechov. Bože milostivi, primi moju ispoved moich grechov, eže jsem stvoril zla po t den.

Говорить по нас рідкі (розставні, виразні) слова: Боже, Господи милостивий, отче Боже, тобі оповідаю весь мій гріх, і святому Христу і святій Марії і святому Михайлови і всім крилатим, і святому Петрови, і всім силам божим, і всім мученикам божим, і всім вірним божим, і всім дівам праведним, і всім праведним, і тобі, слуго божий (до священника). Хочу бути висповіданий із усіх моїх гріхів, і вірю, що будши на сьому світї треба менї буде йти на той світ, і знов устати на судний день і мати жите по тім, і одержати відпуст моїх гріхів. Боже милостивий, прийми мою сповідь моїх гріхів, що я вчинив зла по сей день.

Що до змісту сих памяток, то перша з них містить, як бачимо з поданого тут початку, формулу сповіди, друга коротке поученє про сповідь, де в чому подібне до поученя на день якого будь апостола або мученика, приписуваного славянському єпископови Климентови, а третя формулу відреченя від злого духа, вживану також при сповіди. Що до літературних жерел сих памяток, дотеперішні досліднї виказали наглядно, що відповідно до їх повстаня на границї східніх і західніх впливів, також у їх текетах мішають ся елементи церковно-славянські з православного обряду зі старовімецькими та латинськими. Аби вони мали православний характер, як виходить із слів проф. М. Мурка (So gelangten in die liturgische Litteratur der slavischen orthodoxen Kirchen Bruchstücke von Beuchtforneln und

Bussordnungen, die unbedingt der abendländischen, speziell der deutschen Kirche angehören)¹⁾, на се трудно згодити ся. Правдоподібніше буде прийняти, що ті пам'ятки були зложені католицькими духовними для католицької славянської пастви, а ремінісценції церковно-славянських православних пам'яток являють ся тільки доказом знайомости тих духовних із тими давнішими пам'ятками та за разом троха пізнішого походження пам'яток писаних латинкою.

Що фрізітненські пам'ятки не були одинокою пробою писати церковно-славянські твори латинськими буквами, на се маю доказ у трьох церковно-славянських молитвах, писаних латинськими буквами на території словінського народу і захованих до нашого часу в рукописних копіях, зроблених мабуть іще в XVII в. з давніших рукописних або друкваних книг. Вони дійшли до мене в рукописній збірці Еміля Коритка, зібраній у Люблянї в 30-их рр. минулого віку. Перша з них переписана з неозначеного ближше, правдоподібно латинського „Missale manuscriptum“, друга з „Missale impressum 1515“, третя з „Missale impressum Bonnae 1631“, а четверта, латинська, має заголовок „Feria IV. Cinerum“. Са четверта коротенька пам'ятка писана латинською мовою, а три перші церковно-славянською з прикметами словінського наріччя. На жаль письмо тих пам'яток виблідло від старости так дуже, що хіба декуди можна прочитати одно-друге слово. І так перша пам'ятка починаєть ся словами: „V pervu sredu posta pred Missu blagoslovi popel“. На обороті першої сторони можна прочитати перші три рядки ось як: „a on sam sebje poloshi pred Altarem stoeszhi u chori poite a drusi proc molite popjel on. Obleze... w popel i vo vretiszhe w postja i u plashe pred gospodim jako mnogu Milostu jest otpusti griahi nashe nam Bog nash“. Із другої пам'ятки можна прочитати перші три рядки ось як: „V Sredu popelnu pred Missu blagoslavlajut popeli ot vetvija blagoslavljenago lanskago leta, ako ih jest po Sredi Chora pred altarom ovim... Stojeszhu popu pred altarom bes planite pojet se najpervo antifona“. Про латино-католицький характер сих пам'яток не може бути ніякого сумніву, бо святковане „porielca“ (понеловї середї в перший тиждень великого посту) виключна властивість латинського обряду.

¹⁾ Dr. M. Murko, Geschichte der älteren südslavischen Litteraturen. Leipzig 1908, st. 54—56.

Одним із капризів історичного розвитку на нашій південно-руській території можна назвати факт, що в XVIII в. в західніх частих нашої території польонізація українсько-руської інтелігенції поступила була так далеко, що навіть серед руського духовенства ледво сотий умів добре читати по церковно-славянськи та розуміти те, що відправляв на богослуженю, а про світських людей, дрібну шляхту та міщан, що держали ся ще руцини, а особливо про жіноцтво й говорити ніщо. Маємо на се дуже важне свідощтво в передмові до церковно-славянсько-польського словаря, виданого в друкарні Супрасльського монастиря 1722 р. н. в. „Лєґіконъ сирѣчь Словєсникъ Славєнскій имѣющъ къ себѣ словеса первѣе славенскіа азвѣчныа, по сем же полскіа. Благопотрєкный къ виразмѣнїю словєсъ славенскихъ, окрѣтлюющихъ ся къ книгамъ церковнымъ“. Сей словарь, виданий у форматі 4-о в обемі 32 аркушів друку містить у собі на початку передмову невідпаненого автора до читачів, у якій читаємо: „Съ неисчетною колєстїю сердца и извою оутрєвы недобѣ испѣланю извѣрѣан Исхвстелїе или Сѣлминатєроке поставлємыхъ къ Ієрейство людей, такъ сотный Ієрей єдка славенскій развѣмѣтѣ языкъ, невѣдѣи что четѣтъ къ Божєственнєй Службѣ, съ погивєлію своєа и порѣченнѣхъ частѣкъ єго Дѣшъ кровїю Господа Бога нашєго Исуса Христа нехвплєннѣхъ. Єїє же все нехвєсно вѣстѣ текѣщєаго годѣ, и мнєзѣ штрїновєннєи отъ рѣкєположєнїа на Ієрейство сєа ради вини извѣрѣтошєса. Єїа вєа нєраденїа да къ Россїи сєаднєннєи¹⁾ нехорєнєннєа вѣдѣтъ, Язєвѣный Лєґіконъ сѣ, єгоже не токмо до Ієрейскаго санѣ гєтовєацїи сєа люди, но и самѣи Ієрєє къ Славєнскомъ азвѣчєи шєрєцїѣтєса языкѣ, Сѣпрєслєскаго Мєнастїрєа тупомъ нєдѣтєса съ толкованїємъ словєсъ недобѣ развѣмѣтєлнѣхъ“.

Тїй самїй цїли служила мабуть і молитовна книжка, уложена правдоподїбно в XVIII в. якимось Русином священником і призначена бїльше для світських людей, нїж для священників. У моїм посїданю находить ся неповний примїрник (ст. 5—338), у якїм мїстять ся поперед уєєго „Modlitwy poranne“ (ст. 1—32), далї „Akafist Panu Jezusowi“ (ст. 33—65), „Akafist Najświętszey Pannie Bogarodzicy (ст. 65—108), „Paraklis albo Moleben do Najświętszey Panny“ (ст. 108—154), „Akafist świętemu Mikołaju“ (ст. 154—203), „Modlitwy przy Bo-

¹⁾ У друку через помилку: соединный.

skiey służbie“ (ст. 204—264), „Modlitwy przed przyjęciem Najświętszego sakramentu“ (ст. 264—294), „Modlitwy po Komunii świętey“ (ст. 294—306) і „Modlitwy do spania idącym“ (ст. 306—338 без кінця). Усе те надруковано латинськими буквами, а власне на паристих сторонах церковно-славянський текст, а на ненаристих польський переклад. Для проби подаю тут невеличку виписку, як виглядає церковно-славянський текст і його польський переклад у тій публікації.

Mołytwa I.

S. Makaryia Welykaho.

Ktebi Władyko czelowikolubcze ot sna wostaw przybhaiu, i na diła twoia podwyzaiusia myłoserdiem twoim, molusia tebi, pomozy mni na wsiakoie wremia wo wsiakoy weszczy, i yzlawy mia ot wsiakia myrskia zlyia weszczy i diawolskaho pospizhenia, i spasy mnia i wwedy w Carstwo twoie wicznoie. Ty bo iesy moy Sotworytel i wsiakaho błaha promyslennyk y podatel, o Tebi że wse upowanie moie, i Tebi sławu wozsyłaiu ny ni i prisno i wo wiky wikow, amyni.

Modlitwa I.

S. Makarego Wielkiego.

Do Ciebie się Panie, miłosciu ludzi, ze snu powslawszy uciekam, i do usług twoich z miłosierdzia twego, zabieram się. Proszę cię, dopomóż mi każdego czasu w każdej rzeczy, zachoway mię od wszystkiego światowego złego i pokus szatańskich, wyzwol, mię i zbaw mię, i do królestwa twego wiecznego wprowadź, albowiem Ty iesteś mój Stworzyciel i wszystkiego dobra opatrzyciel i podawca, w Tobie wszystka moia nadzieia, i Tobie chwałę oddaę teraz i zawsze i na wieki wieków. A.

А ось іще перший кондак із „Акафтыста сладчаyszemu Hospodu naszemu Jysusu Chrystu“:

Kondakt I.

Wzbranny Woiewodo i Hospody, ada pobidytelu, iako izbawl sia ot wicznyia smerty pochwalnaia wospysuiu tebi, sozdanyie y rab twoy; no iako ymiiay myłoserdyie neyzreczennoie, ot wsiakich mia bid swobody zowuszczaz: „Jysuse Syne Boży pomyłuy mia!“

Antyфона I.

Naywalecznieyszzy Hetmanie i Panie, piekła zwycięzco, będąc ia wybawiony od wieczney śmierci, pochwałę przypisuię, stworzenie i niewolnik twój. A ty iako maiący miłosierdzie niewypowiedziane, od wszelakich mię uciskow wyswobodź wołaiącego: „Jezu, Synu Boży, zmiłuy się na demną!“

Не можна сказати, аби польський переклад був лхкий, хоч декуди він досить свобідний. У всякім разі ся книжечка важна також для фільольога як свідоцтво про те, як читали та вимовляли у нас у XVIII в. та ще й доси церковно-славянські тексти.

Потреба, що викликала появу сеї молитовної книжки в XVIII в., не минула в Галицькій Русі ще до половини XIX в. Тому й не диво, що запотребляли ся нові її виданя. Докладно відоме мені в повнім примірнику, який я 1912 р. одержав від д. Василя Рогульського в Голобутові коло Стрия, видане, що вийшло в Перемишлі в єпископській друкарні 1842 р. н. з. „Różne nabożeństwo od świętych ojców złożone na polski język przełożmaczone i przedrukowane“. Се остатнє слово свідчить про те, що перемиське видане було не першим виданем сеї книжки. Воно зазначене в бібліографії Івана Ом. Левицького (т. I, ст. 22) під ч. 259. Мабуть те саме видане недокладно згадано на тій самій ст. 252 н. з. „Молитвословъ рускій съ переводомъ польскимъ. Въ Перемишлі въ тип. еписк. собора крылошанъ, 1842, 16^о“. В обох разях наш бібліографъ зазначає при тім виданю формат 16-ки, коли натомісь книжка під сим заголовком має формат малої 8-ки, а книжка без початку та кінця, наведена мною висше, має формат 12-ки. Та сама книжка була видана в Перемишлі ще раз у р. 1836; се видане зазначено в бібліографії Левицького (т. I, ст. 13) під ч. 149, при чім подано, що книжка обіймає 431 сторін формату 12-ки. До сего бібліографъ додав увагу, що се видане передруковане з Почаївського виданя оо. Василіян із р. 1817, а перше видане тої книжки, о скільки йому відомо, вийшло в Почаєві в р. 1800 накладом тамошнього Василіянського монастиря. В жойй бібліотеці знайшло ся ще одно видане сеї книжечки в малім форматі 16-ки без початку та кінця (ст. 11—262) з кирильським текстом на паристих, а польським перекладом на непаристих сторонах. Можливо, що се буде перше видане перемиське з р. 1836. Можливо також, що видане старше, описане висше, буде перше почаївське видане з р. 1800. Не маючи ніякої відомости про зміст ані формат другого почаївського виданя з р. 1817, не можна рішити, в котрім виданю замісь первісного церковно-славянського тексту, транскрибованого на латинку, поміщено той сам текст кирилицею. Правдоподібно зроблено се аж у перемиських виданях.

У Перемишлі для запобіження тій самій потребі занедбана та забутя кирильського письма передруковане в р. 1812 також другу давнійшу василіянську публікацію, а власне книжечку

„Eosphonemata liturgii greckiej, albo tego wszystkiego, co przy liturgii, to jest mszy św. kapłan, dyakon i chór співають. Wykłady ze mszy św. Bazylego Wiel. i św. Jana Chryzostoma wyjęte, a językiem słowiańskim, a charakterem polskim z nowem na język polski przełożeniem dla informacyi przytomnych dawno przez WW. OO. Bazylianów sporządzone. W drukarni biskupiej w Przemyślu 1842, ст. 50, у 16-ку. Про сю публікацію згадав Йосиф Левицький у своїй репліці Лозинському в р. 1834, подаючи при тім, що се була найдавніша руська книжка, друквана латинськими буквами, видана Василіянами в Вільні коло 1760 р., а автором її був о. Огилевич.

Та сама потреба — занедбане та забуте церковно-славянського письма та язика в Галичині — викликала ще одну літературну появу, на яку доси не звернено уваги. Се було нове, перероблене видане Супрасльського „Лексікона“ з р. 1722. Потребу такого видання, що поясняло би менше зрозумілі церковно-славянські слова польською мовою, загально вживаною серед руської інтелігенції ще в цілій першій половині XIX в., відчув один із визначних представників тої інтелігенції, священник Йосиф Левицький, вихованець віденської духовної семінарії, що зазначив своє ім'я в історії нашого письменства двома граматиками, рядом віршованих творів оригінальних і перекладаних на руську мову та рядом критично-полемічних статей писаних по польськи та по руськи. Йому приписати треба також авторство невеличкої публікації „Прирочный словарь славено-польскій, или собраніе реченій славенскихъ неодоель разсмѣтлнхъ, шербѣгающіхся въ книгахъ церковныхъ, на языкъ польскій толкованыхъ. Лвигородъ, 1830. Типомъ и издѣніемъ Инститѣта Ставропигіальскаго. Słownik słowiańsko-polski, zawierający w sobie mniej teraz zrozumiałe, w księgach cerkiewnych i do nabożeństwa służących znajdujące się słowa, dla użytku Duchowieństwa, wyznawców obrządku grecko-katolickiego, miłośników starożytnego języka słowiańskiego. Lwów 1830. Drukiem i nakładem Instytutu Stauropigialnego“.

Книжечка обіймає крім перших 8 ненапінованих іще 147 патінованих сторін, задрукваних словарцем у два стовпці. На 6 ненапінованих сторонах містить ся „Предисловіє“, написане в Перемишлі в день св. апостола Андрія Первозванного, 30 листопада 1828 р. і підписане буквами „...ій“. Подаю найважнійше з сеї передмови в перекладі на нашу літературну мову.

„Язык славянскій, що містить ся в книгах церковних, із яким сходять ся язики: російський (московський, руський),

ідлірійський (сербський, болгарський, босняцький, дальматинський і слявонський), кroatський, віндський або країнський, лузацький (висшої та низшої Лузації), чеський (жоравський), словацький, польський (шльонзацький), має много слів несхідних із діалектом уживаним тепер у краях належних до нинішніх Галичан і до східної церкви, і трудних до розуміння. Причину сеї сумної появи в нашій освіченій віці можна знайти по часті в погорді до власного язика і відданю його зовсім чужостороннім язикам, — але-ж „извергомъ естества“ треба вважати того, хто стидасться язика дідів своїх, — по часті в недостатку заснованих на те шкіл, у яких би руській молодіжи можна правильно подавати руський-язик і пояснити деякі слова, що в простій бесіді мають инше значіне, — прим. бракъ у церковних книгах значить małżeństwo, а в простій мові niedostatek; оброкъ у церковних книгах знач. żold, zapłata, в простій бесіді obrok dla koni; подібно село знач. pole, часъ — godzina, добродітель — spota, і т. и. — або вживають ся не у всіх сторонах Галичини, — прим. прислівник паки, який так часто приходить у ектенях, уживається коло місточка Ліська і в горах, де не раз трапляло ся мені чути: „я пак до дому поверну“, — і багато инших, чи то таких, що слова для високих понять не приходять у простій бесіді, так що Русин, хочаби висловити високе понятє і не знаючи, чи є на нього вираз у руській язичці, чи нема, бере для його означеня слова латинські, німецькі або польські, і так не почувавши потреби навчити ся тих трудніших речень руських, занедбує їх і наслідком того робить їх незрозумілими; по часті-ж хоч і знайшлись би охочі навчити ся тих трудніших слів, не мають для того потрібних способів, граматик і словарів.

„Потребу зібраня трудніших слів славянських почував уже ермонах Памво Беринда, протосинтел трону ерусалимського. Він видав „Лексіконъ Славенорусскій и именъ толкованіе. Первое гупомъ изобразиса въ Кіноліи С. Вел. Чюдотворныа Лавры Печерскіа Кіевскіа лѣта Ѡ Рождества 1627, Курішчасха, Індикта 10, Авгста 11, в 4-ці 121 карток. Друге виданє сего лексікона вийшло в р. 1653 в Кутейнськїм монастирі. Але сей лексікон, що поясняє славянські слова руським язиком уживаним у тих сторонах, виданий друком іще 1627 р., тепер дуже рідкий, а подекуди недостаточний, бо за 200 літ із висше наведених причин іще більше слів зробило ся незрозумілими для Галичан.

„Теодор Полікарпов видав „Лексіконъ триназычный сирѣчь реченый славенскихъ, единогреческихъ и латинскихъ сокровище, изъ различныхъ древныхъ и новыхъ книгъ собранное и по славенскому алфавиту въ чинъ расположенное года 1704“, в 4-ку 225 карток. Та й сей лексікон у нас рідкий, недостаточний і дорогий, а для таких, що не знають грецького або латинського языка, безкорисний“.

Згадавши далі про сунрасльський лексікон із р. 1722 і подавши з нього висше наведену передмову, наш автор завважує: „Видавець сього не дуже повного і по части з Беринди передрукованого лексікона бажає в передкові, аби занедбане славянського языка було викорінене, алє на дармо. Друкарня Почаївського монастиря передрукувала сей лексікон у р. 1804 у 8-ці на 88 картках. Бажаючи зробити своїм землякам деяку прислугу, я взяв на себе вібрати що найтруднійші слова, які стрічають ся в церковних книгах і без яких розуміння особливо священники ніяким способом не можуть свідоно (словесно) віддавати честь і приносити молитви Богу. Маючи певність, що богато руських Галичан розуміє польський язык, я подав толковане славянських слів на польську мову, думаючи, що також Поляки, які бажали би навчитися сего давнього языка, можуть користувати ся ним. Ті, що приготовляють ся до стану священничого, в яким вони обовязані найліпше розуміти славянський або церковно-руський язык, знайдуть на сих немногих картках підмогу для ліпшого зрозуміння книг церковних. Поясненя деяких речень, узятих із грецької мови, я написав по руськи тому, що на ті слова нема відповідних польських, а надто тому, аби читачам дати можливість вправляти ся також у руськім язичі“.

Не вдаючи ся в оцінку самого словаря зложеного в прикрих для нашої народности обставинах, я задовольняю ся зазначенем самого факту його появи та його авторства як причинком до історії духового розвою нашого народа в Галичині в першій половині XIX віку. Польський титул сего словника, наведений висше, а не наведений у „Бібліографіи“ І. О. Левницького, свідчить про почуте любови та пошани до церковно-славянського языка, якою пронятий був його автор.

Зазначене тут явище вживаня латинських букв для переданя церковно-славянської мови мусіло тим більше й тим частійше стрічатися при переписуваню памяток руської народньої мови людьми належними до польської або інших західно-славянських народностей, які иноді не знали навіть про істно-

ване славянської азбуки та славянського письменства. Такі приклади стрічають ся нам досить давно. Ще коло р. 1550 чеський учений Ян Благослав записав німецькими буквами угро-руську народню пісню про Стефана воєводу. В р. 1619 львівський латинський священник Якуб Гаватович, друкуючи свою польську трагедію про смерть Івана Хрестителя, вставив до неї дві інтермедії зложені українсько-руською мовою, розуміють ся, латинськими буквами. В р. 1625 краківський міщанин Дзвоновеский видав у своїй польській книжечці *Sejm walny domowy* руську пісню про козака й Кулину латинськими буквами. Ся пісня, як подає проф. А. Брікнер, була вже перед тим друкowana в брошурі „*Miesopust albo tragikomedyja na dni miesopustne z r. 1622*“, і пізнійше в брошурі „*Prażonki albo nawary z r. 1640*“ (А. Brückner, *Pieśni polsko-ruskie*, в журналі „*Pamiętnik literacki*“, Lwów 1911, кн. I.). В році 1650 руський шляхтич Йоаким Єрлич, пишучи польською мовою свій „*Latopisiec*“ вставив у його текст три руські вірші про події першого року Хмельниччини¹). Богато руських пісень переписувано в співаннях XVII та XVIII вв. латинськими буквами; деякі друкowano також чи то в польських кантичках, чи на окремих картках для продажі вірним Русинам, особливо на ярмарках та відпустах. Також із XIX в. маємо досить довгий ряд публікацій, зложених руською мовою, а писаних і друкowanych латинськими буквами переважно в польській транскрипції. Думаю, що не зайвим буде подати по змові повний реєстр тих русько-польських публікацій, виданих на території галицької Русі та поза її межами до р. 1859 включно. Першу пробу такого реєстру зробив іще в р. 1859 Йосиф Іречек у своїй книжці „*Ueber den Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben*“ на ст. 27—36, але ся проба далеко неповна, хоч і подає дещо таке, що лишило ся невідомим пізнійшому бібліографови галицько-руського письменства Іванови Ом. Левицькому. Зазначу тут, що цінна „Бібліографія галицько-руська“ пок. Ів. Ом. Левицького послужила мені основою для уложеня нового реєстру, який одначе все таки далеко не вичерпує всего числа публікацій того рода.

Аби не збільшати обем отсеї статі, я помістив той бібліографічний перегляд руських писань, друкowanych латинкою в роках 1821—1859, у ветуші до осьмого тому „Українсько-

¹) K. Wojcicki, *Latopisiec Joachima Jerlicza*. Warszawa 1853, t. I, ст. 115—116.

руського Архива“, ст. IV—XIII, між причинками до історії азбучної війни в Галичині 1859 р. Реєстр тих писань обіймає 76 чисел, та він іще не може вважати ся повним, хоч подає 15 чисел більше, ніж виказує „Библиографія“ І. О. Левицького. Зазначу тут принагідно ще один причинок, що не ввійшов у мій реєстр, хоч має деяке історично-літературне значінє. В р. 1832 вийшла в Парижі невеличка книжка „Powstanie na Wołyniu, czyli Pamiętnik pułku jazdy wołyńskiej, uformowanego w czasie wojny narodowej polskiej przeciw despotyzmowi tronu rosyjskiego 1831 roku, pisany przez dowódcę tegoż pułku Karola Różyckiego. Bourges, drukarnia P. Souchois et Cie. Ulica Jacques Coeur N. 10, 8-ка, ст. 33. В додатку до тої брошури надрукована була „Pieśń pułkowa“, що починаєть ся строфою:

Hej kozacze, w imia Boha!
 Wże hołosyt w cerkwi dzwin!
 Komu miły dim, neboha,
 Za proklatym na wzdohin.
 Razom, razem na wraha!
 Hurra-ha, hurra-ha!

Ся пісня в тім виданю і в передруку в книжці „Feliksa Wrotnowskiego, Powstanie na Wołyniu. Podolu i Ukrainie w roku 1831. Lipsk, F. A. Brockhaus 1875“, ст. 320—321 має 12 строф. Своім початком вона зближена до пісні Т. Падури п. з. „Ruchawka, piśń kozacka“, напвсаної в Тертієві 1825 р., що починаєть ся строфою:

Hej! Kozacza, w bożyj czas!
 Wże hołosyt w cerkwi dzwin;
 Komu wilnist' myła z was,
 Za worohom nazdohin!
 Hej! Kozacza na wraha!
 Hurra-ha! Hurra-ha!¹⁾

Пісня Падури числить тільки 11 строф, які загалом далеко відбігають від „Полкової пісні“ К. Ружицького, яка з літературного та язикового погляду стоїть далеко више від Падуриної. Хто був її автором, не вмю сказати; пригадую тільки, що вона була передрукована в Галичині в однім із численних співаників, може в перемиськїм, виданім іще в половині 30-их рр. минулого віку, і послужала мабуть М. Шанкевичеві взірцем

¹⁾ Pyśma Tymka Padurry. Wydanie posmertne z awtohrafiw. Lwiv. Nakładem knyhnarni K. Wylida 1874, ст. 11—13.

до його прегарної патріотичної пісні п. з. „Болеслав Кривоустий під Галичем“.

II.

У многих Славян західно-європейського культурного круга, особливо таких, що займалися ширшими питаннями славянського письменства, не раз виникала думка, що для славянських народів було би ліпше прийняти одну азбуку, а власне латинську, яка ввела би їх безпосередно в круг європейських культурних народів і влекшла би тим народам знайомити ся з письменствами всіх славянських племен. Таку думку висловлював Копітар у однім листі до Добровського з лютого 1810 р., пишучи між иншим: „Мій ідеал для всіх Славян латинські букви, але деякі славянські букви з кирилиці для доповнення — voilà mon idée“ (Ягичъ, op. cit. ст. 191). Подібну думку стрічаємо також у видавця руських і польських пісень Вацлава з Олеська, який у передмові до своєї цінної збірки писав між иншим ось що: „Przysłużyć się w ten sposób ludowi ruskiemu (як згаданий вище Серб Вук Стефанович Караджіч, що видавши збірку сербських народніх пісень видав також граматику сербського язика і усталив для того язика новий фонетичний правопис), nie mam ani siłą, ani możności po temu, innym to więc zostawić muszę. Chcąc się jednak pewnych trzymać prawideł, położyłem sobie za zasadę, ile możności tak pisać, jak lud wymawia, choć by i oczywiście gramatyczne zachodziły błędy. Żem do tego użył charakterów polskich, nie glagolickich albo kirilickich, każdy mi zapewne pochwali. Przyjdzie zapewne czas, że wszystkie narody sławiańskie porzucą te stare charaktery, który wcieleniu literatury sławiańskiej do ogólnej masy literatury europejskiej głównie stają na przeszkodzie“¹⁾.

Збірка Вацлава з Олеська, пізнішого губернатора Галичини Залеского, була на свій час замітною появою не лише в галицьких, але й загалом у австрійським письменстві. Про неї відізнавали ся незабаром прихильні голоси в чеській і німецькій пресі, а пізніший видавець „Monumenta Poloniae historica“ Август Бельовскій, помістив про неї досить простору оцінку зараз по її виході в чч. 6 і 7 львівських „Rozmaitości“. Ся оцінка, під якою автор підписав ся Augustyn Bielowski, була

¹⁾ Wacław z Oleska, Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. We Lwowie 1833, str. XLIX.

написана ще в початку грудня 1833 р.; автор очевидно вспів познайомити ся зі змістом книжки ще перед її виходом на світ. Подаю з сеї оцінки деякі уступи в першій часті в перекладі на нашу мову.

„Збірка людських пісень, від кільканацяти літ загальною пожадана, від многих обіцяна, від декого заповідана, вийшла у перше п. в. „Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego“. Се перша книжка того рода, яка від найдавніших літ аж до нинішніх часів появляла ся на просторі давньої Польщі, виявивши невелике число пісень подільського та українського люду, що під назвою „пісень малоросійських“ містилися в російських збірках, а часто і в російській нареччю. В один час, а можна сказати в однім році кинулися до збирання тих пісень деякі мужі з правдивим запалом, відчуваючи дуже докладно всю важність сего діла і присвячуючи йому свої здібности, які в кождім иншому заводі могли заяснити визначно. До тих мужів, поминаючи інших, належить без сумніву Вук Стефанович Караджіч у Сербів, Шафарик у Словаків, а в нас пок. Зоріан Доленія Ходаковський. Але великим і ріжностороннім здібностям та зусиллям не однаково сприяли обставини. Коли Караджіч протягом немногих літ видав кілька томів пісень свого народа, а Шафарик при інших своїх трудах доповняє свою початкову збірку, Ходаковський по довголітніх трудах і подорожах відбутих для сеї мети вмирає з простуди, а плід його довгих заходів, діставши ся в чужі руки, доси лежить укривий. По такій страті не скоро можна було надіятися основного заняття тим предметом, та отсе Вацлав із Одеська, користаючи з приязніших для нас обставин, упереджує наші дождання своєю збіркою пісень галицького люду.

„На початку тої збірки міститься розвідка видавця, в якій він між иншим подає також історію своєї збірки. Одною з найважніших точок, яких доторкнув ся видавець у своїй розвідці, треба вважати те, якими буквами і яким правописом друкувати пісні руського люду, який у своїй мові не має, що правда, доси ані граматики, ані словаря, та якого язик являєть ся не так, як декотрі вчені несправедливо твердять, попсованим язиком або людським нареччям. Твори писані тим язиком появилися доси друковані або латинськими буквами, або т. зв. писемом указовим або гражданським відповідно до того, чи появлялися ся в писеммах варшавських, чи московських.

Се питання за слугує на ближший розгляд та безсторонній

осуд. Відомо, що різні славянські народи не все вживали однакового письма. Маємо певні сліди, що колись Поляки так само як і інші їх побратимці вживали т. зв. кирилиці. Війшовши в ближші зносини з сусідньою Європою Польща прийняла загально іотське письмо, яке згодом мусіло уступити гарпійшим і догіднішим буквам латинським. Чи ся зміна повстала припадком, чи через примус або загально відчуту потребу та не-настанне змагане до ліпшого, сим разом не буду рішати. Се тільки певне, що від теперішніх латинських букв ані один європейський народ не верне до іотського письма, так само як від кирилиці або глаголиці до рунічного письма.

„Подібним шляхом як у Поляків, змінiali ся букви також у Чехів, того народа, що своєю освітою випередив Поляків. Москва, а пізнійше Росія, до половини XVII в. відлучена від Європи, а навіть мало відома Європі, задержала найдовше первісні букви вже через сам брак світла, що дуже скупо падало в ту країну. Але з поступом освіти й тут відчуту потребу реформи. Петро Великий, воскреситель наук і основатель теперішньої сили Росії, надав давнішим буквам зручніші форми, наближаючи їх до характеру латинського, і своїм указом наказав уживати того письма в цілій Росії; так повстало письмо указове або гражданське. Але се не значить, аби реформа dokonана Петром В. була в Росії вже остатня. Хоч би мати на увазі само зближене пісань нашого люду до решти Європи, вже випадало би прийняти латинські букви; але показують ся ще інші приводи, для яких прийняте латинських букв являєть ся неминучим.

„Я згадав уже, що руський язык — не людове нарiче, бо того языка вживали не лише прості люди, але також руські князі, а пізнійше литовські та польські королі аж до часу Зигмунта Августа. Сей язык списувано тоді кирилицею, якої букви мусіли бути докладно примінені до тодішнього виговору. Тих самих знаків уживала тоді також Москва, але поодинокі знаки вже тоді були примінені до відмінного виговору російського языка. Пізнійше кілька століть не вживано руського языка в письмі, тому й форми букв, до яких привязані були живі в ту пору звуки, помертвіли. Натомісь російський язык, улягши первісно впливам языків Угрів, Татар та Фінів і через те вначо нарушений у своїй славянській будові, виробив ся тим часом під впливом приятнійших обставин на взірцях німецьких і французьких у инший язык, зовсім окремий від того спільного славянського жерела, з якого вищив, а змінивши ся тим способом

примінив до себе ще більше букви, змінені вже в XVI в. То й як же ж вони припадуть до чисто славянської руцини, тої руцини, що щасливою долею не підпадала ані впливам диких Угрів, що жили колись над Волгою, ані довголітній тяжкій неволі Татар? Природним наслідком відносин, у яких жив той (південно-руський) язик аж до недавніх часів, він сьогодні подібніший до язика польського, ніж до російського. Досить придивити ся дотеперішнім збіркам пісень того люду, досить переглянути словарець руських слів, поміщений при мало-російських піснях М. Максимовича, аби переконатися про сю правду. О. Могильницький у своїй розвідці про руський язик твердить, що польський язик первісно розвивав ся на руським і що тому завдячує значну часть своєї досконалости. Сяк чи так, певна річ, що ті язики тепер найближші до себе, а памятаючи, що руським язиком були списані давні права та події значної части Славян, що ним були зложені старинні пісні боянів, яким подібні ще й доси живуть в устах кількоміліонового народа, чи-ж не справедливо буде, аби друкуючи їх уживати для сего відповідних часови і докладно до людвої мови приміненних букв? Ігнат Данилович, звичайний професор харківського університету, видаючи в р. 1827 найдавніший литовсько-руський літопис, ужив до сего латинських букв, за що хвалили його рецензенти тої праці. Причини до такого кроку, і засади, яких держав ся в тій роботі, ще очевидніші та конечніші при друкованю живих людвоих пісень. Тому кладемо Вацлавови в Олеська за велику заслугу те, що в списуваню тих пісень примінив ся докладно до вимови руського люду, а навіть до поодиноких громад та округів“. (Rozmaitości 1833, ч. 3, ст. 17—10).

Як бачимо, піднесену Вацлавом із Олеська думку про порадність видаваня руських текстів латинськими буквами Бельовський підняв і мотивув ширше, не вдаючи ся в міркованя ані про язиковий, ані про політичний бік сеї справи. Ту саму думку підняв у слідуочім 1834 р. руський священник Йосиф Лозинський, що помістив у ч. 29 „Rozmaitości“ з того року (ст. 228—230) невеличку статью п. з. „O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego“. Свою статью розпочинає Лозинський латинським епіграфом із листу ап. Павла до Филиппеєв (I, 21): *Omnia probate, quod bonum est, tenete*. Читаетмо у вступі сеї статі ось що: „Маю у себе кілька руських книжок побожного змісту, в яких початок і кінець видерто; вони друковані латинськими буквами і походять, здасть ся,

з дуже давніх часів. Читаючи їх я переконав ся, що букви польського abecadła дуже здібні для віддання кожного руського звука. Подібне переконане витворили в мене також руські пісні друковані польськими буквами та поміщувані від часу до часу в *Rozmaitościach*, *Gazecie Lwowskiej* і *Pielgrzymie Lwowskim* на р. 1882. Д. Вацлав із Олеська надрукував багато руських пісень польськими буквами в своїй книжці „*Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*“, а у вступній розвідці тої книги (ст. 49) заявляє, що кирильські букви „*wcieleniu literatury słowiańskiej do ogólnej masy literatury europejskiej głównie na przeszkodzie stoją*“. Незабаром по тім прочитав я в часописі „*Oesterreichischer Beobachter*“ із дня 8 грудня 1833 під написом „*Literatur*“ бажане, аби дві заповіджені граматики руського язика взяли собі також і в граматичнім огляді за взір правдиві слова Вацлава з Олеська. Ті уваги при моїм намірі, по змові прикладати ся до вироблення руського язика, спонукали мене до дослідів і застанови над тим, чи справді не було би добре впровадити польське абецадло до ново-твореного руського письменства, а наслідком тих дослідів було переконане, що польські букви надають ся найліпше до віддання кожного руського звука, і тому в письмі повинні бути взяті. Се тверджене опираю ось на яких увагах. Від хвилі, коли почали писати руською мовою, аж до наших часів не було майже ані одної граматики для тої мови. Перша граMATика руської мови А. Павловського вийшла аж у р. 1818, але в неї не багато можна було користати. Друга найновіша, написана о. Левицьким, вийшла сего року; значить, можна сказати, що аж до наших часів не було ані одної граматики руської мови. Тому всі руські письменники в своїх писаннях держали ся правил старо-словенського язика, званого тепер церковним нарічем, як найбільше виробленого між іншими славянськими наріччями, а в писаню вживали переважно кирилиці. Про се можна переконати ся з виїмків старого письменства з різних часів; помічених у граматиці о. Левицького. Читаючи ті виїмки трудно сказати, що се чиста рущина; се більше мішанина старо-славянщини, польщини та рущини, і тому можна твердити, що руський язик, яким тепер говорить 8 або й більше мільонів людей, не мав жадної властивої літератури і доси не був письменним язиком. Із сього виводжу, що руський язик, не бувши ще письменним, має свободу вибрати собі таку азбуку, яка була би найздібніша до віддання його звуків і найкорисніша для його розвою. Таким уважаю

абетцядло польське — не латинське, бо хоча польське й латинське має однакові букви, то про те польське має ще письменні знаки *ć, ń, ś, cz, sz, szcz* і и., яких не має абетцядло латинське.

„Тому, що дотеперішні руські письменники вживали в писаню більше кирилиці, ніж польського абетцядла¹⁾, порівнюю кирильську азбуку з польським абетцядлом, аби показати, о скільки се остатне придатніше для руцини від першої.

1. Букви, се знаки звуків. Чим коротша їх назва, тим легше переняти поодинокий звук, який вона означає. З того погляду польське абетцядло перевишає руську азбуку. Бо з назв *be, de, wu* і т. и., які означають букви *b, d, w*, можна пізнати ті звуки, але не так легко можна пізнати правдивий звук назв: *буки, добро, віде (б, д, в)*, бо в них чути більше різних звуків, а ученик певно не легко піме, котрий звук означає та назва.

2. Кирилиця має багато букв різних виглядом, а однакових звуком, прим. *s* і *з*, *o* і *ω*, *ou* і *8*, *u* і *л*, що утруднює пізнанє і множить їх без потреби. *Entia sine necessitate non sunt multiplicanda*. Сего нема в польськїм абетцядлі.

3. Деякі кирильські букви мають двояке значінє, і відси йде багато неладу в склоненю та спряганю. Адже кождий звук повинен мати свій власний знак, і се знаходимо в польськїм абетцядлі. До таких букв належать: *е*, яке часом значить *е* (тебе), а часом *є* (єден, мое); *и*, яке иноді значить *і* (рѣки), часом *ї* (имѣ), а часом *и* (роби); *л*, яке часом значить *ла* (та), часом *ла* (мола); *ю*, яке часом значить *ю* (люди), *м* часом *ю* (мою).

4. Деякі кирильські букви мають нестаточну вдачу, означаючи иноді самозвук, а иноді співзвук, що певно не можна назвати доброю прикметою азбуки. Так прим. *ї* значить иноді співзвук *і* (їама, Іерусалим, Іона), а иноді самозвук *і* (низкій, спасеніє). Подібно *и* значить часом самозвук *і* (у), прим. милый, де перше *и* самозвук, а остатне (й) співзвук. Від сеї хибї свобідне абетцядло польське.

5. Кирилиця має два знаки, один для мягкої, а другий для твердої вимови; се зовсім непотрібне і продовжає слова (*szupni*

¹⁾ Були одначе, як я сказав на початку, руські книжки дуже давні, друковані польськими буквами, а се доказує, що в давніших часах уживано для руцини також польського абетцядла. (*Увага О. Лозинського*).

pisownię rozwlekła), коли натоми́сь принявши польське абецадло обійдемо ся одним знаком (') для змягченя. По що маю писати: гробъ, былъ, конь, коли можу написати коротше hrob, był, koń?

6. Руський язык має звуки уживані в польськім язиці, а невідомі Славянщині; тому кирилиця не має навіть знаків, якими можна-б означити ті звуки. І так не має кирилиця знака на g, а про те Русин говорить: grunt, gospodar, gryś, gdyraty, nigdy і т. и.; не має початкового звука e, бо приміром коли захочу написати кирилицею оклик eј, то вийде ей (jej). А чистого e потребуємо що найменше для чужих слів. Не має також кирилиця знаків на звуки dz, dź, прим. dzwin, jędza, dziub, dziura, бо в церковнім наріччю-вживало ся тільки звонъ, звукъ і т. и. Так само нема знака на dź, прим. sidźu, wydźu, бо в церковнім наріччю писано сѣждѣ, виждѣ. Нема також знака для складу jo, бо говорено і писано в старо-славянщині: злѣдѣем, краем, що ми вимовляємо: złodijom, krajom. Се дало о. Левицькому привід писати ѣ. Що правда, польський язык також не має в уживаню деяких знаків, пр. дь, ть, рь і т. и., але чи тяжко ж нам писати d', t', r', коли в польській азбуці маємо é, ś, í і т. и.? Для наголосу, якого польське письмо не означає, може нам послужити горизонтальна лінія (—) покладена над самозвуком, яка вже в латинській мові означала місце тону¹⁾. Отже можемо писати: mika (meka) і mika (maka); piaszu (piasze) і piaszū (piase).

7. Приймаючи кирильську азбуку, потрібно для e і o, що стиснені звучать як і (y), нових знаків, коли натоми́сь у польськім абецадлі маємо такі стиснені знаки é і ó (sér, chléb, wól, wór). Легко отже буде нам писати: méd (читай мід), rék (чит. пік), péś (чит. піс), bóh (чит. Біг), kóń (чит. кінъ), rów (чит. рів) і т. и.

8. Принявши польську азбуку одержимо упрощене форми при відмінах іменників та дієслів. При іменниках мужеських кирилиця має дві форми відміни, одна для твердих укінчень, а друга для м'яких, що веде за собою букви я і ю, пр. голуб, голуба, голубу; риль, рила, рилю. Коли прийму польське абецадло, то лишить ся лиш одна форма: hołub-a-u, гул-a-u. Так само й для іменників середнього рода в двох форм зробить ся одна: дерево-a-u, зѣлье-я-ю, коли натоми́сь польськими буквами напишу: derewo-a-u, ziele-a-u. Так само й для дієслів із двох форм

¹⁾ Властиво означала тільки довготу самозвука. І. Ф.

буде лиш одна, пр. лапаю-еш-е, перу-еш-е; при вживаню польських букв вийде одно закінчене для обох форм: łapaju-esz-e, беру-esz-e.

9. Нарешті в принята польського абецадла впливають великі користи для руського языка. Всі Поляки, що живуть із Русинами, розуміють, а навіть говорять добре по руськи, але мало хто захоче вчити ся кирильської азбуки, аби читати руські книжки. Надто латинське письмо розширене по всім світі, так що польська азбука послужила би для розновсюдження руцини між иншими славянськими племенами і влекшила би науку руської мови иншоязичним народам. Уживаючи кирилиці ми мов еґоїсти замикаємо себе в черепащиній шкаралющі перед чужими народами. Надто в способі писаня живих языків ожив би та виробив би ся найскорше також руський язык, а в скелеті мертвого языка, кирилиці, коли не замре, то що найменше не так легко і не так скоро здужає виробити ся.

„Сю тільки одну прикмету має кирилиця перед латинською азбукою, що для звуків cz, sz, szcz має поединчі знаки ч, ш, щ; та чи-ж ся одна користь може переважити так багато инших згаданих доси?

„Але-ж у сільських школах скрізь уже заведено кирилицю! Але в кожній сільській школі вчать також і польського Elementarza, то й чи трудно-ж би було приложити його абецадло до руцини? Руські букварі друковані латинськими буквами швидше й декше навчили би дітей читаня, як кирильські, а навіть улекшили би їм науку польського языка. Кирилиця повинна лишити ся в сільських школах як предмет надпорядковий, обовязковий лише для тих, яким доконче потрібна знайомість церковно-славянського языка, пр. для таких, що намірені йти на священників, учителів сільських шкіл, дяків і т. и. На сих увагах опираю свое тверджене, що ми Русини в писаню повинні вживати польської, а не кирильської азбуки. Візьмімо собі за взірець Поляків і Чехів, що зовсім покинули давні їотицькі письмена, а вподобали собі латинське письмо“ (Rozmaitości ч. 29, ст. 228—230).

Тижневник „Rozmaitości“, видаваний як додаток до урядової „Gazety Lwowskiej“, мав як одинокий орґан для середньої інтелігенції в Галичині в тих часах багато читачів також серед руської інтелігенції, а особливо духовенства. Тому й не диво, що порушене в тім орґані питане про заведенє польських букв для руського письменства мусіло викликати значне заці-

кавлене в руських кругах і остаточно також прилюдну реакцію. Першим виразом такої реакції була стаття Йосифа Левицького, тоді руського пароха у Шклі, яворівського повіту, поміщена в додатку до річника „Rozmaitości“ з 1884 р. п. з. „Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego“, з датою „Szkło, 1 października 1884“. Подаю сю статтю в перекладі на нашу мову.

„Книжки без кінця й початку не доказують, що в дуже давніх часах писано польськими буквами по руськи; а коли би ті книжки справді не мали означеного року друкування, то при помочи бібліографічної критики та порівняня букв автор повинен був означити час їх виходу. Тому заявляю, що книжки, які жав у руках автор, се плоди пізнійших часів, друковані між рр. 1760 і 1801. Найдавніша руська книжка, друкована руськими буквами, се були „Esphonemata Liturgii greckiej X. Ohilewicza w Wilnie u XX. Bazylianów“¹⁾. Друкарні, не посідаючи дорогих друків руських, а бажаючи дати в руки товар крамарям, що їздили по відпустах, випускали такі наклади, товар оплачував ся, люд побожний, але не ознайомлений із руським письменством, залюбки купував руські побожні пісні та молитви, — се була причина вживаня польських букв до руського письменства, а не більша досконалість їх над кирилицею. Навпаки, від найдавнійших часів руський язик і руська азбука в колишніх польських провінціях були в уживаню не лише в книгах та обрядах релігійних, але також у законодавстві, судівництві, двірській та приватній кореспонденції, в більше як двох третинах тої держави аж до половини XVII в. і навіть пізніше. Октоїх, перша старо-руська книжка, що вийшла на польській території в Кракові 1491 р., друкована кирилицею у Швайбольда Фіоля; так само Статут Литовський, друкований у р. 1588 у Мамоничів у Вільні також руським язиком і руськими буквами. Всі справи в судах воеводств волинського, брацлавського, чернігівського, подільського, кіївського, а навіть подекуди руського та белзького, а також на трибуналах у Любліні ведено руською мовою і руським письмом, про що легко наочно перекопати ся з актів у бернардинськім архіві у Львові, у оо. Василіян там-же і в архіві ставропигійськім. У тім самім

¹⁾ О. Левицький не подає року, в яким вийшла та книжка, але з уваги, що книжка „Różne nabożeństwa“, не згадана ним, вийшла у перше в Почаєві в р. 1800, можна прийняти першу його цифру 1760 приблизно за рік виданя книжечки Оглевича. І. Ф.

архіві можна читати оригінали кореспонденції князів Острозських, Вишневецьких, Ружинських, Сапігів, Соломирецьких, графів Ходкевичів, Тишкевичів, а також митрополітів та єпископів руською мовою й руським письмом. І чому-ж ті мужі не хапалися латинського або польського абецадла? І чи могли чинити се, коли самі Поляки в пору, коли їх література до половини XVII в. була в розцвіті, в своїх друкарнях уживали т. зв. швабаха або іотських букв? Не маю світлих мужів у XVI в. думало та радило над тим, як би можна до польського письма запровадити інші, не латинські і не швабські букви, що відповідали би ліпше звукам і потребі польської мови¹⁾. До сього треба додати ореченє мужа аж надто заслуженого в славянській літературі, о. Йосифа Добровського, який у своїй книзі „*Institutiones linguae Slavicae. Vindobonae 1822, pag. 1, § 1*“ мовить ось що: „*Soni linguae Slavicae (russicae) omnes et singuli neque latinis, neque graecis characteribus exprimi possunt*“. Се ореченє опрокидає всі мрії нашого реформатора. Нарешті також усі метрики по парафіях аж до ревіндикації Галичини ведені були руською мовою та руським письмом, тай тепер у Галичині по парафіяльних школах того язика й письма вчать ся діти руських родичів. Значить, і до сьогодня руське письмо, скоропис і друк не перестали бути в уживаню. Русини від коли почали писати по руськи, мали також граматики. Перша від заведеня друку відома граMATика греко-русська в 1591, Зиванієва в р. 1596, Мелетія Смотрицького в р. 1618 і т. и.

„Та принявши навіть за правдиву думку автора (що Русини до XIX в. не мали граматики), не виходить із того ще ані те, що руська мова не здібна до літератури задля браку граматики, ані те, що Русинів треба відсудити від їх питомої власности, кирильської азбуки. Адже-ж і Поляки в перед мали красномовців, поетів та істориків у своїй мові, ніж граматиків. Граматику Копчинського попередили Турніцький, Скарґа, Вуек, Кохановський, Бельський і багато інших письменників т. зв. золотого віку польської літератури. Зовсім природно взірцеві письменники мусять попереджати граматиків, бо їх твори дають приклади та правила складні та плавности язика. Те правило, що практика попереджає теорію, служить також для інших наук: у перед були народи, держави та правительства, ніж письмен-

¹⁾ Пор. *Karaktery i Ortografia polska Jana Kochanowskiego, Łukasza Górnickiego, Jana Januszewskiego 1594, in 4-to. О. Левичукий.*

ники про штуку панованя, адміністрацію, політику та право народів. Уперед були суди та вимір справедливости, ніж писані статуты та судові процедури. Опираючи ся на тім, що сказано доси, бажаємо, аби наш реформатор, ідучи за своїм святим покликанєм, зробив ся руським Скарію, а беручи його за взірєць для своїх будучих писань може бути певний, що пізнійше знайдець ся також руський Копчинський.

„Його порівнанє кирильської азбуки [з латинкою] дуже упереджене. [Перейду його точка та точкою]:

1. Назва букви не перешкаджає звукови; наука букв, се не те саме, що наука складаня¹⁾, а в читаню нікто ще не читав букв по їх назвам. І чи назви польських букв справді найкоротші? *Be, ka, el, cie, gie, jod, wu, iks, upsylon, zet, ziet, zet, es-zet-cezet, cezet, ceha, es-zet, e z kreska, o z kreska* і т. н. Грецька та арабська мова, обі високо розвинені, чи мають також прийняти польський альфавет тому, що Греки називають свої букви: альфа, бета, гамма, дельта, а Араби: алеф, бет, джим, лям і т. н. Також і Жиди мають берегти ся, аби й у них не заведено реформи, бо й їх азбука вродила ся також у тім самім первороднім грісі. Зрештою руське б, д, ж, с і т. н. звучать у складаню як *b, d, z, s*, а не як *be, de, zet, es*.

2. Закид, що кирилиця має багато букв різних формою а однакових звуком, пр. *s і z, o і w, ou і Ź, ia і ѿ* мусимо по просту назвати нестійним. Кожда з тих букв має свій звук хоч подібний, але де в чім відмінний, на що давнійші граматики дуже вважали. Адже й німецька мова має букви *ä, ö, e, eh*; хто би думав, що всі ті букви вимовляють ся так само як польське *e*, той помиляв би ся сильно, бо пр. зовсім відмінно вимовляють ся *Aehre, Ehre, er, Oehr*. Той сам німецький язик має також букви *i, j, ü, u*, [в яких чути звук *i*, але в кожній відмінно] і букви *s, ss, sz*, в яких також не однаково чути звук *s*. Навпаки і в польськїм абецадлі маємо букви різних форм, а однакового звука [вже хоч би взяти різницю між великими й малими буквами]. *Ergo entia sine necessitate multiplicata*.

3. Буква *и (iže)* має тільки один звук такий, як латинське *i (tibi)*. В початку складу ніщо не стоїть на перешкодї звукови *ї*, та по твердїм співзвучї не чути його так добре, бо твердий співзвук зміняв би ся на мягкий, пр. *ити, gehen, бити, schla-*

¹⁾ *Pop. Methodenbuch für Lehre in Trivial- und Hauptschulen. Wien 1832, S. 57, 74. O. L.*

gen, быти, seyn; отже в тих словах писаних польськими буквами и мало би двояке значінє, раз як і, другий раз як у; вимовляти и як її зовсім фальшиво. Ми Русини вимовляємо: „дай имъ воды“ як „day im wody“. Є у нас у середині слова значить і вимовляєть ся як е, а на початку додаєть ся йому для більшої звучности в вимові м'якє j, яке давнїйше зазначувано буквою ю. Бо се властивість руського слуху, що е на початку складу звучить йому неприємно. Коли-ж у чужих словах або іменах власних доконче треба вжити на початку звука е, пишемо (властиво пишуть Росіяни І. Ф.) відвернене э. Одним словом, кирильська азбука може задоводити всяке бажанє і передати докладно звуки кожного язика. Що до букви е, то Поляки вимовляють її двояко. В слові siele на кінці е вимовляєть ся як звичайне е, але пишучи „z tém sieleciem“ буква ё вимовляєть ся в слові tém як у, а не як е; надто мають Поляки ще букву є для вираженя носівки, отже ся одна буква має у Поляків не двояке значінє, як у Русинів, а трояке. Як би я хотїв нудити читача такими елементарними спорами, то навїв би подібні виводи також що до букв љ і ю, та на думку нашого автора все те, що знавці наводять як добру прикмету руської азбуки, треба вважати наганим.

4. Кирильські букви статочнїйші від латинських. Адже читаємо Іерусалимъ (Jerusalem), Іона (Iona), але не пишеть ся іама, тільки іма. Й ріжнить ся від и півмісяцем на версі, що називаєть ся слитная. А коли ріжнить ся зверхнім виглядом, то ріжнить ся також звуком. Яка-ж тут хиба? Польське j, якого дехто вживає на початку складу, ріжнить ся звуком від кінцевого j або у, що відповідає руському й. Навпаки, в польській азбуці деякі букви зовсім нестаточні. І так буква і значить самозвук, співзвук і знак змягченя (ь), буква у значить самозвук і співзвук. Прим. у словах „bielizna moja“ перше і означає змягченє (ь), друге самозвук, а третє відповідає букві j. У слові „gossyuskiey“ перше у самозвук, друге й третє співзвук (j), — бодай так пишуть многі польські письменники, в тім числі й сам Кончинський.

5. Кирилиця має знаки для м'якої й твердої вимови (ь і ъ), дуже потрібні, бо вимова співзвуків буває значно відмінна в міру того, чи при котрім стоїть ь або ъ, або нема жадного з тих знаків. Добровський уважав зайвим тільки ъ. Та припустім, що й справді Русини викинули би ті два знаки, хоч я сумніваю ся в тім знаючи їх нехить до всяких новинок, а надто маючи

в своїй графіці ерчик і пасрчик (’), — чи-ж впливає з того, що треба закинути й усе кирильське письменство?

6. Руський язик має свої знаки на всі звуки, які наукою признано в письмі. Має також м’яке г і тверде і, відповідне польському g, і то тільки в чужих словах, які Поляки переняли від Німців і уділили тутешнім Русинам. Слово нітди польське, а не руське; Русин толкує його: никогда, ніколи. Про букву є була вже мова вище під 3. Знаків на dz, dź, dż не мають Поляки так само як і Русини, і ніколи ще не відчули їх потреби. Ті звуки мають по дві букви також і в інших язиках. Слова: jędza, dzwón, dziób (не dźub), dziura (не dźura, як пише автор), усі польські, а не руські. Русин каже звонь або у діалекті звін, далі зьобъ від зьобати, або зьоб, дира і т. и.

„Признає сам автор, що польський язик не має в уживаню деяких звуків властивих руському, як ось: дь, ть, рь; тому радить означати їх апострофами d’, t’, r’. І чи не буде се натяганем польського алфавіта, аби ним конче писати по руськи? І як буде читати Поляк, не маючи в своїм язичі відповідного звука і не знаючи, чи при такім значку треба голос змахчити або заострити, скоротити або продовжити? І що сказати про лінійку (-) над буквою, яку Поляк і кожний необізнаний із латинським язиком признає за дивогляд, бо не стрічав її ніколи в своїх книжках?

„Польський язик, а властиво польська графіка не має букв також на інші звуки: sz, szcz, cz, ch, і мусить там уживати двох, трьох або й чотирьох букв, де Русин уживає тільки одної. Вже муж незрівняно заслужений у Славянщині Й. Добровський відчув сю хибу в своїй книзі „Institutiones linguae slavicae, Vindobonae 1822“; кілька разів приходило йому писати імена власні, в яких графляють ся ті звуки, він між латинські букви мусів власти також руські, бо в латинських не ставало йому знаків. Склад jo, що приходить тільки в простій мові, можна означити знаком ě, а як би хто впер ся доконче й хотів писати так, як говорить ся в декотрих сторонах; то йдучи за прикладом Сербів можна в складі jo для відрізнєня від ю писати латинське j (влод’їомъ).

7. Русини перед 9-ма віками прийняли кирильську азбуку¹⁾,

¹⁾ Що язик і правопис у богослужбних книгах у давніх часах називано не славянським, але руським, доказує угода між Швайбольдом Фюлем і Рудольфом Борсдорфом із р. 1491 на різанє руських букв для

то й як же можна думати й писати: „приймаючи для ё стисненого ѣ, а о (on)“, яке в деяких словах малоруської мови звучить як німецьке ü або французьке u. Сей звук легко означити двома точками над о, прим. рѳвъ, грѳбъ, кѳнь, що не робить ніякої трудності. Великорусови також зрозумілі ті слова, але котрий Поляк або Русин може написане латинськими буквами mѳd відчитати як мѳдъ (mid) або Boh як Бѳгъ (Bih)?

8. Принявши латинський альфавет не здобудемо упрощеня форми при відмінах іменників та дієслів, бо-ж буде все таки прим.: zwoп-a-u, koп'ia-iu, ziat'-ia-iu. Пощастило авторови навести слово м'якої форми з укінченням на l (ryl), по яким у польським не пишеться і, але инакше виходить при словах, що кінчаться іншими співзвучками, як n, t. Так само при іменниках середнього роду з двох форм не зробиться одна, прим. degew-o-a-u, iminie-ia-iu, żytie-ia-iu. Про дієслова сказано вже вище під 3, де була мова про е.

9. Нарешті приймаючи польський альфавет доходимо в руській мові до великих недокладностей. Хто потрапить розрізнити ось які слова: im (імъ, ich esse), im (имъ, ihnen), kiп (кинь, wirf), kiп (кѳнь, Pferd), nis (нѳсь, er trug), nis (нѳсь, Nase), rik (рѳкъ, er sprach), rik (рѳкъ, das Jahr), rik (рѳкъ, der Flüsse), koły (коли, wann), koły (колы, die Pfähle), koly (коли, steche), braty (брати, nehmen), braty (браты, Brüder) і т. и.? І хто зможе передрукувати всі руські книжки латинськими буквами, аби й Поляки могли їх читати?

„Нехай не боїть ся шановний автор, що кирилицею ми замкнули ся від Європи, як черепаха в шкаралющі. Нехай тільки дасть нам якесь визначне діло (бо самими граматиками ще не виробив ся ні один язик), то ручу йому свято, що його перекладуть на всі важнійші язики Європи. Нема вже тепер і між ученими й світлими Поляками ані одного, котрий би більш або менше добре не вмів читати по руськи. Та й Німці вживаючи для друкованя своїх книжок швабаху або скоропису відмінного від латинського чи замкнули ся в шкаралющі? І чи більше читають твори угорські, чеські, польські, іллрійські, словінські та

мапечатаня Октоїха, заключена німецькою мовою перед краківською міською радою і поміщена в книзі Н. S. Bandtkie, *Historia drukarń krakowskich*, с. 135. Ті букви названо там „rewssische Schrift“. У старих писаннях скрізь уживається прикметників „rewssisch, reussisch, rossisch або russisch, що все на одно виходить, а форми ruthenisch, rusnakisch, język ruteński, се плоди фантазії пізнійших часів. О. Л.

хорватські в Європі тому, що ті народи пишуть латинськими буквами? Так само язик Волохів (Румунів) чи зробився літературним тому, що вони від якогось часу замість кирилиці почали вживати латинського письма? Що-ж до Чехів, то й їх старше письменство все було друковане швабахом, а тільки в остатніх часах переходить на латинку.

„Тому, що деякі Поляки живучи на Русі привикли до руської мови і говорять нею, не багато зискала би Русь, як би вони й читали вміли по руськи, але старатила би далеко більше вирікаючи ся азбуки відповідної до природи руського язика і кидаючи ся безоглядно в пропасть вира, яким являєть ся латинський альфавет. Адже-ж Німці говорять, що з треба читати яв с (ц), Поляки як з, а Французи на кінцях слів не читають ані z, ані s, пишуть *parlez vous*, а читають *парле ву*. Поляки читають *ch* як *x*, Іллірійці як *ч*, Італійці як *к*, а Французи як *ш*. Дальматинці читають *x* як *ж*, Поляки як *ks*¹⁾. Хто-ж здужає погодити се все? Кирилиця ще не змінила свого голосу. Пишучи польськими буквами по руськи, хоч би наш язик і надав ся до того, чи-ж зможуть два мільони галицьких Русинів удержати ся далі зі своїм письменством? Отсе й уся користь, подробити руське письменство ще на дрібніші шматки.

„З тих отже причин ми Русини повинні й далі писати так, як писали наші прадіди. А коли кому ходить о те, аби його руські книжки крамарі по відпустах скоро розпродували, то може піти утертою дорогою, але в такім разі раджу йому писати зовсім на польський лад, бо коли самозвуки понатыгає павзами, а співзвуки понаїжує крисками, то може бути певний, що заробить так, як Заблоцкий на милі.

Шкло дня 1-ого жовтня 1834“.

В тій самій справі забрав голос також найвизначнійший чоловік із молодшого покоління, тоді ще питомень гр. к. духовної семінарії у Львові, Маркіян Шашкович, який на початку р. 1835 видав накладом гуртка питомців невеличку брошурку п. в. „Азбѣка і Abecadło“ як відповідь на висше наведѣну статю

¹⁾ Ось що нині про се Копітар у передмові до своєї граматики словянського язика з р. 1808: „Diese unselige, in der Isolirtheit der ersten Schreibmeister gegründete Discordanz ist jedem Slavenfreunde ein Aergerniss, sie schreckt den lernbegierigen Ausländer ab, sie ist das grösste, so unglücklicher Weise selbgeschaffene Hinderniss vereinigter Fortschritte bei der lateinischen Hälfte des Slavenstammes“. (Vorrede, S. XXVII). Увага О. Левитського.

Лозинського. Писане Шашкевича починаєть ся приказкою „Що вік, инший сьвіт“, до якої автор навязує ось які уваги:

„Се глибока правда руського ума, підхоплена з досвіду. Перед кількадесятьма роками не прийшло би нікому зі Славян на думку оснований правдиво народню літературу, а що найменше було би се святотатством, як се й тепер іще деякі називають, — а нині маємо збірки пісень, приказок і оповідань людских, описи звичаїв та обичаїв і т. и. Почали уважнійше роздивляти ся в народі, почали порівнювати нарічя Славян, що істнували від віків, виказувати їх відносини одних до одних як що до внутрішнього духа, так і що до зверхніх знаків, почали глибоше вдивляти ся в язик, підносити його до письменного, і з сего висновувати внески. Се спонукало також о. Лозинського, мужа доброї волі, оголосити свою думку та пораду про введене польського абецадла до руського письменства. Ся думка знайшла прихильників одних, що боять ся кількогодинного труду, аби пізнати руську азбуку, а инших, що виходять із иншого, не чисто літературного становища. Нехай буде вільно й мені навести про се кілька уваг, хоч може й менше влучних. Шановний о. Лозинський дійшов до свого погляду з кількох руських книжок, друкованих польськими буквами, які на його думку походять із дуже давніх часів. Та ті книжки не належать до давнішого часу, як вік XVII або початок XVIII, і походять із часу завзятого зусилля ширити унію на Руси під польським панованнем. Ті часи не такі дуже давні, а в тім ждемо на докладнійші відомости про ті пам'ятки нашої мови. Друга основа погляду автора, се пісні видані Вацлавом із Олеська та друковані в „Pielgrzymie Lw.“ і „Rozmaitościach“ польськими буквами. Але кілько-ж там із за сего недокладностей та сумнівів, із яких не обізнаний із руською мовою може набрати дуже хибного понятя про ту мову.

„В дальшій уступі розвідки автор підносить проти кирилиці закид, що вона головно стає перешкодою втіленню славянської літератури до загальної маси європейських літератур. Поперед усього рад би я знати, що треба розуміти над втіленням славянської літератури до загальної маси славянських літератур? Чи введене чужих зворотів та висловів до окремої Славянщини, чи може те, аби західній Європеець міг читати славянські писаня? Що до першого, то література кожного народа, се образ його життя, його способу думаня, його душі; тому вона повинна виключити ся, вирости з власного народа і зацвисти на його

нівi, аби не була подібна до того райського птаха, про якого оповідають, що не має ніг і тому раз у раз висить у повітрі. Література — неминуча потреба цілого народу. Вона змагає і має на меті головню між усіми, навіть поодинокими членами цілого народу ширити просвіту. Коли отже до славянської літератури будемо вводити чужі зврати та вислови (до чого автор розвідки, здасть ся, й змагає), то будемо в одушевлене тіло впахати иншу, чужу душу, яка не прийметь ся до народа; через те література зробить ся власністю лиш деяких т. зв. європейських літератів, а тим самим минеть ся зі своєю головною метою. А коли під втіленням славянської літератури до загальної маси європейських літератур розуміти те, аби західній Євросець міг від першого погляду читати славянські писаня, то рад би я знати, котрого народа література зпоміж так многих європейських може вважати ся європейською літературою? Адже-ж скільки народів, стільки відрубних літератур і окремих способів писаня, а один і той сам знак латинського альфабету у різних народів має різне значінє. З того виходить, що кождий народ буде читати руські писаня після своєї графіки і творити з руських слів дивогляди незрозумілі та страшні для уха Славянина, а відси й суд про руську мову вийде не дуже корисний.

„Допустім нарешті, що ми захотіли би за посередництвом латинського абецадла приступити до т. зв. загальної маси європейської літератури, то котрого-ж із європейських, а бодай із славянських язиків правопис виберемо для наших звуків? Вибравши польський (а сей, уже позичений і прикросний, треба би нам знов позичати й прикросувати для своєї потреби), вчинимо нашу літературу троха пристуннійшою для Поляків, але що скажуть Чехи та південні Славяни? Як будуть читати наші знаки вовсім чужі їх язикам? А коли навпаки приймемо правопис котрого південно-славянського народа, то знов Чех і Поляк скаже, що загал Славян не виграв на тім нічого, а Євросець зі свого боку зробить нам такий самий закид. Так само коли приймемо французьку або італійську або німецьку графіку, яким також недостає поединчости та постійности знаків, то один із тих народів зможе читати наші писаня [розумієть ся, не розуміючи їх мови, І. Ф.], але не читати муть Славяни, і ми зі своєю словесністю зблизимо ся троха до заходу, але віддалимо ся від Славян, до яких належимо душею й тілом. І так станемо незрозумілими та чужими собі самим і Славянам у загалі.

„Отже не відомо, куди йти. Треба — сказав би хтось — видумати нову графіку і усталити, аби всі Славяни або й ціла Європа прийняли її. Се було би дуже корисне, але чи можливе? Скільки часу та труду треба, аби така графіка була згідна з духом і властивостями всіх славянських язиків, не говорячи вже про європейські. А так чужоземець і свій земляк однаково мусів би мучити ся, аби затамити форми нового правопису, як і вбиваючи собі в тямку знаки кирилиці, яка може поведличати ся незвичайною простотою та приємністю для ока в заокругленій гражданці, вживаній Росіянами та Сербами, і яка має окремі знаки не лише на всі поодинокі звуки, але також на деякі групи звуків. Але се власне має бути хобою кирилиці! Та се не хоба, бо недостаток таких знаків дає себе чути не лише Славянам у латинських алфаветі. Тому то всі славянські народи, що вживають латинського письма, ще й досі шукають знаків на деякі звуки, що звучать одиноко в устах Славяннина, котрі Славяннин полюбив так сильно, а про котрі не подумав Римлянин, а що найменше був так мало уважний, що не підхонив їх із окружуючої природи. Ся обставина викликала у бистроумного Копітара горяче бажанє, яке він висловив ось як: „Wenn uns der Himmel einen zweiten römischen Kyrill sendete, der jenen ersten griechischen als denkender Römer nachahmend, zu den untadelhaften 20 römischen Buchstaben uns neue den römischen der Figur nach analoge Buchstaben erfände“... через що саме признав першєнство кирилиці. Послухаймо, що каже про се Шафарик, той глибокий дослідник Славянщини: „Ist es einem wärmeren Slavisten gestattet, fromme Wünsche unmässiglich auszusprechen, so gestehe ich, dass nach meiner innigen Überzeugung das kyrillische Alphabet sich mehr zu einer Pasigraphie der Slaven eigne, als das lateinische, und dass demnach jenem in dieser Hinsicht der Vorzug gebühre“. А далі в ноті: „Es ist sonderbar, dass während Grotendorf das kyrillische Alphabet zur Bezeichnung der mannigfaltigen Laute in den orientalischen Sprachen vorschlägt, und Klaproth in seiner „Asia polyglotta“ zu diesem Zwecke das ж, ш und ч wirklich aufnimmt, einige slav. Philologen für die slav. Laute ж, ш und ч noch immer Zeichen suchen“. Дивно також і те, що знаходять ся ще такі, що заперечують висність кирилиці над латинськими буквами, коли безсмертної пам'яті Й. Добровський у своїм найкраснім ділі „Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris“, а також Метелько, Даїнко та Берчіч у граматиках

південно-славянських нарічій уживають ж, ш, щ, ц, ч замість ріжної та непостійної складання латинських букв для віддання тих звуків. Сильно до розуму й до серця примовляє І. А. Берчич: „Und wozu sollte endlich dieses Alphabet führen? Wir werden dadurch das allgemeine (lateinische) Alphabet durch Einflickung fremdartiger Figuren verunstalten, und dennoch kein National-Alphabet gewinnen. Wie lange werden wir uns doch eigensinnig unser Eigenthum selbst vorenthalten? Haben wir nicht ein eigenes (cyrillisches) Alphabet? Kann mit diesem Alphabet ausser Lateinern und Griechen in Europa nur eine Schreibart, welcher immer noch so gut ausgebildeten Sprache sie gehören mag, einen Vergleich aushalten? Führen nicht beinahe alle im XVII Jhd't mit lateinischen Lettern zu Rom, Ankona u. s. w. gedruckten illyrischen Bücher eine Entschuldigung in der Vorrede, dass sie nur darum mit lateinischen Buchstaben gedruckt sind, weil keine cyrillischen Typen vorhanden waren? (also nicht aus Neuerungssucht, sondern aus wahrer Noth)“. Наведені тут погляди тим важніші, що се переконання мужів із племен славянських, що в своїх книжках уживають загально не кирилиці, але латинки, що се голоси повних посвячених, невтомимих та заслужених жерців у великім храмі Славянщини.

„Далі автор статі твердить, що руська мова доси не була літературною. Годі й на се згодити ся, бо порівнюючи „Слово о полку Игоревѣ“, літопис Нестора, Правду Руску, Статут Литовський, Впрошеніє Кюриково та інші стародавні твори, на решті грамоти князів та митрополітів руських аж до кінця XVI в., — порівнюючи, кажу, ті старинні пам'ятки з язиком церковно-славянським та людювим руським бачимо, що язик у тих пам'ятках своїм духом і складнею хилить ся в одних більше, а в других менше до людювого, який маємо в оповіданях та приказках нашого людю, ніж до церковного накрученого на грецький лад. Віки XVII і XVIII, із яких маємо дуже багато писань, особливо хронік, були часом зіпсутя руського язика під впливом попсованої польщини.

„Що до недостатку граматики, то чи-ж вона доконче мусть бути першиною письменства? Адже-ж граматика має бути не законодавцею язика, лише його найвірнійшим образом. Не з граматики треба вчити ся свого язика, але на основі язика та його письменства треба виказувати всі прикмети та ріжнородні його зміни, а також закони, після яких по мірі обставин та

ріжних впливів той язик переіняв ся та переміняеть ся. Такої граматики ждемо нетерпливо“¹⁾).

Пропускаю закінчене сеї статі, де автор ровбирає досить спеціально грамаичні докази Лозинського, і відсилаю цікавих на такі спеціальности до книжки д. М. Возняка.

Подавши тут майже в повнім текстї нашою мовою всі важнійші акти того першого спору за руську азбуку в нашім письменстві, на який доси майже зовсім не звернено уваги, вважаю потрібним подати тут також оцінку доказів про і соніга, введених у тих актах. Ініціаторами спору були Поляки Вацлав із Олеська та Август Бельовский, які мало обзнайомлені з життям, потребами та історичними традиціями руського народа висловили свої погляди про корисність заведеня польських букв до руського письменства як *primum desiderium* людей з малку привиклих до своєї польщини. До сего треба додати, що руководив ними також деякий науковий інтерес, подіктований тим почутєм, що все писане або друковане латинкою тим самим близше до освіченої Європи та її наукових інтересів. Ані Вацлави з Олеська ані Бельовскому в їх виступах у р. 1833 не можна закинути навіть тіни політичного, зглядно польонізаційного наміру.

Троха інакше прийдець ся осудити виступ Йосифа Лозинського. Він був родовитий Русин, а надто руський священник, якого становище обовязувало до відбутя деяких хоч би елементарних студій церковно-славянського язика, яких не проходили Поляки. З його розвідки можна бачити, що обсяг тих студій у нього був дуже невеликий, коли натомісь оба його противники, старший віком Йосиф Левицький і молодший Маріян Шашкевич виявляють студії далеко глибокі й обсяг знаня далеко більший.

Можна по части виправдати виступ Лозинського польським домашнім вихованєм, що тоді було загальним явищем у священничих родинах галицько-руських. Але не забуваймо, що таке саме виховане перейшли також оба його противники, а про те зберегли в своїх душах пошану для своєї народньої традиції та почуте потреби ставати в її обороні. І з самого річевого становища беручи виступ Лозинського треба назвати легкомисним та слабо обдуманим. Він не назвав ані одной книжки, друкова-

¹⁾ Цитую з передруку М. Возняка в його книжці „Писання Маркіяна Шашкевича“ (Збірник фільольотичної секції Наукового Товариства імени Шевченка т. XIV). У Львові 1912, ст. 202—207.

ної церковно-славянською мовою латинськими буквами, хоч першим мотивом свого виступу сам признає існування таких книжок від дуже давніх часів. Таких книжок не вказали ані Левицький ані Шашкевич, але оба зазначили згідно, що коли й були такі книжки, то вони служили інтересам не руської народности, а постороннім. Знайшовши деякі пам'ятки такого рода я можу по часті спростувати думки висловлені нашими письменниками з 30-их рр. мин. віку. Властиво можна вказати докладно тільки на одну книжку п. з. „Różne nabożeństwa“, друковану перший раз у Почаєві в р. 1800 так, що в ній подано на паристих сторонах церковно-славянські тексти молитов та акафістів у транскрипції на латинські букви, а на не паристих сторонах ті самі тексти в перекладі на польську мову. Ту саму книжку передруковано потім кілька разів у Перемишлі з тою відмінною, що на паристих сторонах подавано церковно-славянські тексти кирилицею, а на непаристих ті самі тексти в перекладі на польську мову; отже в перемиських виданнях пропущено транскрипцію церковно-славянських текстів на латинські букви. Що метою такого видання не могла бути ніяка пропаганда, ані православія ані унії, се показує сам її зміст. Між молитвами поміщеними в тім молитвослові нема „Вірую“, в яким видно би було камінь преткновения між православієм і унією в реченю про св. Духа: „іже отъ Отца и Сына исходящаго“. Одиною метою як почаївського, так і перемиських видань треба признати почуте потреби, дати в руки грамотним людям світського й духовного стану потрібні для них пам'ятки церковного письменства в доступній для них формі. А що в XVIII в., як показано було висше, навіть серед руського духовенства мало хто знав добре читати кирилицю, явила ся потреба видання кирилських текстів латинкою.

В азбучнім спорі 1833—5 рр. занадто загально говорить ся про кирилицю як якусь одностайну і скрізь обовязкову, а для ока неприємну азбуку. Супроти сего не треба забувати, що найдавніші пам'ятки старо-руського письменства з князівських і пізнійших часів були писані переважно дуже гарними та приємними для ока буквами, а руські букви подібні до пізнішої гражданки являють ся ще в XVI в. в вепецьких друках Божицара Вуковича та в малочисленних римських друках хорватських пам'яток. Так само скоропис із давніх часів виробляв ся незалежно від кирилиці, під впливом грецьких та латинських букв, і осягнув у прописних звірцях („форшріфтах“, як називано їх

тоді з німецька) руського письма, публікованих за австрійських часів дуже гарні й каліграфічні форми. Все те значно змінє питання про практичність і потребу заведення кирилиці до руського письменства, поминаючи вже те, що в 30-их рр. мин. віку руським письменникам не снила ся ще можливість заведення фонетичного правопису до руського письменства, яка зробила руське письмо здібним до віддання всіх звуків руської мови і навіть усіх діалектичних відтінків, а з другого боку поклала виразні межі всім заходам польонізаційним та об'єднательно-русіфікаційним, які при помочі азбуки хотіли фальшувати руську мову на користь вимріяного єдинства „малоруського“ та „великоруського“ нарочій. Так само не почували ще тодішні наші письменники всего богатства та різномодности нашого старого письменства, того досі ще невичерпаного скарбу, якого не заступить нам ніяке чуже письменство і яке сміло можемо вважати тривкою основою культурного та духового розвою нашого народа.

(Далі буде).

Бойківський говір села Бітля.

Написав Іляріон Свенціцький.

1. Бітля турчанського пов. над річкою Гнилою на схід від угроруського Ужка, а на північ. схід від описаного О. Броком угрорус. с. Ублі, — лежить неначе в центрі Бойківщини. Говір Бітлян звернув на себе мою увагу ще 1905 р. — і від цього часу я не переставав при всяких нагодах побуту на місці збирати його особливости. А що мені приходилось бувати з Бітлі і обох Ботелок (Ниж. і Вш.) у всіх напрямх сусіднього півкола, то до цього місцевого матеріалу долучив ся ще переважно фонетичний матеріал з сусідніх місцевостей. Матеріал сей одначе більше принагідний, на підставі якого можна хіба ствердити тотожність одної-другої появи, але годі зачернути їм границі сталі. Се може статись тільки згодом, коли в руках дослідника будуть потрібні матеріали із всіх наших „бойківських“ гір. Нині до цього ще дуже далеко.

2. Наш матеріал зложив ся із власних записів принагідних — виговору, форм, слів, речень, замічених у старих оповідачів, розмові жінок — на цвинтарі коло церкви, на роботі і в часі збирання ягід, та у дітей на пасовищу і в часі забав¹⁾). Спосіб збирання — стежити за даним явищем від нагоди до нагоди, поки воно самохіть не повторялось; випитувати, змушувати як небудь до повторення звуку, слова або вреченя — було против нашого принципу. Відтак много ма-

Принято на засіданю фільольогічної секції дни 4. II, 1913.

¹⁾ Подаю навмисно обставини, щоб ясно засвідчити природність і невимушеність зібраного матеріалу.

теріялу дали нам записи поздоровлень (товариських форм), пісень і колядок від Павла Яртіма, Ірька Бугіря і Илька Дурана (з давніших „Дыранів“), та нарешті 45 власноручних записів з пам'яті пісень і деяких приказок шкільними дітьми, аладжених ними на зазив зрозумівшого важність справи учителя п. Д. Чайковського в Нижній Ботелці 1906 р.¹).

Илько Дуран з Дыранів 70 літ, неписьменний, бував в світі, т. є. за потребою у Львові, Самборі, на роботі бував аж у вароши (Унгарі), стало живе в Сигловатім, осаді с. Бітлі.

Ірько Бугірь Семьчишин, над 70 літ, газда бітлянський, чоловік великого досвіду житєвого, — „земній бог“, що особливою молитвою (ст. 28) лічить — за ласкою божою — людей і помагає їм в потребі. Знає свої гори по ёю і ту сторону, служив колись у „воську“, неписьменний. — Він то відразу зрозумів ціль нашого приходу д ньому і належно оцінив наш інтерес про „бісїду Вотлян“. В розмові він ось як націзував ріжницї у бесїді по селам: Ботляни говорять — волї, быки, коліба, вібліця, узяти — а инші бесїдують: во́лы, бы́кы (Сянен, Бенєва), во́лба, вібліця (Либохоря, Гнила), хапвуги (вище під полонинов).

З инших знайомих Павеў Яртім Семків з Бітлі, над 50 літ, бувший улан дав дуже інтересну низку привітів і примівок бойківського конвенансу і кілька ітересних колядок.

До порівняня користувались ми і матеріалом зібраним В. Гнатюком в Мшанци (Етнографічний Збірник 12 і 13 тт. Галицькі легенди) і в статі О. Броха: Угрусское нарѣчіє с. Убли (СПб., 1899).

Подяючи в суміш факти живої мови з фактами на письмі, ми чинили се тільки на підставі провіреної рівнобжності писаної вимови з живою у шкільних дітві. Очевидні помилки не входили в наше розважанє.

Фонетика.

3. Фізіологічна таблиця самозвуків говору с. Бітля і околицї виказує такі особливші, характерні тільки для т. н. бойківських говорів самозвуки:

¹) Поклики на них означені в-рами 1—45; оригінали з правописними „повилкамв“ т. є. фактами народної фонетики переходують ся у авторя статі.

front (твердо-піднеб.) mixed (сер.-піднеб.) back (м'яко-піднеб.)

	закриті pəgɔw	round- (wi- de)відкриті	закриті	відкриті	закриті	відкриті
high.-вис.	і відів кучірі молодіці					
mid.-серед.		и з е (ь) вирьх типарь (schön, pen)	е зам. и седів другей девили (gabe)		ы ⁰ волы ⁰ вы ⁰ соквий (пор. да ⁰ у, ма ⁰ у)	
low.-нижні						ы быгы

4. На підставі сей таблиці видно, що бойки мають особлившу артикуляційну базу, яка пересуває всі звуки в глибину устної ями в сторону горла. В звичайній мові пересічного Українця чуємо закрите (front-mid) е = день, leben; закр. (mix.-high.) и = сидів, личейко, воли = близьке до в.-рус. ы в „сынѣ“.

5. Маючи одначе на однім просторі Карпатської Русі — від гуцульсько-румунської етнічної границі аж до лемківсько-польської і сотацько-словацької кілька таких артикуляційних баз, ми мусимо допустити чисту фізіологічну причину таким явищам і видіти в них — у першій мірі — наслідки особлившої будови голосниць — горла, язика, ями устної. Се було дуже можливе тільки через скрещенн племен і рас.

6. Появи високого твердопіднебінного закритого і замість звичайного українського и: кучірі 3, 43, міні 5, тілята 6, ці 12, 32, пріпічок 2, пріпічку 30, молодіці 27, 33, віділам 26, відів 33, хлоціць 33, вшіткі 2, хіжі 3, дорогі 8, козачейкі 17, быкі, сіві вічка 5, 23, сіві воли 6, 21, з баранамі 15, буковіна — на буковині — молодіці 27; в поточній мові: відів, віділо, мы⁰ті. Про сей інтересний пережиток свідчить ще напис: зьбрався 2, можливий тільки для и=і.

Ся вимова легкого і в окінченю іпін. — ти і деяких разах староруського — и йде очевидною полоскою через всю Галичину за дорічем Сяну. О скільки вона — на середнім бігу Сяну — могла би свідчити про певні впливи польської фонетики на руську, то у верхівях Сяну, в турчанських горах з якими 5% зайшлого міського польського населеня, ся поява заперечує думці про польський вплив і велить нам думати у сім разі і инших подібних про

відгомін староруської вимови твердопіднебінного — и, як немягчачого і.

В деяких разях, як — кучірі, міні, тілята, щі, хлопіць, маємо появу другого з ряду (вторичного) переходу одного звука в другий. Первістне загальноноруське — е —, все одно, основне чи бігле на почві бойківського говору перейшло у відкрите середно-твердопіднебінне е^х, з часом і місцями ясне —и (день, вирьх), яке перейшло в повище — і.

Про недавність сьої фонеми свідчать — хіжі, дорогі, із староруських *хыжьѣ, *дорогы, які у бойків звучалиб — хы^ожі, дорогы^о рівнорядно із староруським и: відів, пісаті, мыті.

7. Середне твердопіднебінне відкрите и із загально-норуського ѿ замічасть ся як на місці основного ѿ, так і на місці староруського ѿ:

Биськід (постійно), мвжи 42, зеліннийкй 21, плачтн 45, заграйтн 37, тулайтн 19, повили ся 3, литів 11, вичише 24, плічі 16, вчір 15, тляка малийкі 40, жинив ся 31, пощибачи 23, заграйжи 2, ни (=не) 4, 18, 20, 33, нвнтілька 5 і в оскіченях -ьйкнн, ьйно: зеленянькнн 45, -нйквй 6, 34, молодийкнн 6, 40, малийк — 2, 6, солодийка 6, 25, темнийка нічийка 6, сивийка 26, дурнийка 12, куделійку 33, здоронийка 33, неділійка 20.

Типарь (пост.), твперка 4, мнї — пост. (мнї 5), д'мнї 14, вітвр 21, днвь 27, 38, лнгойкн 22, 24, 34, ввргатн 37, в поточній бесїді — вврятн, вврх 30, -ом 32, (в поточ. бес. — вврх), ід цяркві (пот.), заплнтн 41, чпнпць (пот.), хлопіць (пот.), пвлпвпвць (=Плпцївкн) 14, днвь, вврх, цярквн, двірї звучать нерїдко як бн з короткнм в^х, отже: дьнь, вьрх, цьрквн, дьврі, нагадуючн нам чнстї — р, н. Сю появу відмітнв і О. Брх в угроруськїм нарїчю с. Ублї (гл. 92 і 100 ст.); але: яб'локá, Яб'лонїв, блокá поруч із — слнзá, дрывá — (дрывáмн 24).

8. На мїстцн загальноноруського непїдударного и появляеть ся у писаннях дїтвй, незамїтне в поточній мовї, коротке середне-середнопіднебінне ѿ: седїли 43, -а 33, 38, лесток 38, пятнеці 41, лешáю 33, лешé 33, (вденачку 29), вичише іmpегat. 24, дрúгей 1, жедївскї 5, лечййкó 6, девїли 9, венóm 17, мелевїйннй 21, 33, земá 28, а навїть — ребóйку 38. В говорї с. Мшанця записано В. Гнатюком: обесь, обес, бес. (Етн. Зб. 12) 211, (13) 44, 163.

9. Зато середне (мягкопіднебїнне) відкрите ы^о стрїчасть ся в письмі і словї дуже часто:

войди (bis) 43, воло (ас. pl.) 25, 41, 43, там поно седїли 43, соночок 43, на восокї горї 34, восока 44; -і 40, коболам 38, тоболамсі 38, войшла 41, ходбо — ябо — бостра 33, дай менї поска 33,

вóріс 35, вóжину (bis) 35, вóтріщило 37, боло 37, войди 37, кобом 27, болам 27, бомся 28, боло 28, бола забола 29, ропко (= рыбка) 28, два воло 29, бобола 29, штори воли 29, шторе вас брата боли всі шторе шторайки 32, вошивала 30, бовай 33, робко (-ы) 33, з високої гори 17, на високі гори 21, висока 25, выросла 25, ни носи сливо — бо ти нещасливої 18, вóчиши головоюку — бо бола гладойка 18, воправила 20, босься 21, бом (-ым) ночовала 24, рбóйкі 22, войду 24, вóтни ми яворика 2, вй́колошу хлопця малвйкого 2, якбо (-ы) не сорочка 2, на високі 4, 13, бочкі (bis) 4, бочка́ 4, заплола 4, зйли бо вас 5, жиди жоденята 5, востерігайся 8, забов він 11, позабовала 16, бов 12, 14, боти 2, вóрвати, вóще (вище), Мота (= с. Мита), хоба (Мшан., Етн. 36: 13, 254), бось уважав на пчóлб! (кричала дівчина № 18 з гори у долину), страво.

Інтересно завважити, що сей горлякий відтінок звука о/ы (ы^0) було дуже виразно чути і пізнати — по складови уст — у Матрони Михайлечко, молодій дівчини, яка в записі пісень № 18 дала найбільше примірів сему явищу.

Деколи здасть ся, що в слові — быти (бути) чуємо два відтінки ы—^0 , так що в написі хотілось би зазначити се через бы́ти. Походить се очевидно від близької віддале звуків o—y в ряду: а, ы, ъ, о, у.

10. Нинішні глухі (півзвуки-Halbvo kale) ъ, ь заховали серед бойків своє особливе значінє.

І так: ь заховалось в своїм історичнім значіню гострого короткотрєвалого — (мгновеннаго) іотованого і—ї, особливо в складах з р. Отже чуємо: типирь, царь-я́, фі́глярь-я́, Бу́терь-я, вирьх, ід цирькві, Марька, -н 30. — В подібних прикметнякових закінченнях -ський, воно задержалось вповні.

В разях сильнійшого наголосу складового, словного, або логічного у фразі можна почути таке: віть^мцю, як ти мнй? Ідешь^м?! Начипиць^і? гварю, не погбстишь — а так ідешь^м? Анцю, ти ші ту сйдишь^м? (жінка І. Бу́гіря); а навіть: щосі (=щось) 37, царства (Мшан. Етн. 36. 13, 40). Один раз вчули ми: третні бов' (І. Д.).

11. Ще частійші — в тих самих разях наголосу — появи складового ъ у виді вострого короткотрєвалого (мгновеннаго ы—и як би в придиховим h на кінці, на пр. — нйть^мh! спйть^мh? Сей придиховий пазвує, після наших спостережень, свідчить тільки про короткотрєвалість складового півзвука ъ^м.

Перейдемо всі помічені нами появи ¹⁾: ци знаєте? нйть^м?

¹⁾ В скобках подаві місцевости або особи, у яких їх було чути.

з Дозьомъ? тот іде геть? (І. Д.); якъ священникъ вангеліє читать — бовъ такни час... болиць палиць? левъ? так ми сі видить! ни хотівъ... сѣракъ... вінъ повів... (Ірько Бутірь). — Они мене пуджают, що ня заскаржитъ^h (Ниж. Бот.). Спять^h? цукоръ^h? (Н. Б.); — нїтъ^h (Кривка).

Якъ? сей паукъ? ябъ локá... межи насъ... говоривъ... писавъ... над селомъ... вы вже по обідїхъ? (Прок. Ковальчук з Молдавського). Де ксендаъ? ксендаъ? відомок (= відчинив, Ільник), замок (= замкнув, Мшан., Етн. Зб. 13, 49).

12. Отсе і єсть та складовість півзвуків у живій мові, на яку ми покликались в статі про „Бучацьке Євангеліє“, як на живе свідоцтво про пережиток давнього загальноруського явища у невеликім гірськїм говорі. Заховалась вона не тільки у вище розважаних разях (11), але й в особливій протяжності склада -трът: типиръ (= тебрьво), вирътати аналогічно до виръх (= врьхъ, верхъ), циръква (= църкъвъ, дркъвъ, църковь), що нагадує нам загальноруську повноголосість вида — дерети, мерети, веречи.

Тут очевидно велике значіне може мати також плавний -р-, тільки тепер нам годї про се більше що сказати, не маючи зібраного матеріяла з області всеї бойківщини.

13. Первісне або похідне -дъв' -дн дає постійно склад -нън', -ни-: інні(й) 34, 40, гінъні молодици (dat) 24; енно, ланна, трінни, найдовші нни, найгінніші люди, на несъ(н)ня, стуння, до Віння (все від І. Д.), рінний, челянник, попережниця, сотрунник, порянно, єнна, двá нни, колянник, потрімнáричъ, передвеліконнем (все від І. Б.), несъ ння, ланно (Крив.), вінъного, івъньому (Матків), вигінне, трунно (Мохнате), нньом передже (Молд.).

Подібне завважити можна і в складі -бн- в давнього -бън-: дрімні, дрімняницї (= дрібнозаплетені коси) 41, потрімна. Се звісне і з інших українських говорів, але зато тільки у бойківськїм говорі ас. sg. ня з мьян 6, 9.

В других разях органічне ь пропадає, даючи тим робом основу иншій особливості говору в області співзвуків. А саме: сїдевгах 44, аналогічно до соків, сьцїв, із первісного сьдълъде, та ворожїнник з первісного ворожильник, ворожилник. Сталось те вще і в назві Ільник, яка в Молдавськїм звучить Інник, зь Інника; зате нема того явища в слові смертелний.

14. Мягкість звука впливає на попередний, як: невїзьць, невїсьць (= не вьсть) 44, по мосці 44, танцьювали, танцью 39, дасьть 15, дасьть 15, зьбирався 2 (відавук давного загального и=i); с'дїв (=стіл), роз'даїлѣжо, в гараз'даї (Біт.), сьцїй (Молд.). У Мшанци

говорять: ієь сьватым (Етн. 36. 12, 133), сьсвіта (ib. 66), в Лавочнім — позьвіль (ib. 13, 136).

Поява звісна і в угороруським нарічю с. Ублї (Брѣх § 23), а дуже розповсюджена на Білій Русі, де подибуємо часто приміри палятїлізації через співзвук, як : (е=а) дэввух, абедаьве, ледаьве, дэьверы, зьбіу, ждгы...

15. Старославянські — жд, шт — дали на почві бойківського говору особливе — ждж, дж, щ—ч, а навіть ш: побіччали 29, в пишавку граючи 7, шї (щі = еше), кужджий (день), на кужджій дівчині 27, вижджу 30, дождж 25, передже, рідже, найсолодже, від переджих людей, переджими часыма, жджати (із жьдати), жджали, меджи, чужжі люди (Біг.), жджи (Молд.); Щэфан (стало, пор. давнійше Штефан, напр. на іконі з Молдавська 1720 р. у Нац. Муз.), коңуе (Молд.); та зажджи (= зажжи) 22. Колиж зважити, що у бітлян і ботелцін чуємо стало — чкола, чкода — то в тих явищах можна би видіти наслідок палятальности (мягкості) фрікант — ш, ж, з яких вийшли з часом афрікати — ч, дж.

Впливу польського годї тут доглядіти, як се думає акад. Соболевский, в своїх Лекціях ³ ст. 139, причин же сьому явищу належить глядати глубше, а саме в старорущинї, яка ст.-сл. — шт противставить ч, отже ст.-славянському жд відповідь дж, а дальше через аналогію до дождж — кужджий.

16. Поява глухого замість звінкого перед глухим, або на кінці слова, визвана пропажою неорганічних ъ, ь — у бойків дуже часта: не мош (інній) 40, 34, будь 31, блись 25, мотус 24, жит 4, чоґош ти 17, повіч 18, с того села (bis) 20, рипку 30, рипцю 6, 18, рипцу (bis) 20, рипця 35, 41, ропка 28, попіт тети бойкі 34, друшку 3, бітєа 6.

Але находим і відворотну появу — звінкого звука замість глухого: (у) лїз 4, сїм лїд (і годину) 4, тараз (але) зарас 17, зховала 16. — Маємо се і в текстах із Мшавця: Господь, жит — рїзгяні свята, амеркалося (Етн. 36. 12, 107; 13, 67).

17. З дрібних особливостей в області співзвуків вражємо на: полупипкі 42 (= копи); тїляка малийкі 40, гуско (= густо), вілько (= тільки) 41, тансувати 42.

18. В області само — і співзвуків замічаємо слїдуючі переміни і стягненя: воскові (войск →) 42, а у Ірька Бугірї, в н-рі 30, та в Мшанци (Етн. 36. 12, 185 і 13, 42—3) аналогічно до руської — восько; вхоча до танцю 39, вбо (= обо — обь), вноби 30 bis, вна 16, 26, вбїд (Мшан. 13; 109) і вна, вни — стало та — устїдаю 34.

Стрічаємо навіть взаїмну міну о—у: бойни вітер 20, 27, гурї

селом 8, 33 tris, думів 20. Осібно: орі селом 9; 16, а чей бо дасть 15, а у Мшанецьких текстах навіть: своб тоб камрата (Етн. 36. 13, 139) і боўу (ibid. 13, 139).

Після губних перед ітованими самозвуками то не стрічаємо л, то находимо вставне н: люблю 5, зробўу (Мшан. 13, 162), румняніло 30.

Однородні при стрічи стягають ся в один звук: відавала (-дд-) 16, карабиноснн 37, а навіть в один склад: коболам (-бо^мбо^м-), ой а ішо гурі селом (-вг-) 33.

19. В звичайній бесіді чути часто: Ільвів, до Ільвова, з Ільвова, ільвівськвй (І. Д.); сюда належать і Ільник-Інник (з *Льньникъ), та ісказати, ізробити, ізганати.

Відміна.

20. У відміні заїменника замітні такі особливості:

овін (Мшан. Етн. 36. 13, 139)

я	ты	bis)	
dat. ми		він	вна
acc. sg. мня (24, 26)	ти	йогб, нього	ї
ня (6, 9, 25, 41)	тя	ньоу	ї
д'мїні (14)		inst. їм	
за мнов (24)	за тоббв, за тобо		

Замість заїменника власности стрічаємо часто dat. possess. свїв ти вічїйка 6, під вврхом ти хата 32; вітьцю, як ти мня? (= як твому вітцю...). Здаеть ся, що бойки знають і форму скріпленого заїм. власн. — свїй си.

Так же часто у піснї, чути коротку форму заїм. власн.: ма люба 22, ма дївойко 25, мамцю ма 24.

Наголос в заїменнику той — тогб.

21. Прикметник стрічаєть ся з коротким закінченням: на горі на високї 4, 13, 34, 37, 40, 42; з малейкї дитинї 14; я собі гіден хлопїць 33; ід царьквї старї ци інновї (Матків). Як ближше означене іменника прикметник стоїть все на першїм мїстці: Нижня Ботелка, Вишня Ботелка.

Сопраг.: рїдже, дале (Мохнате).

22. В чисельнику замічені нами ось такі особливості: зїйдем ся двоём, тров коляннвкї, трїє, медже стбма.

23. Відміна іменника виказує в порядку падежів по родам ось такі спостереженї нами особливості.

В instr. sg. на мїсці старого -ьмь, находимо постійно похідну від -ьмь, -ьмь форму -ьом. Маємо отже: під віконцом 33, камїньом 1, 34, 40, полььом 30, гайцьом 30, капральцьом 30; в жен. р.

готівков 17, за тихов водою 18, хустков 18, нашов 19, за водов 25, з первісного — ою.

В серед. роді лучаєть ся часто сушники основи -ят-: яблінча, флашча, дівча, клубя, вогльнча (Мшан. Етн. 36. 13 — 38, 89, 91), капустанча, гаща (Н. Бот.). — Похідні в родинних назвах: Борянчат горб, даничат потік (Либох.)¹⁾.

Gen. знає форми: дне, огне, камене (гл. тексти).

Лос. буває деколи без приїменника: два воло в ярмі — два конечки сідлі — ходбо бола сріблі 29, моя білявина Самборі кап-ральцьом 30, холоді седіла 38, коль Марисі не є зубів 38²⁾, ци горі ци в долині 42.

Назви свят стрічають ся часто в виді збірною іменника або тільки в множині: з перед Покрів, о Петріх, о святіх (Бот.) а навіть — по обідіх (Молд.); у Илью (Зад.), у Михайлю (Зад.), можна б вважати лос. до суц. Илий, Михайлий або adjest. *Илий (день), Михаил (день).

Nom. pl. хлопове, волове, хлібове (збіже на пни, Крив.), вовци (= Зад. вовцій — вовки у великім числі), Мшан. (Е. 36. 12, 211), угла повбгиввали (Крив.),³⁾ голоса (Мшан. 14, 38), дымь, цвігь, ворбта 37.

Ac. pl. приповідкь (І. Д.), быкь (І. Б., Сянки).

Gen. pl. покрів || волкь; dat. козатім 1, 24 || агнятьмь, попом || вълкомь.

Instr. недавними чась(ма), із вівми — з во́лы, меже стома-літьмі (Мохи.); Лос. на коньох (bis) 44, по гаадіх, о святіх, о Петріх, по обідіх; Мшан. на псіх (Етн. 36. 13, 91).

З форм двійного числа замічена нами одна: ухбма.

25. У відміні дієслова звертають нашу увагу такі форми і на-голоси:

гв́арю — гв́аришь — гв́арит — гв́арят, говор́ят,
спі́чте, вті́че, ві́тче, га́дат, вмíрат, чі́тат, у́чит,
зй́демєся, пі́деме, буд́еме, знай́деме, ека́жеме — пі́деми, на-
пий́мєся.

жджати, жджавме, жджай, -йте,

Impregat. бо́же сохр́ань, подь (= пой-пой), хот́и (Мшан. Етн. 36. 13, 42), буд́еме ходити (= ходім, Молд.).

Причасник в значіню дієприслівника вживаєть ся часто: він.

¹⁾ пор. дра І. Франка — Причинки до укр. ономастики (Наук. Збірник в честь М. Грушевського), відтиск ст. 10 сл.

²⁾ Сей н-р вживає такі асс. напряду без приїменника: Ой піду я (в — додано пізійше) полонину... — О я піду полонину...

³⁾ І. Д. уживав фрази: кошта ваплатит.

іде гварючя, ідут вівці... бляючи 7, ішли вівці... хитавши... збиравши 22.

26. Дієслово лучить ся иноді з иншим приіменником, як ми привикли: іти за — водов, пішков, дорогов — значить стільки що йти в напрямі чого з чим, отже — рікою, стежкою, дорогою; зате — іти на воду, на скрутиць означає йти з цілюю дістати тих предметів.

Дієслово тішити ся лучить ся стало з dat.: ой я маю дві сестриці і братчика — та я їм ся (dat. pl.) тішу 9, тішити ся дітьсм (Мшан. Е. 36. 13, 91), тішити ся нам іб., тішити ся ним (dat. pl. іб. 109, тішити ся людьом іб.

27. Буває, що два слова граматичної фрази — означаючої одно понятя — зільють ся настільки, що творять нове слово, в яким тільки друге часто відміняєть ся. В бойківськїм говорі замічаєм се в колядці: „Уродь Богойку ярапшинойку“ (гл. ст. 19² серед.), та в Мшанци: (служити), правити хвала божу (Е. 36. 13=135, 155, 329), подібно до винїшної відміни Царгород: Царгорода, або вел. рус. на Москвѣрѣкѣ, через Москвѣрѣку.

28. В наголосї стрічаємо деколи появи енклітиків, особливо при стрічи двох слів, в яких одно льогічно важнїйше. Отже: побвно, трївна, насвїтї, черє: воду, — але: по гадїх, у правїх, у ходїх.

Наголос переходить на конець слова, коли потреба виразити важнїсть понятя: велика дорога, в великїх днях, потрімна річ. (І. Д.).

29. Показчик наголосу, слів, речень.

Адам
 Батан, — їв дідо
 Білина, Білинський
 білявіна, білявка — притулявка
 (епітети дївчини в піснї)
 биаувати ся — мочи, бути
 в силї, — в промовї
 блись — близко
 бог ме великий — ей богу,
 бігме
 борсуканя — ворожка від марги,
 скога
 будь їкий, будь котрий =
 який будь
 бункарт — Bankart, bekart;
 бункартови всягди щасте
 бучалисті воли
 бучина

вїблиця — довга жердка, лата
 вїблий — стрункий
 вїрискати — найти, роздобути
 (вїрискали были дес на Бу-
 ковїні двї колоды вївса).
 возбе
 ворожєвник, — инник (Кривка),
 ворожиля (Задїльско).
 вшїткі
 гїзда, по — їх
 гардовїна, епітет дївчини, в зна-
 чїню красавиця.
 гїца, — ате — лоша, невели-
 кий вїнь
 гварю, гварिश — говорят
 головач — часть ступи
 горб, -бм го взяло, горбатїй
 ся мало чїннт

грань, шість гра́ней в полузіпку
 ца домку думає 13, до домку
 думає 4, 42 — і думку думає
 дереві́ще — домовина, грі́б.
 дёржава енна́
 диво диво́ване
 дівочка
 ді́ло
 ді́ля бідних людей
 догані́ти кому
 дотямлі́ю — пригадаю
 дрімні́ дрімняниці́ — дрібно
 заплетені́ коси
 друшляк — ко́жушок без
 рукаві́в
 дубі́вка, ста́новь — станви, бочка
 жалі́ва — кропива
 жб́зна, -́ї рі. (птиця)
 жолоб — виритий водою ро-
 вець, рывина
 за, об́и не бы́ло за́ гні́в —
 не ображаючи вас
 за водов, дорогов — в зна-
 чі́ню на́пряму
 заворотні́сте вино
 загуря́ти — забавити
 закі́ль — поки
 за́пинка — запаска, передник
 зафекéтло — заслотило ся
 збиткувати: наннами собі ко́б хто
 збиткую́т, що кара божя
 (І. Д.)
 зві́р — яр, водопад глибоко
 межи гі́р
 згубні́й, що легко губить ся,
 тратить ся
 зда́є ся — треба
 земні́й бог — врожильник
 зі́ллé, -ьб́м
 з́рки — межеві знави
 змі́тки — старі ходаки

зруб, -а́, -б́м
 зузу́лійка
 зчереші́ти ся, річка зчереші́-
 ла ся — р. покрила ся ледом,
 Ї́льник, Ї́льницький
 капу́стянча — хлі́б з капустою
 кельту́вати — споживати
 вл́аняти горівку до кого —
 при́пвати
 колода ві́вса, (мі́ра зерна)
 ко́ль — во́ли
 Комáрники, Комáрницький
 ко́новь, -нви, -нва́ми
 ковáні — лещета, рід Ski
 копа́нь в ступі́
 Кракíв
 кри́слó
 кужджий
 кúпно — разом
 ку́сцьо га́ща — мале лоша
 лепáнда — смола з ялиці́
 Лі́бохóря, Лі́бохі́рци -яне
 лиска́рик — лопатка, риска́лик
 лужáнка — прогалина в лісі,
 невеликий луг
 лу́тиця — ві́блиця
 Лю́тбви́ща
 ма́рга, маржі́на — рогатий
 скот
 Маткíв, Маткóвський з Маткóва
 ма́чка — кіт
 метáти
 милості́вний
 молóта — мелене
 момохі́д — нечистий чорт,
 мы́лó
 мя́тóвенький, -і́ вепрі́ни
 на (що йти) в значі́ню ці́ли
 наві́рило ся — наскучило, на-
 тямилось
 нанашкі́к—рестні́ родичі́, куми :
 нанáшко, нанáшка

на́прасний дощ (Радич) —
 наглий, несподіваний
 наспіла́ти води — зачерéти
 нашива́ти — вишивати
 небы́лиця
 немні́жко — небагато
 нехлю́йний, нечэ́сний — недоб-
 рий чоловік
 новóтний — новий невиданий
 ный — не руш, нехай
 обложéно, щос обложено 50 літ
 — над 50 л.
 о́бы — абі, щоби
 о́збр — обзорини, оглядни
 окре́мішно — з осібно
 оплі́ч'а — сорочка
 па́ртиця — лента
 пасло́ — пасовище, Зад.
 пі́шка — стежка
 плечé — рамя
 побáяти кого — утихомврити
 пого́дити — позікати
 подáти ся, сонце подало́ ся на мен-
 ший динь з півтора чверти поля
 пожелі́вник — букарт, байстра
 показі́ти ся — зломити ся,
 зі́псути ся
 полони́на
 по́ляна, -нка
 по́сёдок — місце під будинки...
 по́стрішь — група хат, пострі-
 ша́не — сусіди найближші
 потóпа, з перед нойово́ї потóпи
 (І. Д.)
 по́тя, -ятойка
 права́ і хаді́, у права́х і хода́х
 прийти до ся
 привале́га, де як привалега
 приповідкы́ (ас. pl.)
 пу́турайкы́ — футурайкы́, лісові
 порі́чки, смородина

ри́бка, ри́бця — еден, солоденька
 енна
 родина́
 розу́м, розу́мы два
 розшива́ти — пороти вишивку;
 що было нашите
 рубáта — шмате, біле, рубáтка
 — шматка
 ряд, до ряду́ — до річи, складу,
 селéта — скриня
 серди́те свято, в яке громовиця
 буває, на Іря, Іл'я
 сі́ятя — das Säen
 скоба́
 сно́чи — вчера
 спо́ранити ся — з'істи скором-
 ного
 ста́новь, -нви — кадь
 ста́рый, -ых
 сто́колоса
 суди́ти кому — проклинати ко-
 го. Дівці судят: бодáй на то́-
 бі люцька дитина не бола́,
 сьмі́яв (ся) — римуєть ся з —
 ві́яв
 Сяні́к
 та́три — та́ві та́три, та́ві гіркі
 — прикрі́ гори, скали
 творі́ти ся, по - на кого, по-
 турбовати кого (Гнила)
 телі́га — передна або задна
 часть воза
 ті́сний рік, — т. чоловік — бід-
 ний ч., неурожайний р.
 тот, тогó — сей
 тру́нок — ну́тро, черево
 туй — тут
 тютю́нник — фінансовий страж-
 ник
 ўбі́ць — збіч, збоче гори
 упле́тини

упросіти — перепросити	цáрина
участок — часть поля	цвіт, -й п. рl.
учітися, учитися	ци
фартух — спінниця	цурговати
футурайкí — лісові порічки, смордина	чарí
хитати ся, розхитати ся — розбічи ся	челядина, челянник — чоловік
ходí, у ходáх — доходжене свої справи	чудуют ся люди еннi з других
холодник — альтана в саду	чус — джус, підросток
	щчерешітися, щчерешітися
	якій будь, яко́го стану́ будь ялина.

Тексти.

I. Поздоровленє і примівки.

Дай Боже добрий вечір — (добре здоровля).

Горазд ви спали? — Горазд! вы ци горазд?

Як ся маєте? — Горазд — Біг дав; вы ци здорові, тай у вас
ци горазд?

Будьте здорові! — Ідíte і вы здорові.

В ласці божій і бодай і вы здорові! — Зостаньте і вы в ласці
божій (співбесідник знімає капелюх).

Дай Боже щастя! — Дай Бóже, дякую; бодай і вы здорові, дай
Боже і вам!

(У вечері з роботи як ся сходиме, по роботі):

Горазд вам ся порабляло?

Горазд, Біг дав, вам ци горазд? Дай Боже і на дале.

(Як гáзда обідає вийти в хату):

Слава Богу! — Слава на віки, прошу і вас вщених до обіду.

Обідайте вы вщені здорові, най Бог даст на здоровя! — Бодай
і вы едорови!

(Припивають):

Дай Боже здоровя! — Пийте здоровнi!

Промова на поминках.

(Старший брат — церковний провізор насипле горівки у килішок і говорить):

Брацтво подтвие, запросив нас ту газда на обід за свій інте-
рес — до вас добре здоровє і дай Боже, обы той труд наш бов при-
нятий Богу, що мы послужили тому газді до Господа Бога і Богу
за його прикладом чесним і за його родину́ і за всю старшину, яку
Господь Бог забрав на будущий вік — дай бог здоровє! — Пийте
здоровя, най Бог благословит.

(Перед обідом):

Господи Боже благослови сей дар.

(По обіді):

Слава тобі Господи за твій дар святий, щос ми дав приста-
рати і скельтувати; дякую Господу Богу і Матери Божі і всім Си-
лам небесним за їх дар, щб мні уділили ласки свої.

(Рано вставши):

Слава тобі Господи, слава — щос ня просвітив.

(Вечері):

Господи слава тобі за днешний день і за нешну роботу.

(Вечері по молитві перед сном):

Господи милостивий, дай мі благу ніч; стережи мя від усякої
напасти і освіти ня і помилуй ня грішного, яком согршив тобі вся-
ким чувством і всяким ділом.

(У ночі пробудив ся):

Господи слава тобі за всій час.

(Бо хто тямить трошки за Бога, тот знае, що го не кінь урбдив, лиш го Бог
сотворив).

Співчутє.

Цитьте, Бог з вами, не грізітєся, не трапіт — бо дав Бог
смирть, дав Бог б́аніст, тай даст радієть. Не журітєся — і вже.

Війшовши у чужу стайню.

(Не входить з папцею!)

— Нівроку вашої худоби всеї купно!

„Бодай і ви здорови, най Бог в́арує і вашої“.

Из стайні вы ходит, плюне до трьох раз і мовит:

— Цур поганим очом і мб́ім. „Ідіть° здорові, най бог вашої
в́арує“.

Війшовши у чужу хату.

— Нівроку ваших д́ітвй, бодай великі росли.

„Дай Боже! Най Бог вас і вашими потішит.“

II. Звичаї.

На святий вечір, як посідают до вечері і як внесут сніп до
стола, газда питає челядь (по ц́ілоденнім пості): Ци ситієте? Ситі (З).

— Дай Боже, обысте были ситі ц́алий божий рік, бо нам Бог
дав той рік щасливой, в́еселнй, на нашім здоровю, нашім тілі, на
нашім ц́алім маєтку.

Геречун. Капусту, бульбу, горох, гриби, пшеницю — вшитко,
що тілько газдиня готовит, вшитко то кладе до того геречуна. На

новий рік сю страву дають волім. (Геречун се великий хліб, який пекуть на „Ріство“. Страви згадані вище газдиня кладе у видовбану ямеу

в середині ; кусок теречуна споживають на Ріство,
на заорки

кусок дають волім на Новий рік, а кавалок добрий держуть у житі, щоб не зіпсулося, до нового плуга, як починають орати, його „кушають тоти люди, що при плузі робят і худобі дають запожити“.

На Богоявленія святый вечір.

Воходит газда, вносит сніп і повідає свої жінці — „дай Боже добрий вечір“, „дай Боже добре здорова“. Жінка до газди: „що носите?“ — Золото. — „Як важит?“ — Так як олово. — Жінка повідає: „яко дай Боже“. Газда кладе сніп на стів; газдиня подає на стів з мисков біб, газда мече зерно на пець і повідає: „люцькі телята як мачата, а наші як жеребятя“ (тричи).

Дитину хрестят.

Як візьмуть дитину до хресту у церкву і охрестят її приносять до дому і баба подає дитину у вікно. Сам газда має собі взяти і кладе її коло порога на помелб, щося замігат коло печі, а баба уходить, бере і кладе її до поліжниці і потому сїдають обїдати і пють горівку. Потому кланяє кум горівку до поліжниці: „кумо, дай Боже здорова!“ — „пийте здорови!“ — „Як мені легко тоти порцію горівки вїпити, так бы вам легко з пологу встати!“ Кума тим самим повінчованієм говорить. А потому издають вітьцю дитину куми і повідають: „наше хресне — ваша власне; дай Боже, бы было счасліве, на вітьця і на матір, і на той пляц, і на всю свою родину, і на нанашкы, і на всіх своїх сусїд“. — И потому из того дїтяти вітьцьом цюлюються, і так кум віддає вітьцю дитину. І потому так бере кума і з таким самим повінчованієм віддає дитину як кум. П. Я.

Сватанє.

— Дай Боже добрий день!

Дай Боже. Сїдайте си люди.

— Ми пришли до вас сватати вашу Марью.

Та добре, я приймаю вас за гостей.

— Ти, Марийо, ци хочеш ти йти за мого Івана?

Хочу.

По сватаню, молодой отиць і мати переходят до молодого на обзбр, гостятся там, подив'ятся якї будинки, яка комора, ци одїта,

ци богата... Пає молоді молитви говорят... привносят доходи попови, щоб ся тичит...

Староста починає весілля промовою.

(Найсамперед дякує капельмейстрови): Дуже барз красно дякую вам за ваш прихід і ваше повіншованє (г. е. пригравку) — (бере хліб під плечє і як молодві затанцюють, староста благословит весілля): Весілля поцтвие і цалий акте веселий, будьте ласкаві і ви капельмейстрове музики поцтвिवі, будте ласкаві трішка утишитися, бо я маю кілька слів сказати до Господа Бога за пана молодого і панї молоду. Просит мене пан молодий: „Старостойко, старостойко — упроси ти найсамперед Господа Бога. Правда, умію я сам говорити, але я собі упросив чоловіка старшого, бо я сам молодий, щоби він за мене упросив цалу мою родину за мої гріхы. Може я колис свого вітця не послухав, відповів щос злого або й поганьбив. Согрїшив я на небо й на землю, та свої гріхи несь я віддав старості - а староста буде ся старати мої цалої родини і мою матірь попросити. Також може я їй колись, як молодий був — все в молодого легка совість і легкий розум — сказав що злого. За всі свої вини і за гріхы я ся в свого духовника сповідав і сакрамент божий я брав — і мені духовник гріха відпущав. — Типерь ся я ўпрашаю у всьої свої родині, як у ближної так і у дальної, бо вони всі любили, щоб я був чоловіком добрим із людзьми: а я він-несь уступаю до стану малженского, з молодости переходжу до старших людей і хочу з молодости усіх гріхів полишитись і хочу, би ми мої гріхи дарували, а в щасливий час мое весілля поблагословили“.

(Всі повідають): Біг святий, най Бог благословит!

Свашкы ладкают.

Благословив ббгойко
благослови татойко!
так татойко мовит:

най тя біг благословит
і я буду помагати
в бога долю благати...

III. Колядки.

1) *На вечнїм грах ид хатї.*

Ге дсему двору — ид веселому
посходились із усеґо світа
до господаря гостї.
Сами столове стали стилині,
сами панове сидят ситні,

пренними стоїт солбодок медбк,
солодок медок, білі колачі.
Ой їли-пили, раду радили
раду радили, сперечали ся:
бо їлій, каже, же небо більше,

а Петро каже, же земля більша;
 Никола каже, гей ви не прітея,
 ай пішліт собі по двá ангели—
 нехай зміряют і небо і землю.
 І через гірку, через долинку
 ой прилітают, тай повідают:
 кажеш Ілію, же небо більше—
 а небо менше, бо всюди рівне,
 а земля більша: гори й долини,
 гори й долини і ріки бистрі,
 ріки бистренькі, гори крем-
 [нецькі.

Кремєнь лупають — церков
 [складают,
 (Вінчуванє).

з трьомá вікнáми — з трьома
 [двиря́ми:
 гей в перші двері — свята
 [Пречиста,
 а в другі двері святий Николай.
 Святий Николай став до пре-
 [стола,
 сами ся книги поотворали
 сами ся свічки позажигали;
 ой ходит, ходит тай Бога просит
 за сего газду — його газдиню
 ой ходить-ходить і Бога просить'
 за його волю, його коровы,
 щобы мав повні стайні обори.

Вінчуємо тобі Іване тоты свята урочисьці упровадити, других
 діждати в щасцю, здороўю на много літ — а на довгий вік. (Вхо-
 дят в хату). Христос раждається! Славте вго. П. Я.

2) Колядка за Биськідом.

Коли ясна зоря з неба засвітила,
 тогда Діва Пречиста сина породила.
 Як на го родила — красно му співала:
 „чучай, сам Сян Божий — яби барзо спала“.
 — Мамко, мамко, зачекай годину,
 — заки тобі йй донесут ангели перину.
 „Ай сину-ж мій, сину — чи тобиць каробів?
 вїт годинны, анї не дві ягі ся народив.
 — Мамкож моя, мамко — ци ти біс вірила?
 я сотворив небо й землю, всяке сотворія.

Возьми Петре трубку, затру́б' пану Богу,
 же Сус Христос вародив ся — слава пану Богу.

(Ілько Бугірь).

3) Удовици без мужа, без дітий тільки самій одовиці.

(Бо добре колядувати мужови із жонов. — Як руська віра повставала, то по-
 ганїни мали свою колядку котру яку, руська віра складувала собі свою іздівську
 колядку, просили Бога о богацтві).

Іхали гості, ай зі Львова — Святая,
 Святая Тройце помилуй нас¹⁾.
 Приїхали вни ай д'сьому двору — Святая.

¹⁾ Рефрен після кожного стиха; значить ся в нас коротко — Святая.

Ай д'сьому двору, ай веселому — Святая.
 А в тім дворі господарейко — Святая.
 Не сам із собою — з господинейков, Святая.
 А в тім дворі золоті століки — Святая.
 За тымъ столикомъ сам милий Господь — Святая.
 Ай коло нього Ангели ёго, Святая.
 За тымъ стóликомъ — сам милий Господь, Святая.
 Ай коло нього слуги ёго, Святая.
 Тай коло нього господинейка, Святая.
 Коло дворейка стоят мостойки,
 стоят мостойки калиновыі, Святая.
 Ай ідут ними врічныі гості, Святая.
 Ай врічныі тай роствяныі, Святая.
 Ай з свічейков з восковою, Святая.
 Ай з проскуройком всяночною, Святая.
 А в тім дворі господарейко, Святая —
 господарейко з господинейков, Святая.

I. Б.

4) *Ўдовичи.*

Гей ў поли, ў поли — близько
 [дороги
 стоіт керничка мурованая,
 над тов керничков наша гаэдня
 личкó вмывае, там ся збирае
 на господаря вна ся сподівае.
 Гей як і гаэда надійде польом,
 світят му сади тай виногради;

гей як і гаэда надійде польом,
 зрадуесяму жыто пшениця.
 Гей за тым словам — святкуй
 [здорова
 дайже ти Боже у поли ўрожу
 жыто пшеницю, всяку сівь божу.

П. Я.

5) *Христос раждае ся¹⁾.*

Ід сему двору, ід веселóму,
 [святая Тройце
 стоят мостойки калиновоі,
 [святая
 Ними ідут врічної гості, с.
 ай врічної, та ріствяной, с.
 Ай із сьвічойков, із восковою, с.
 а роковою сяночною, с.
 Че спете ви, господарейку, с.
 а як ви спете — Богойко звами

а як не спете — встаньте на
 [вкенце
 подайте слівце.
 Че кажете си колядовати — як
 не кажете: неак стояти, святая.
 Ай бо вам добре по сьвітлойци
 ходячи — а нам на морозойци
 стоячи.
 У вас сьвітлойка гуріховая —
 у вас оборойка каллиновая —

¹⁾ Після запису хлопця Ёр'ка Слабського в Нижньої Ботелки з захованем всіх особливостей правопису і тексту.

войдїт ви собі на уборойку —
походїт собі по юборойци

у вас на уборі всякая радоесть,
[святая.

У господаря як стародавно
стояла волойки а в три стай-

[нички,
на нарік біг дасть ай у чотири.

А господаря як стародавно
стоят корови ай три убори —

на нарік біг дасть ай у чотири;
корови їм ся потилили,

а все білі телічки жовторогові.

А в господаря, як стародавно
стоят конички ай в трицуючки, с.;

конички їм ся помолодили

а все жеребці біло копоті

біло копоті, жовто гриві.

А в господаря, як стародавно
стоят овийкі в три кошаройки,

на нарік біг дасть гей у чотири;
овийки їм ся ай покотили —

а все ягнички круто рогові,

[святая.

А в господаря як стародавно,
стояли пчілойки в три пасічійки;

пчілойки їм ся ай поройили

на нарік біг дасть ай у чотири,

[святая.

А в господаря як стародавно,
стоят убйори у три комори,

[святая;

а вни убйорами переберають,

котрі дорощі — на себе берут,

а котрі тунші — на слуги

[дають, с.

А в господаря, як стародавно
стоят дукати а в три сепети;

а вни дукатами переберають —

котрі дорощі — в куфря скла-

[дають,

а котрі тунші — до міста дають,
[святая,

до міста дають — і там мівяють, с.

А в господаря, як стародавно

стоят столови а в три рядови,

поза столови сидат сватєтьови, с.

А коніц стола сам Ісус Христос,

перед зим стоят три чашийці:

і (в)рші чашийці дзелено вено,

другі чашийці солодок медок,

в треті чашийці ярапшинойка, с.

Дзелене вено до церкви дано,

солодок медок на святу китьу,

ярапшинойка на проскурійку,

на проскурійку — службу слу-

[жити, с.

А в господаря, як стародавно—

чейже то плужок по горі грає?

плуг господарєкїй по горі грає

[— чотири воли,

там святий Петро за плугом

[ходить,

святий Павел волойки гонит,

білая челяд скибн толочит,

свята Олена поволочує,

Божая Мати насїня дає,

сам Ісус Христос ай засїває.

Урбдь, Бóгойку, ярапшинойку,

яра пшинойка — як золота стїна,

святий Мухаїл пшинойку жожне,

ой жожне-жожне, копойки

[складе;

буде копойків — як де звїздой-

[ків,

буде возойків — як де хмарой-

[ків,

а шчо копойка — все колодойка.

Яра пшинойка на проскурійку,

на проскурійку службу слу-

[жити

господарьови за здоровїю:

першу службу на святе ріствó,
другою службу ай на новуї рік —

[тай на довгій вік,
третюю службу ай на велегдєнь
ой на велегдєнь на врочистий

[день.

За здоровійко господарьові
не сам із собов ай з господи-

[нийков,

(По коляді так ся вінчує):

О вінчуєм вас, господару, тим Ісусом Христом, котрий ся съватім Вєфлєсмі народив, што вшідкій съвіт розвеселив, шчо в силі добрим обдаровав — той бу вас обдаровав счаєм, здоровєм, многими літами — той би вас обдаровав бисте діждали многі літа господаровати, а нігда злого не мати, а поскончених літах, жеби бов ласкавий вічною коруну даровати а собов би прийав во царєві пребивати.

(Ірко Слабській Марків записав сю колядку із слів свого вітця Марна, що ходит у ріствяні свята за березу).

6) Газді.

В нашого Івана як стародавно, Святая
стоят волойки ай в три стайнейки —
на на́рік біг даст — ай у чотири, Святая.

В нашого Івана як стародавно, Святая
стоят корови ай в три обори, Святая
на на́рік біг даст ай у чотири.

В нашого Івана як стародавно, Святая
стоят овейки в три кошаройки, Святая
на на́рік біг даст ай у чотири, Святая.

В нашого Івана як стародавнього, Святая.
стоят конічки а в три цу́очки, Святая.

Ай бо нашъ Іван добре ся має, Святая
він коничка́ми перебирає, Святая
котрі дорожчі — під себе бере, Святая
ай котрий тунчий — то слугам дає Святая.

В нашого Івана як стародавно, Святая
стоят кожұшки ай в три рядочки, Святая
на на́рік біг даст ай у чотири, Святая.

Ай бо нашъ Іван добре ся має, Святая

ай з господинийков, тай з ді-
[точками,

тай з осьым домом — сцалим
[заходом,

ай сього року ай уживати —
а шчи ліпшого ай дожидати,

городу зіля, в дому вісіля.

Колядка на двир — здорова

]у дім, дайже вам!

він кожушками перебирає, Святая
 котрий дорожчий на себе бере, Святая
 а котрий тунчий то слугам дає, Святая.
 В нашого Івана як стародавно, Святая
 висят друшлячки йй в три рядочки, Святая.
 Ай бо нашъ Іван добре ся має, Святая
 він друшлячками перебирає, Святая¹⁾
 котрий дорожчий — на себе бере, —
 ай котрий тунчий то елугам дає. —
 В нашого Івана як стародавно, —
 висят шапочки — а в три рядочки, —
 Ай бо наш Іванъ добре ся має, —
 він шапочками перебирає, —
 котрі дорожчі на себе бере, —
 ай котрі тунчі, то слугам дає —
 В нашого Івана як стародавно, —
 стоять черески ай в три рядочки, —
 Ай бо наш Іван добре ся має, —
 він чересками перебирає, —
 котрий дорожчий на себе бере —
 ай котрий тунчий, то слугам дає, —
 Ай бо наш Іван добре ся має, —
 стоять червоні ай в три сепетойки, —
 на нарік біг даст ай у чотири, —
 В нашого Івана як стародавно, —
 стоять пчілойки в три пасічейки, —
 на нарік біг даст ему чотири, —
 Чий тож ми плужок по горі грає, чотири —
 чотири воли, все половні, жовторогні все взолотні
 То Іванів плужок по горі грає, чотири —
 Чотири воли, все половні, жовторогні все взолотні.
 Волейки гонит святий Павлойко, чотири —
 за плугом ходит святий Петройко, чотири —
 Божая Мати насія дає, чотири
 самъ милий Господь пшеничку сіє, чотиря
 Сын Господень поволочує, чотири.
 А вродь Богойку яру пшинойку, чотири
 яра пшвинойка як золота стіна, чотири
 Святий Мвхаїл пшипочку зожне, чотири
 а святий Ірій копойки складе, чотири.

¹⁾ Далше означаємо: —

Буде копойків як де звіздойків, —
 буде возойків, як де хмаройків, —
 Ай що копойка — а все колодойка, —
 Тая пшенойка на проскурыйки, —
 Божая Мати проскурыйки пече, —
 Самъ милый Господь хвалойку служит, —
 Проскури пече за здоровійко — дай же ти —
 за здоровійко господарьови —
 господарьови з господинойков, —
 з господинойков із усьов челядев —
 Тобі Іванцю за здоровійко. —

Не сам із собов — із господинейков — із цалим домом,
 з усім обходом рік по рокови ай уживвати, ай же все лішого ай до-
 жидати — дай же ти.

Ай на новий рік тай на довгий вік — дай же ти.

Колядка на двір — здорова у дім, дай же ти.

Вінчуємы ти Іванцю, тоты свята уручисті упровадити, рік по
 рокови усе лішого ай дожидати і убисся так мав як у святі не-
 ділі земля ся має: покриває ся земля травов, травы цвітом, де-
 рево листом — так і тебе Господь Бог обы покрив щастьом — здо-
 ровьом, віком щасливим — довго літ жити, щасливо быти із усьов
 своюв челядьов, із усім своїм мастком: много літ — довгий вік. (І. Б.)

7) Парібкови, як візці насе.

Ай з-за горойки з-за високої, ранейко
 відтам вилігат біло стадейко —
 ранейко рано свитало ясне сонійко.
 Ай на вперенього пишный Василько, ранейко
 ранейко рано свитало ясне сонійко.
 Ай у ручках му ай три трубойки, ранейко
 перша трубойка ай яворова, ранейко
 друга трубойка ай мосендзова —
 трета трубойка ай самозлота —
 Ай як затрубів у яворову —
 пішли голосá ай по всіх горах —
 Ай як затрубів мосендзову —
 пішли голосá по всіх долинах —
 Ай як затрубів у саму злоту —
 пішли голосá попід небесá —
 То люди чуют — ему дякуют —
 Тобі Василю за здоровійко — дай же ти,

не сам із собов — з вітцьом і з матірьов, дай же ти :
 ай на ніжейки жовті ціжемки
 ай на ручейки срібний пирстивець¹
 на головоюку золотий вінок.

Вінчуємо ти Васильцю щасливість, радість, веселість, утішність — обысь ся тішув, виселив своїми літами зу всім своїм домом, зу всім своїм обходом — на мноґо літ і на довгий вік¹). (І. Б.)

8) Парібкови Щефаньови.

Там на гóрі в арданській воді,
 на горі в арданській воді,
 там ся сходили всі святиї,
 всі святиї і духовниї,
 там ся сходили — воду святили,
 воду святили — криж загубили.
 Тамтуди стоїт адамну стежейка
 стежекою вийшов пошній мо-

[Лóбчяк

стежекою вийшов крест собі знайшов.
 Зустріча єго Божая Мати

Тобі Щефанцю за здоровийко не сам із собов — з вітцьом,
 з матірьов, а він несє за рік обисмо ти колядовали із жонов. (І. Б.)

9) Молодцьови.

Гей в чистім поли зелений явір —
 [Святая,
 на тім яворі сїв соколойко,

[Святая

сїв соколойко — вис гніздочко,
 сивим желізом ай закладає,
 щирим золотом ай завершує,
 дзєндзелюшкою по середні.

Тамтуди лежить здавну стежейка,
 стежеков ішов красний мóлодець,
 на плечках йому ай тугий лучóк,
 а в ручках йому ай снопéк

[Стрілок.

Тубі Іванцю за здоровийко, дай же ти Боже... (я. в.). [П. Я.]

Май Віг — помайбіг, пишній
 [Степанцю,
 ци не знайшовіс золотий крижик ?
 Якіс го знайшов — приверни єго,
 за то я ти дам три службóйки :
 перша слóужбойка новорождєнна,
 друга слóужбойка на новий рік,
 на новий рік і на довгий вік,
 трета службойка аж на велик-

[день,

на великдень на врочистий день.

Ай там він стає, лучóк знимає
 лучóк знимає, стрілки вкладає,
 ай в соколойка, ай помірює.

Сам соколойко кричит-молит,
 не стрілай мене, красний мó-

[лодче,

яж тобі буду на вислúгойці,
 як ти поїдеш за тихий Дунаї,
 за тихий Дунаї, по гречну

[панну —

яж твоїх буяр ай перевезу,
 я твою панну сам перенесу,
 золотий вінок не утопю.

¹) П. Я. додає еще: „рости великий, не будь лихий, вітцю-матери на потіху, добрим людям на пораду. Бис великий ріс, а щасливий бов“.

10) Молодцьови.

А в святім Їрю кличут на
 [війну —
 ей хтож бо на ню має їхати?
 Поїде на ню красний Їрбійко.
 Отиць і мати го наказують
 [святая,
 ай мій сінойку, ай мій Їройку
 на перед же ся ай не вижджай,
 гай бо из-заду ся не зоставай.
 Ай бож то він їх ай не слухає
 коньом канцірбм все вперед
 [грає —
 все вперед грає, в войну стрі-
 [ляє;

Тубі Їройку за здоровійко дай же ти боже — гей не сам з собов... (я. в.).

Дай же ти боже щаст'я здорова — за нашу працу дай вісє мацю, як маєш сина — дай мацю сира, як маєш дівку — шли по горівку, за нашу муку — ковбасу в руку, за наші трўди — з пачяти клуби, щій того мало — йди, внести сало. (П. Я.)

11) Друга.

Іхали сани мальованїї —
 гей у тнх санях красное павя
 зустрічат його красний молодец,
 майбїг-помайбїг, красний мо-
 [лодче,
 ци відганеш ми три загадочки?
 як ми відганеш, милим ми будеш.
 Він ся бернув — зараз відганув.

Тубі Шефанцю ва здоровійко, а не сам з собов... (П. Я.)

12) Третя.

Як то бовало з первўдїяна,
 били жидове Христа мучили,
 Христа мучили крвцю спу-
 [щали,
 де кровця цяпла — църковці
 [стала
 църковці стала, з трьома овєнці,
 [з царськими дверці!

сннов стріляє, другов стинає.
 А ввидів тоє пане гетмане,
 гей щобж би я знав чий тож
 [ми синок,
 дарував бим му, гей пів пан-
 [ствійка — пів гетманствійка
 дав бим я за нього свою пан-
 [нойку.
 Вивелиж йому конична в сїдлі
 він тоє бере тай не дякує,
 вонесли йому сепєту гроший —
 він тоє бере, тай не дякує,
 вивелиж йому гречную панну
 він тоє бере — барджо дякує.

Що-ж то ми росте — без ко-
 [рївійка?
 Що то росте — вїгда ни цвите?
 Що-ж то ми горит без поломени?
 Каміниць росте без корівійка,
 Папороть росте нигда ни цвите,
 Золото горит без полomini.

Тамтуди лежить з дамну стє-
 [жейка —
 стежкою йшла Божая Мати,
 стежкою йшла — крижик згу-
 [била.
 Зустрічат її красний молодец —
 майбїг-помайбїг, красний мо-
 [лодче,

ци ни найшов ти золотий крижик?
 Ожлісь го найшов приверни его
 ай дам я тобі ай три службойки:
 перша службойка — на Васи-
 [лийко,

Дай же ти боже щастя-здоровя, рік по рокови ай уживати,
 а все лішого ай дождити... [П. Я.]

13) Четверга.

Там за горою за ангелскою
 Божая Мати в положі была —
 в полові была — сына вродила
 у віні скупала — в ризи повила
 в ризи повила — в вінці поло-
 [жила.

Там ся сходили ай всі святії,
 усі святії, ай духовніі
 вниги читали — імня глядади,

Тубі, Штефанку, за здоровійко, дай же ти боже щастя-здо-
 ровя... [П. Я.]

воменовали святий Петройко —
 Божая Мати не полюбила,
 не полюбила — збір избврала,
 там ся сходили ай всі святії,
 усі святії — тай духовніі,
 дітя хрестили, імня глядали,
 воменовали го Ісус Христос
 Б. М. то полюбила
 то полюбила — збір обдарила.

14) Дізнати.

Край Дунаїку — близь берé-
 [жейку, святая
 там ся зродила яра пшéвойка,
 гей жала її красна дівойка.
 Тамтуди лежить адамнустіжейка,
 Стежейков ішов Завидовище,
 гей позавидів ярій пшинойці —
 не так пшинойці — як ті ді-
 [войці.

Гей Чудоввщу-Завидовищу,

Тубі Марійко за здоробійко, дай же ти Боже щасця-здоровя...

[П. Я.]

позавидівесь леда чому — ай
 [леда чому, не было кому,
 як бис ня увидів ай рано в не-
 [ділю,
 як я ся вберу до костелá йду
 жовті цўжемки земліцю допчут,
 дорогі сукні стéжейку метут,
 срімні пирстевці пальчки ца-
 [плют,

золотий вінок головоюку гне.

15) Дізнати колядка.

Гей з-під Биськида — з-під По-
 [лбнинки
 даввила вода по камнійку
 [все по малійку¹⁾.

Там то Касійка тарілці мола —
 тарілці мола — пирстів згубила.
 Гей ідиж татуйку пирстівпць.
 [найди —

¹⁾ по кожнім стиху.

Татуїко пішов — перстїнь ни	Братейко пішов...
[найшов —	Ай йдиж миленький перстенець
Ой йди мамойко перстїнць	[найди.
[найди —	Миленький пішов — перстенець
Мамойка пішла перстєнь не	[найшов,
[найшла —	Лїпший миленький як брат
Йдиж братейку...	[рїднейкий.

Тубі Касїйко за здоровїйко, дай же ти Боже — не сама з собов — з вітцьом з матїрьов, рік по рокови усе лїпшого ай дождати; ай на нїжейки жовті ціжемки, ай на рученки срібний перстенець, на головоїку золотий вінок. Рости велика́, не будь лиха́ — вітцю матери на потїху, а красним хлопцїм на заздрїсть. [І. Б.]

16) *Колядка дївчинї Настунї.*

В нашой Настуньки трое го-	а вна тим далá срімний пєрсти-
[стїньки;	[ниць,
євнї сїли на підєсня,	котрї сїли в новїй світлїбїцї —
другї сїли в новїй сїни,	а вна тим далá золотїй — вінок.
третї — в самїй світлїбїцї.	Шовкова хуста на весїлїйко,
Котрї сїли на підєсня —	стрїмний пєрстїнець на мїня-
а вна тим далá шовкову хусту,	[нїйко,
котрї сїли в новїй сїни —	золотий вінок на вїнчанїйко.

Тобі Настунько за здоровїйко, не сама з собов — з вітцьом, з матерїов, а він — несь за рік обисьмо ти із газдов колядовалв. [І. Б.]

17) *Колядка дївчинї Гафї.*

В нашєй Гафоньки предворотейка	— я ти не вержу — милїому
там ся зрїдила золота яблїнка,	[дєржу.
золота яблїнка і золотї ябка,	Войшов преннєй братейко єї:
волїзла на ню сама молода.	„Мбя сестрице, моя Гафойко,
Прийшов инїй татейко її:	вирж менї золоте ябко“.
„Мбя дївойко, мбя Гафойко,	— Я ти не вержу милїому дєржу.
вирж менї золоте ябко“.	Прийшов преннєй милейкий єї:
— Я тобі не вержу, милїому	„Моя милейка, моя Гафойко,
[дєржу.	вирж менї золотих яблєк“.
Прийшла преннєй мамойка її:	— Я тобі вержу, бо тобі держу.
„Моя дївойко, мбя Гафойко,	Лїпший милейкий, як брат рїд-
вирж же мнї золоте ябко“,	[нейкий.

Тобі Гафойко за здоровїйко, не само з собов — з вітцьом з матїрьов і з усьов своїов роднїов, а віднесь за рік обисьмо ти колядували из твоїм газдою. [І. Б.]

18) Колядка млинови.

На тихім Дунаю стоїт (д)¹⁾воройкó,
тот (д)¹⁾воройкó то наш млинойкó,

[дзвиніла —

дзвиніла вода по каменейку, все

[помалейку, дзвиніла²⁾].

А в тім дворойку господарейко,

[дзвиніла

господарейкó — ремесничейко —

то ремесничейкó — наш мелві-

[чейко —

овес мелé — мотó не берé —

ай ячмінь меле — мотó не берé

жито мéле — мытó не берé

пшеницю мелé — вже мытó

[бере —

То мыто на прускоройкі

святая Олена проскури пече —

Божая Маті проскуры заносит —

проскуры заносит перед Суса

[Христá —

Ісуса Христа просит: —

тов проскуройкі на всяночне —

сам Ісус Христос всяночне

[правит —

за здорбвійко мелвічейкови —

не сам із собов ай з господинков

з дітоньками ай зі всіми лю-

[дбньками —

дай же ти боже щастя здорове.

[І. Б.]

19) Колядка Жидови.

Гей д' сему двору — як вд

[жидівському

стоят ту мості калинові

до нашого пана Шл'ома.

Гей наш пан Шл'ома

пан над панами, над гетманáми

келішками перебирає

людей шанує, час не марнує —

люди його витають і величають:

пан над панами, над гетманами.

[П. Я.]

20) На щедрий вечір щедрують.

Ци в домáсь, газду? Щедрий

[вечер — добрий вечер³⁾].

Сонійко мовит — нема над мене —

бо як я зйду в неділю рано —

зрадують ми ся гори і доли —

гори і доли в церквах престо-

[ли. —

Місячок мовит — нема над мене —

бо як я зйду темної ночі —

зрадуєт ми ся гість у дорозі —

[бидлина в возі. —

І дожджик мовит — нима над

[мене —

бо як я спаду темної ночі —

зрадуєт мій ся жито пшениця —

жито, пшениця, всяка пашниця —

Дай же ти Боже в городу зіля —

в городу зіля — в дому весіля —

в городу полон⁴⁾ — а в дому

[гонор —

колядку на двір — а здоровя

[в дім —

Дай же ти Боже щастя, здо-

[рова. —

Вінчуєме ти Іванцю...

[І. Б.]

¹⁾ очевидно уподобляється попередньому т і вливається в ним.

²⁾ повторяється „що штих“; означаємо —

³⁾ що стих повторяється. ⁴⁾ багатство (рій бжіл?)

IV. Молитви.

На крижбвій гóрі — рóсте зіля в звóрі. — Там Божа Мати спочиває — свого сінка оглядає.

Місяць ся змінив — сонце ся змінило — тай Божа Мати зійшла на море. — Там збудований костів — а на першім престолі книги — а на другім сам Ісус Христос — руччки тримат на кресті.

Ид ньому прийшли святій Павло і св. Петро і сказали: ай Боже, Боже! якож тв стражджої муки!

Не питай зглаголавши, заповідавши: чи сліпому, чи кривому, чи малому — небо отворене, пекло замкнене на вік віков.

[Від Евки Цюцик в Бахноватого (Багноватої) переняв Мануйло Гомза].

„Молитва против всяких болізнній“.

Помблю ся Господу Богу всемогущому, пресвятї пречистї Діві Марії і Тройци святї єдинї і всім святым Силам Божим і всім святым Тайнам. — Я вам ся помолю і вам ся поклóню, будьте минї до помощи — до поратунку, із сего крещеного родженого Івана ізгнати всякого врага і супостата, всю нечистоту і біду, і ізгнати із сего крещеного родженого Івана, із його частей, із його члонків і з увсіх чувствів — поганого болїща гістїща, нечистого руматуса, кервище паскунного¹⁾ і всіма силами божими (хухає — х!) духами святыми — і так ми Боже допоможи во Тройци святїй, пресвята Дїва Марія, свята Магдолина, свята Варвара і всі Святїї.

Помблю ся і поклóню ся св. отцу Николаю мирликійському. Отче св. Николає, великий патроне, великий чудотворче, великий пастирю Христова стада, скорий помочнику — будь і менї до помощи і до поратунку що тя буду молити і просити і тобі ся кланяти; будь ми до помощи і до поратунку: із сего крещеного родженого Івана... (я. в.).

Помолю ся і поклóню ся св. Ангелови хранителеви і св. Спасителеви, св. Духови, св. Тайні Вечерї, св. Благовіснику; покланяєм ся св. Пречистї Діві Марії Владичиці наша, покланяєм ся св. Ангелови архангелови Михаїлови архистратизови і св. Іоану Предтечі Крестителеви і св. ангелу Рафаїлу — молїте Богойкá Христа о нас грїшних; будте ми до помощи до поратунку із сего крещеного родженого Івана... (я. в.).

Помолю ся і поклóню ся св. Іоану златоусту, св. Великий Василій, Регорій богослова, Янтанази, в Кїриле, св. Антоній, Теодо-

¹⁾ поганого, негінного плачища паскунного.

зий, св. Безсремники Косма і Дамян, св. Вартоломій, св. Онофрію — моліте Богойка Христа о нас грішних, будте ми до помощи і поратунку... (я. в.)... кєрвище паскунну...

Помолю ся і поклоню ся св. Петру і Павлови, святий Ілію, св. Димитрій, св. Ігнатій, св. Шефáne, св. Косма, св. Тома, св. Чтирє Вангелісті, св. Лукія, Матфею, Юане і Марку, св. Нікотем, св. Іосиф, св. Сафатіе, св. Сегоинне¹⁾, св. Авдрею, св. Пантелеймоне, св. Мавкою, св. Якиме і Анна і св. Симеоне — моліте богойка... (я. в.).

Помолю ся і поклоню ся св. Ангелам, св. ангелам Хранителям, св. ангелам Арханелам (!), св. Ангелам архистративам, св. ангел Гавриліе, св. ангели телесні, св. ангели духи небесні, св. ангели шестокрилаті, св. ангели Хєровіми, св. ангели Сєрафіми, св. ангели припрестольні, св. ангели надпрестольні і всі святі сили небесні і всі святі духи праведні, і всі святі угонници Христові і всі святі духи тайні, щб вас викликую, щб вас прикликую, щб вас молю, щб вас прошу і вам ся кланяю — моліте богойка... (я. в.).

Молю ся і покланяю ся Небу, Землі, Звїздám, Сонцю правєнному, Вітрови святому і всім святим Силам божим і всім святим Духам небесним, тобі Отче святий всемогущий, всевишний покланяєм ся тобі і слугам твоїм святим — будте мені до помощи і до поратунку... (я. в.)... кєрвище паскунну і всілякого болища невідомого і незнайомого — ізогнати його, і заклєсті його всіма силами божими і духами святими — і так ми Боже допоможи во Тройци святій і всі Святій.

Ти, поганый болищу — гостіщу, нечистий руматусє і кєрвище паскунна! Я до тебе говорю — говорю до тебе всіма силами божими, відєи ти прийшов, із чогось прийшов на сєго хрещєного рожєного Івана, ци ти пришов із скалів, ци із степів, ци з вертепів, ци вбдами, ци дорбгами, ци розпутіями, цись пришбв із громів, ци з блискавиць, ци з огнє, ци з води, цисє пришов з поганого духа, з поганого люфту, ци прийшов від мертвбго, ци від живого, ци прийшов в ідіню, ци в питю, ци в труді, ци в ході, ци в роботі, цись пришов з якої лютости, ци з яких вибрудів, ци з яких учинків, цись пришов з поганого душіща страху, ци з паскунного сну — відкисє пришов, там піди; ай нихто тя не видів колисє пришов, оби тя нихто не видів колисє изійшов. Ізійди і потім не вїйди; запричбю тя і проклинаю тя всіма силами божими і духами святими, так ми Боже допоможи в Тройци святі і всі Святій.

Нихто тебе не видів, в котрім чи часі пришов — ци пришов в полуннє, ци перед полуннбм, ци у вечері, ци перед вечером, ци

¹⁾ сєбто сєгоднє.

о півночи, чи перед півночев, чи в розсвіту, чи над росвітком, чи в обідіх, чи перёд обід, котримс часом прийшов, тим тя зганяю і заклинаю, котровось годиниов прийшов — тов тя зганяю і заклинаю, котровось мінутов прийшов — тов тя зганяю і заклинаю і проклинаю. Ізіді і потім не увійди, запрічаю тя і проклинаю тя від нешного (д)не і до вікá.

Роса сходит со небес, благословенна падёт на землю благу́ благословенну; сонце огріло, вітер подує — вона ізгине від сонця і від вітру. Як роса погивав від сонця і від вітру, так поганий болище — гістище, нечистий руматусе, кєрвище паскунна і всїлякий болище неввдомий і незнайомий погивавш із сего хрещеного рожденного Івана від божественних молитів, від святих слів від вгонників Христових, від усїх сил небесних — погинеш, почóрнівш, яко уголь розсиплеш ся на порох; від нешного дне аж до вікá — пропавісь і пропадеш, єсь проблятий і заклятий во вік віков амінів. [І. Б.]

V. Пісні з записів школярів в Нижній Ботелці 1906 р.

(1. Олекса Хумич Ільків).

Ай підеме пане брате в тоту полонину — та будеме пригнати козятім явну. (24. Луць Хумич).

Ай жовніре, жовнірійку, та деж твоя сила? — на цісарскім коничейку там ся полишила.

Через гору високую червоний шнурочок — єден рибця з Яворова, а другей з Турочок. — А я того у Турочках каміньом замечу, а до того у Яворів пташком перелечу.

Ай кукала зазулейка у збіжу, у збіжу — ай я маю дві сестриці і братчика, та я їм ся тішу.

В полонині добре мині, в полонині файно — в полонині пасут воли Василь та Михайло.

Ай бо мене відобрали до коня сивого — а я хлопиць молодийкий придав ся до нього.

(2. Петро Середич).

Ой вотни ми яворика, того зеленого — най я си в нїм виколошу хлопця малийкого.

Ой кукала зазуленька, як гай розвивав ся — Гусятині банда грала як я (ро)збирав ся.

На запічку молотив, на пріпічку віяв — мене мати прутом била я ся з того сьміяв.

(3. Олекса Головчак).

Мамцьо моя старнейка, мамцьо моя люба — повили си коло хіжі посадити дуба; — повили си посадити прутічком уплести — товби знали де легені полонички нести.

Ой я піду танцювати возьму собі друшку — тавби ї ся закотили кучірі на хустку.

(4. Іван Мнхалечко).

Ой на горі на восокі вітер позіває — свідит цісар на крісолку до домку думає. (13. Мих. Лабецкий, 42. Стеф. Калнич).

Та я любив білявину, як мати дитину — та типерка ненавиджу як жит солонину.

Білявино солодойка, бочки за водою — не жаль мені за бочка-ми) тільки за тобою.

Ой ходила Марисуня по ліз, по калину — ой блудила Марисуня сім лід і годнну.

Ой чогож ти, Марисуню, по лісочку блудиш? Ой ци ни тя, Марисуньо, мого Яська любиш?

Як би я го не любила, туда не ходила — гороньками, долоньками в инчий край заплولا.

(5. Олена Середич).

Ай ти гудзик — я пинтилька, ти великий — я маленька; ай ти сізі вічка маєш — я тя люблю, ти не знаєш.

Ай ви жиди жодинята — зіли бо вы дідка, та не їджете солонину, бо вам свиня тітка.

Журила ся мати мною, як риба водою — не пий сину горілочку, бо будеш бідою; та яв міні моя мати горівку не пити, та хтош буде на жедівскі бугарти робити.

(6. Федор Слабский).

Ой я пасав сіві воли, тілята малийкі — та погубив по толоці літа молодийкі.

Білявино солодийка, сині ти вічийка — то ня несе за тобою темнийна нічийка.

Я зайду волн пасти на поле кошене — не дай ришцю цульовати лечийко без мене...

(7. Стефан Стефанчук).

Ідут вівці сподонивки ягнатка бляючи, а за ними вівчарейко в пишавку граючи.

(8. Маря Цап).

Ішов милий гурі селом, тай блудив з дорогі — я гадала, що до мене, тай си вимила ноги.

(9. Ігнат Кельо).

О я ішов орі селом, дурні ся дивили — як зарвали буки в руки мале ня не биля,

Ой підеме, пане брате — підеме, підеме — де ся річка щерешила, тим ся розийдеме.

(10. Петро Стефанчук Павлів).

Литів пташек понад дашек на червонім пюрку, тоби я ся із добав панї сігтя цурку.

(14. Настуня Середич).

Ой кукала зазуленька єйла на яловець — та не бов я в білявини, зайшов пилиповець.

Ой білявко, притулявко — притули ся д минї, як ся мати притуляє д малейкі дитинї.

(15. Петро Стефанчук).

Білі вівці на вів з баранамі — а я вівчар порубаний помалу ва вами; а чий бо дасть та я ся вигою, та я свої білі вівці на ви-чір подою.

(16. Петро Сабат).

Ой кукала зузулейка, кукала, кукала — як учула (ш)чо айма йде, а вна ся вховала (26).

Мати дівку відавала, так наказовала — вбись дівойко співа-ночок не позабовала.

Ой я ішов орі селом, та ще ся сьвітило — та де я мав повернути там ся загасило.

Ой підемо пане брате куди річка тече — возьмими си кара-бинок на білнійкі плічі.

(17. Таньва Михайлечко).

Ой їхали козачейкі з високої гори — на вперед них Ганусейка на воронім кони.

Чим ся скажеш поховати, молодий Андрусю — пивом, венном, тай горівков, сердейко Ганусю.

Ой забрала вода лавки тай тараз, тай тараз — білявино, соло-дийка не...¹⁾ тя зарас.

(18. Матрона Михайлечко).

Ай не знаєш моя мати, тай не будеш знати — за ким мов серце вмират, тай буде вмирати.

Ти до мене ни ходи, ни ходи, ни носи ми сливо — я за тебе не піду, бо ти нещасливой.

Ти до мене ни ходи, кучирявой хлопче — я за тебе не піду, бо міся не хоче.

¹⁾ Нечитко.

Ой зузули, зузулийко, ти рано літаєш — повіч мені щирю правду де рипцю видаєш?

Я видаю блись Дунаю за тихов водою — вічка сиві протерас хустков золотою.

Мамцьо моя старинийка, а я твоя донка — вочиши ми головою, вбо вона гладонка.

(19. Василь Голич).

Ой підемо пане брати, підемо, підемо — де ся річка ачерешила там ся розийдемо.

Ой гуляйти парібочки, більше не будете — вийде карта від цісаря, на войну підете.

(20. Марія Сабат).

О я піду в половиночку, ци ни ввалив бойни вітер мою колибочку.

О я піду с того села, ту не оберну ся — тя най вирба родит груші, я вже не верну ся.

(21. Гриньо Стефанчук).

Ой долино, долиночко, я по тобі хожу — сіві воли завертаю, траву не толочу.

Ой поїд гайок¹⁾ зеленийкий ходи меленийкий, та си зацяв за капелюх розмай зеленийкий.

На горі на восокі вітир сіно сушит — бо ти знав що знаю (я) то бось ся розболів.

(22. Петро Стефанчук).

Ой Андрійцю, зажджи сьвічку, та най трійця горить, бо тож мене за Андрійцом головоюка болит.

Ой помалу, ой помалу волки в отаву, а я собі полигойки до свої робойки.

Ідут вівці сполонини, тай ся розхитали — та на дівці мунисто пірвали. Ішли вівці з полонинки ягнята хитавши — діти пальці познобили, мунисто збиравши.

(23. Олекса Буняк).

Поцибичи, поцибичи, сивий соколоюку — понад мої вічка сіві понад головоюку.

Ой я піду таньцювати, ви музики грайте — та ви собі гоньні люди (д') столу посідайте.

(24. Луць Хумич).

Яка вода у потоці, така у керниці — та не жаль ся поклонити гіньні молодичи.

¹⁾ в тексті стадо: поцідагик.

Ой боже мій милостивний, тось на мня допустив — воли мі ся розхитали, мотус ся розпустив.

Ой я войду на долину, та дривами кину — за мнов, за мнов молодіці, я за вами гину.

Коби грали музичийки, я би танцьовала — коби дали їсти пити туйбом ночовала.

Ой підеме пане брате попід тоти бойкі та скажеме си ізробити чобітки лигойкі.

(25. Кася Геленко).

Мене мати породила блись коло потока, рости рости ма дівойко тонойка-висока. А я матір послухала там така виросла — поясна на сїм сягів тай ня не обиймила.

Білявино солодийка, я за тобов гину — заверни мі сиві воло з гори на долину.

(26. Євка Тацшин).

Ой зелена полонина від вітру зівяла — не віділам вуди рибця води(ки) ваяла.

(27. Іван Затварницький).

Кобом си на горбочку булі посадила, та болам ся на милого каждый динь дивила.

Ци так у вас, як у нас, та на буковині — завсе вінок зелененькій на каждый дівчині.

Не журіт ся дівчатойка і ви молодіці — я посію файку жита, а цибух пшениці.

(28. Василь Костів).

Ой вукала зузулейна на букові трісті, ци виженеш пасти воли ропко бучолиеті.

Гой вукала зузилийка сивийка, сивийка — гай мене породила мати молодийка.

Мене мати породила, мені боло жити, го я пішов під цісаря карабиносити.

(29. Маря Грицава).

Богойку мій милостивний, том на службі бола, пізно лигла, рано встала, за пацір забола.

Два воло в ярмі, два конечкі сідлі — не бери еденачку, ход бо бола сріблі.

Як на тоту еденачку та на воду дуют — за пана ладовали, за хлопа дали. А стори воли побіччали кусцю гаща дали.

(30. Гафа Геленко).

Де будеме ночовати, моя любя гуско — на пріпічку горячо, на запічку гуско.

А я зайду води пасти на високу межу — та як рибку день не вижджу, то більше відлежу.

Коби поде пригноїти вноби зеленіло, коби лечко правду мало — вноби румняніло.

Ой кувала зазулійка під гайцьом, під гайцьом — та бо моя білявина Самборі капральцьом.

Ой через вирх та дорога до Марьки небоги — ай верни ся та небоже, бо Марька не може.

(31. Євка Середич).

Буть ми люба здорова як оріх зелений, бо я іду до заліщик сумний зажурений.

(32. Іван Йопан).

Ой гуцули, гоцулоньку під вирхом ти хата — штири кози на мутузку тай дівка чубата.

Ой шторе нас брата боли всі шторе шторийкі, та дваєся оженили, два щі молодийкі.

(33. Андрій Ільницький).

Ой підемо пане братцю, підемо-підемо — де ся річка щчершила, там ся розійдемо.

Ой я ішов гурі селом, всягда ся світило — де я мав ся повернути, там ся загасило.

Ой я ішо гурі селом, відів меленийку, шчо седіла під віконьцом пряла кудилійку.

Ой я собі гіден хлопіць, малым заплекав ся — ходбо мене били, я бо їм не дав ся.

Ой надошла бостра річка заріча забрала — леше моя Марисуня в зарічу востала.

Ой Марисе-Марисуне дай же мені поска, а я тобі падарю старі чоботиска.

Ой я ішов гурі селом найшовім ся пилник — за мнов, за мнов молодіці — я ваш ворожилник.

(34. Федор Стефанчук).

Ой на горі на високі баба булі пече — не мош інні присту-
пити, бо каміньом мече. (40 Ігнат Слабскі).

Ой підеме пане брате попіт тоти бойкі — скажеме си поробити чобітки лигойки.

(35. Кароліна Зігель).

Ой я собі хлопіць воріс...¹⁾ ой дівчнно гардовино ци будеш ти моя.

¹⁾ не чітко.

(37. Іван Лешко).

Залетіли потятойка понад ліс зубрицький — заграйти ми коломийки пане Комарницький.

Сіло потя на ворота вотрішчило очи, віддай дівча капустянча, що сі украло сночи.

Ой я піду на горбочок, стану трумбитати — войди файна рибко воли завиртати.

(38. Олекса Костів).

Коболам на горбочку булі посадила, то боламсі на ребойку куждий дивь дивила.

Як Марисю не любити, коль Марися біла, коль Марися три неділі холодї седїла.

Як Марисю... (я. в.) коль Марисї не в зубів, хїба голї ясна.

Ой я піду половину (ш)чо калина дїе, калина ся розвиває — лесток зеленїє.

О я піду полонину...

(40. Ігнат Слабскї).

Ой я пас воли сивї теляка малайкі — погубивім по толоці літа молодийкі.

(41. Кася Тацшин).

Заплити ня моя мати дримняницї, більше не будеш плести кїлько до пятнеці.

А я войшла на водицю з новими конвами, рипця воло напиває з жовтими рогами.

Ой жовніри, жовнірийку, ай деш твоя сила, на цїсарскім коничийку там ся полишила.

(42. Стефан Калнич).

Ой на горі пулупипкі, на долині копи — ой чого ся замішала шляхта мижі хлопцї.

О я туду, туду — тай на рік буду — та ци горі, ци в долині ци на буковині.

Ой скрипочки із липочки а струни шовкові — коби пішли тансувати парібки воскові.

Ой скрипочки із липочки — струни спядивніці, як заграли заспївали чути до полицї.

(43. Ігнат Калнич).

Ой я піду в полонину стану трумбитати — войди, войди білявино вола завертати.

Ой шуміла ліщинойка, як бук розвивав ся, в Гусятині банда грала як я розбирав ся; в Гусятині в крайнім домі, там поно сиділи, та там мені молодому кучірі злетіли.

Мамцю моя старенька, а я твій соночок, та ти мене годувала під карабінчик.

(44. Кася Михайлечко).

В нашім селі новина — пані пана забла... По чіміс пізнала, ци по коньох вороних, ци по сідлах червоних? по сідевках червоних і по коньох вороних. Невізьць наша невясто що за кров помосці? Дівка курн різнула помосці кров б(р)ознула... Невіцьць наша невіста... Невістьць наша невісто...

Miscellanea.

Полковницькі оборонні універсали.

До способів, яких уживала старшина, використовуючи свою власть в цілях добування доходів, належало також прийняте якоїсь особи в свою „оборону“ або „протекцію“, бо згадані універсали, що надавали значні привілеї „окривасмії“ ними особі, певно, куповано за гроші. Право брати в свою „оборону“ посідала власть гетьманська і полковницька, при чім факт взяття в „протекцію“ потягав за собою різні наслідки, в залежності від того, хто брав в „оборону“ — гетьман чи полковник. В першій випадку взятого в оборону звільнювано від присуду полкового суду і він служив як бунчужовий товариш „при боку“ гетьманським; в другій, коли оборонний універсал видавав полковник, „протекціант“ робив ся незалежним від сожницького суду, лише від полкового і генерального, та служив як значковий товариш „при боку“ свого полковника. Рівнобіжність між обома проявами „протекції“, гетьманської та полковницької, була цілковита. Не можемо ствердити, чи посідали таке саме право й сотники, бо не знаємо документів, котрі свідчили-б, що й сотники видавали оборонні листи, але гадаємо, що сотник також мав повну спроможність в своїй сотні увільняти деяких козаків від підвладности отаманам та групувати коло себе в оборонених козаків — „курінчиків“, котрі перебували в службі швидше у самого сотника (і інших осіб полкового уряду), аніж у загальній військовій службі.

Такий порядок породжував, без сумніву, великі зловживання та, з одного боку, утруднював виконуваних військової служби і сповнюване „загальнонародних“ обов'язків, з другого-ж зменшував значіне місцевої влади, даючи спроможність „окритим протекцією“ уважати себе за майже недоторканих з боку сеї влади, а се, цілком природно, давало спроможність упрівілейованим чинити займаня і иншого роду неправности без ліку.

Звільнювали від виконання обов'язків гетьмани і полковники не лише військових осіб, але також і инших, особливо міщан, котрі прецінь були багатші від селян і тому легше могли добути „оборонні листи“. На кінець XVII віку кількість винятних оборонними листами з загальної маси людности, обов'язаної поносити тягарі повинностей, збільшувало ся, видно, в такій мірі, що гетьманська власть в особі Мазени уважала потрібним знести право полковників видавати „оборонні листи“, принайменше що-до осіб міщанського та селянського стану. Одначе право полковників вибирати та іменувати значкових товаришів лишило ся при них ще довгий час.

Наведені низше три документи: два універсали чернігівських полковників Якова і Єфима Ливогубів, та лист полтавського полковника Івана Левенця можуть служити ілюстрацією до сказаного висше.

Не зайвим буде зазначити при тім, що перший з універсалів бере в оборону вдову жителя березинського (певно — міщанина), а другий документ каже, що вона надалі „подъ войсковымъ правомъ найдоватимется“, сина-ж її призначено в козацьку службу. Цікаво й те, що перший документ дає „оборону“ лише на два роки.

1. Єго царского пресвѣтлаго величества войска Запорожскаго черниговскій полковникъ Яковъ Ливогубъ.

Ознаймуємъ сымъ універсаломъ нашимъ всеї полку нашего старшинѣ и чернѣ и кому бы колвекъ вѣдати о томъ належало: ижъ, респектуючи ми на овдовѣлость жонѣ небозчика Левона Кукси, жителя березинскоґо, которая по мужу своємъ в малии повозсталася дѣтьми, яко беремо еи под свою оборону, хотячи заховати оную при волности до зросту дѣтей, такъ и даемъ сеї листъ нашъ, аби еѣ, преречонеї Левонихи Куксихи, нѣхто в урядовихъ березинскихъ до тяглости, для кормленя пѣхотинцовъ не важился потягати; о таковой волѣ нашої старшина березинская не масть жадной претенци до еи, Куксихи, анѣ до добръ еи мѣти, анѣ потягати оную до повинностей мѣскихъ, почавши от сего числа 7-го октовріа ажъ до двохъ роковъ вижъ, о що

цѣло варуемъ; также и становискомъ не мають обтяжати дворъ еѣ, пререченой вдови, вишъмененная старшина городова березинская.

Данъ въ Черниговѣ, октовріа 7 дня, року 1696.

В подлѣнномъ тако:

Вишъмененный полковникъ черниговскій (М. П.).

(Арх. Черн. Двор. Ден. Собр., д. N 310).

2. Его царского пресвѣтлаго величества войска Запорожского черниговскій полковникъ Евфимъ Ливогубъ.

Пану сотнику березинскому, атаманови городовому в товариствомъ и войтови в людип посполитими симъ нашимъ писавемъ ознаймуемъ: Показовала намъ овдовѣлая невѣста Анна, по мужеви своему небозчику сливучая Левониха Куксиха, обивателка березинская, унѣверсалъ оборонній, данній юй отъ небозчика рѣдича нашего, его милости пана Якова Ливогуба, бывшего полковника черниговского, при якомъ своемъ унѣверсали оборонномъ она-жъ, Куксиха, освѣдчала намъ, полковникови, ижъ маєтъ у себя сына, способного до послуги войсковое, которого и ми видячи згодность и здолность ку военной службѣ, яко потвержаемъ оной Куксиной симъ листомъ нашимъ оборонній ен унѣверсалъ, такъ и береже оную-жъ под нашу полковничю протекцѣю и оборону, и абы до еи дому тамошній войтъ не мѣлъ жадного вступу, овшемъ яко уже она под войсковимъ правомъ найдоватимется, по тому-же синъ ее в пришліе часы военные дѣла маєтъ отправляти, цѣло мѣти хочемъ и приказуемъ. Данъ в Черниговѣ, іюня 19 д., 1699 року.

В подлѣнномъ тако:

Звишъ менований черниговскій полковникъ Евфимъ Ливогубъ. (м. п.)
(Там-же, д. N. 310).

3. Мой ласкавій пріятелю пне сотнику кобеляцкій!

Що колвекъ за причиною его мл. пна Іскри позволилисмо были Рогуленковѣ дворовѣ посполитихъ мѣти в послушенствѣ его, теде теперь, поневажъ указъ выразній рейментарскій есть, аби нѣхто нѣкого безъ волѣ его панской не заступоваль от тяглости посполитой, прето и ти лице всякого чину, чи швецъ, чи посполитій члвкъ, жеби кождій своей власти не винился, нѣкого зъ сторони в панщину не слушаючи; о тое вм. приказуемъ и зичимъ за живота здорова доброго.

3 Полтави, октовріа 5 дня, 1701 року.

В подлинномъ подписано:

Вашъ зичливій пріятель его царского пресвѣтлого величества войска.

Запорожского полковникъ полтавскій Иванъ Левенець.

(3 копіі XVIII віку).

Подал В. Модзалевскій.

Шевченків лист в справі „Живописної України“.

Нижче поданий лист Шевченка написаний був ним до Микол. Андрієвича Цертелєва, що був попечителем Харьк. Учебн. Округа у 40-х роках, а вмер 1869 р. В усій літературі про Шевченка ніде нема відомостей про відносини його до Цертелєва, а проте я ще позаторік чув від наслідників проф. харк. ун. Безсонова, що в паперах їх батька єсть кілька десятків листів Тарасових до Цертелєва, який ще в 60-х роках передав їх небіжчику проф. Безсонову. Але роздобути сього скарбу мені не довелось. Тим часом факт взаємин Шевченка з Цертелєвим ствердив ся. У марті 1911 року два невідомі хлопці продали отсей лист у київський міський музей, як річ, що випадково попала у їх руки. Подаю його дословно:

„Князю мій сіятельний! Як би мені Бог поміг докончить те, що я тепер зачав, то тойді зклав би руки — та й у домовину. Було б з мене: не забула б Україна мене мізерного. Так ось що! Зачав то я зачав, а вже кончу — не знаю як, бо без людей і грошей не втну нічого. Та здасть ся, що ще ніхто нічого не зробив без цього товариства: на те вони люде, на те вони гроші. Будьте ласкави, — помагайте нені: Ви маєте і силу, і славу і любите ту країну, шо я тепер заходив ся рисовать. Ось як я її рисую: зпершу, — види чи то історією, чи то красою прикметні; вдруге, — народний бит так, як він тепер єсть; втретє, — історію, все те, що робило ся на нашій Україні колись то. Тепер уже три картини готові і ще три вийдуть к новому року. Посилаю Вам оці і вельми прошу: ¹⁾ наберіть мені субскрибентів у Харькові, коли Вам Бог поможе, і шліть до мене в грішми за квитами і картинами. За 6-ть картин — три карбованьці. Спасибі сіятельний наш ²⁾ генерал-губернатор узяв ся мені помагати, та ще як Ваша мосьь та інші добрі люде скинуть ся та поможуть, то тойді оживе наша країна хоч на папері. Шлю Вам оці три карти[н]я і квит на шталт, а Ви як шо там зберете, то шліть до мене в СПбург в Академію Художеств на імя Тараса Григоровича Шевченко. На той рік як доживемо, то дасть Бог побачимось; я буду [у] Вашому Харькові. А поки що — прийміть милостиво мою прозьбу і не осудіть щиро-почитаючого Вас

Тараса Шевченка,

СПБург 1844 Сентября 23.

¹⁾ В автографі помилка: „грошу“.²⁾ В авт.: шашъ.

Не може бути ніякого сумніву, що лист сей писаний був до М. Цертелєва, який дійсно, як попечитель Харьк. Уч. Округа і як гарна і популярна на Україні людина мав і силу, і славу, а що він любив ту країну, яку захожував ся рисувати Шевченко, се видно з того, що Цертелєву належить перше видання українських народних дум (1819 р.) ще за вісім років до видання збірника Максимовича. Та другого сіятельного корреспондента і не могло бути тоді у Шевченка у Харькові. „Сіятельний наш генерал-губернатор“ — се кн. Репнін, у якого, треба думати, й познайомив ся Шевченко з Цертелєвим.¹⁾ Зміст листу весь відносить ся до видання „Живописної України“, у розповсюдженню котрої пособляла Шевченкови й дочка князя Репніна — Варвара Миколаївна, друг поета: „Надобно не премѣнно прислать мнѣ двѣ программы вашей „Живописной Украины“ — писала княжна Шевченкови — дабы возможно было произвести подписки во-время выборовъ въ Полтавѣ и Черниговѣ... Мы здѣсь будемъ заботиться помочь Вамъ, сколько будетъ возможно.“²⁾ Остання фраза, в якій кн. Варвара Микол., очевидно, розуміла під словом ми — себе й батька, і дала Шевченкови повод писати, що й Репнін йому „узяв ся помагати“.

Яким би цікавим не був сам по собі відкритий факт невідомих літературних взаємин Шевченка з Цертелєвим, як би не раділи ми ще новій рисці в біографії нашого поета, проте головним чином звертає на себе увагу і в сїм листі безкрая любов Тараса до рідного краю, безмежне захоплення, з яким він брав ся за всяку дрібну справу, тільки б вона була на користь Україні:

„Як би мені Бог поміг докончить те, що я тепер зачав, то тойді склав би руки та й у домовину!“

Не за видання „Живописної України“, за яке, мовляв він у надрукованім листі, повинна не забути його „мізерного“ Україна, шануємо ми його пам'ять; але й сю крихту його великої праці заховає вона й понесе на будування храма довічної слави своему поетови.

П. Зайцев.

¹⁾ В часи написання цього листа Репнін був уже в одставці, але його й тоді називали „генерал-губернатором“.

²⁾ Див.: „Чайий, Жизнь и произвед. Шевченка“, ст. 45.

І в а н Ф и л е в и ч

некрольогічна замітка.

7 січня ст. ст. цього року вмер досить звісний історик і публіцист, бувший професор варшавського університету Іван Порфїрієвич Филевич. Походженням був Холмщак, син уніятського священика з Холмщини, що і після славного возсоєдиненія, до самої смерти своєї зістав ся уніятом. Але Іван Филевич вихований в атмосфері возсоєдиненія і обрусенія в місцевій більськвій гімназії поплив уже за новою обрусительною течією, виробивши ся на завязатого раторборця „за русское дѣло“ в тім специфічвім і несимпатичнім значінню офіціозного російського націоналізму, яке воно дістало в сїм нещасливім краю. Університетська наука під проводом петербурських професорів славянофілів довершила сей напрям його. Скінчивши 1879 р. університет, Ів. Филевич обертав ся в кругах петербурського „Славянско-го благотворительного общества“, займаючи ся головно „польським питанням“ на польсько-українськім пограничу. В сій сфері вибрав він і тему своєї магістерської дисертації: „Борьба Польши и Литвы-Руси за галицко-владимірское наслѣдіе“ (1890).

Ся перша наукова робота зістала ся взагалі найбільш вивзначним в наукового становища його ділом. Була се перша проба наукового, джерелового оброблення сеї доби, котрій деяка польонофобська закраска не відбирала серіозного наукового значіння. На підставі її тогож року він дістав катедру в варшавськім університеті, по звіснім спеціалісті в історичній географії старої Руси Н. Барсові. Друга, більша книга його „Исторія древней Руси, т. I, территория и население“, видана 1906 р., як докторська дисертація, була вже роботою далеко лекшого калібру, бо загальні, теоретичні міркування на тему руської автохтонности переважали над фактичною стороною, і тому ся книжка викликала досить різкі критики (між иншим покійного Н. Молчановського в Київській Старині).

Поза тим покійний дав ще кілька наукових заміток, а решта — була публіцистика в тім всеросійськім націоналістичнім тоні, який і зробив йому спеціальну репутацію. Таку публіцистичну, польонофобську закраску мала його книжка „Польша и польскій вопросъ“ (1894), котру він назвав резюме з приготовлених ним „Очерків“ русько-польських відносин (див. мою коротку оцінку її в VII т. Записок), але тих „Очерків“ не опублікував. Зате нізнійше з подібного, українофобського і польонофобського стано-

вища описував історію галицького відродження („Очерки изъ исторіи Карпатской Руси“, „Изъ исторіи Карпатской Руси“, „Карпатская Русь накануне XX вѣка“, 1902—1907). Ще різкійше вів сю длію в газетних статях, ставши постійним співробітником „Нового Времени“ по українському і польському питанню. Ся діяльність здобула йому признанне в російських славянофильських і націоналістичних кругах і менше симпатичну репутацію в кругах поступових. Через прізму сеї публіцистичної діяльності його оцінювано за життя, оцінено і по смерті. Ось як пише про нього в своїй поминці на сторінках Журнала Мин. Нар. Просв. його товариш проф. К. Грот :

„Безвременна кончина этого виднаго ученаго и общественнаго дѣятеля поразила и опечалила не однихъ его друзей и почитателей: она должна была болѣзненно отозваться въ душѣ всякаго, кому дороги наши русскіе національные интересы, наши историческіе завѣты, русская наука и успѣхи нашего историческаго просвѣщенія. Въ лицѣ покойнаго понесли чувствительную потерю не только русское общество и то обще-русское дѣло, которому въ послѣдній періодъ своей жизни самоотверженно служилъ И. П. Филевичъ, отстаивая жизненные интересы русской народности на западныхъ окраинахъ нашихъ и особенно въ Холмскомъ краѣ, но и наука русской и въ частности западно-русской исторіи, которую И. П. Филевичъ обогатилъ рядомъ цѣнныхъ изслѣдованій и въ которой онъ являлся однимъ изъ, къ сожалѣнію, немногихъ у насъ специалистовъ и знатоковъ.

„Не малою популярностью пользовалось имя И. П. Филевича и въ остальномъ словянскомъ мірѣ, особенно у австрійскихъ и венгерскихъ славявъ, гдѣ его высоко цѣнили не только какъ ученаго изслѣдователя прошлыхъ судебъ Прикарпатскихъ земель и ихъ населенія, но и какъ стойкаго и горячаго дѣятеля и друга подъяремнаго и угнетаемаго славянства. Въ этомъ отношеніи его участіе въ славянскихъ стѣздахъ въ Бѣлградѣ, въ Софіи и особенно въ Прагѣ, гдѣ ему принадлежитъ заслуга сліянія въ одну группу представителей всѣхъ частей русскаго племени [?!], пріобрѣтаеть не малое значеніе: оно упрочило за нимъ репутацію выдающагося и заслуженнаго поборника славянской взаимности.

„Но общеславянскимъ вопросамъ и участію въ ихъ обсужденіи И. П. Филевичъ посвящалъ лишь свои досуги. Главное значеніе его жизни и трудовъ опредѣляется его вѣрнымъ и беззавѣтнымъ служеніемъ благу и интересамъ его собственной родины, многострадальной Холмской Руси и тѣми положительными для нея результатами, которые были достигнуты послѣ долгой борьбы при его горячемъ и истинно-компетентнымъ участіи...“ (Ж. М. Н. П. 1913, V, с. 26—7).

Нам також сердечно жаль покійника — хоч і з иншого, розуміть ся, становища. Нам жаль, що наш чоловік, син сього дійсно „многострадального“ краю, був зведений на бездороже при-
марами російського славянофильства і всеросійського обедини-
тельства і своє житє і здібности, котрими міг послужити дійсному
подвиженню своєї ближшої вітчизни, положив на скріпленне
обрусительної політики, яка добила сю нещасливу країну. Нам
прикро, що при своїх безсумнівних здібностях історика він
покинув роботу об'єктивного дослідника на сумнівній вартості
політиканство публициста.

Те, що все таки зроблене було ним на науковім полі для
розслідування деяких темних сторін в минувшині України й її
народу, дає йому право на вдячну згадку і признанне — навіть
серед нас, людей, против котрих звертало ся вістрє його публі-
цистики. Тим більше приходить ся пожалувати над нещасли-
вими обставинами нинішнього українського житя, що сього без
сумніву здібного і по своєму може й щиро відданого інтересам
свого краю чоловіка зробила нашим ворогом, замість учинити
союзником в спільній боротьбі за старе „галицько-владимірское
наслѣдіє“ !...

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Чернігівський археологічний з'їзд і його „Труди“.

Труды четырнадцатого археологического съезда въ Черниговѣ 1909 г., Москва, 1910 - 1911, т. I, с. 17 + 533, т. II, с. 7 + 218, т. III, с. 455 + 136.

Археологічні з'їзди в Росії тішилися свого часу великою популярністю і ними інтересувався навіть ширший загал. Це завдячували вони популярності своїх перших провідників і широкій програмі, яка обіймала крім преісторії й археології широкі круги історичних та філологічних дисциплін. Та останніми роками теперішня провідниця з'їздової організації гр. Уварова різко повернула від старих поступових традицій з'їзда в сторону чорносотенців, котрі і отсюому чернігівському з'їздові надали відповідний тон. Дуже неприхильно віднеслися вони перед усім до Українців. З цієї причини Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові і Українське наукове товариство в Києві не прийняло запрошення комітету і відмовилося від участі в з'їзді. Так само зробили поодинокі українські учені в виїмкою кількох, а також російські з поступового табору. Таке відсунене від участі в з'їзді що найвизначніших наукових сил не могло не відбитися дуже некорисно на його результатах. З'їзд доставив свій специфічний характер, піднесений в справозданнях, які друкувалися в ньому. Видані тепер в трьох великих томах його „Труди“ дають можливість оцінити його науковий доробок. Тут поміщено в цілості або в скороченому рефератах, які читані були на з'їзді. Ми постарасьмося далі подати зміст кожного, а зробимо це з оглядом загального пляну. Розвідки, що доторкають України, а таких є найбільше, поспробуємо можливо точно в короткі тут передати. Інших реферувати не будемо, щоби одначе

бодай в часті дати можливо повний погляд на праці чернігівського візду, занотуємо бодай їх заголовки. Всі реферати уміщені в „Трудах“ розділюємо на три великі групи. Першу творять праці в передісторичної археології, вібрані у нас під спільним заголовком преісторія. До другої втягнули ми розвідки в історії штуки, до третьої в історії і літератури. В останній рубриці найшли захист також чотири реферати, що властиво належать вже до етнографії; тому що в їх так мало, а вони цікаві і для історика, вважали ми за непотрібне виділювати їх в окрему групу. В кождім розділі подаємо реферати в алфаветнім порядку авторів.

Преісторія.

В. А. Бабенко — Новья систематическія изслѣдованія Верхне-Салтовскаго могильника 1908 г. — Дневникъ раскопокъ. — Продолженіе тѣхъ же раскопокъ (Труды III, ст. 216—254). Ще на XII археологічнім візді звернуло на себе загальну увагу передісторичне кладбище в с. Горішнім Салтові Харківської губ. великими аналогіями, які можна було запримітити між найденним там предметами і нашими, зв'язаними з кавказьких пахідок. Для точнішого провірення сих аналогій перевів д. Бабенко між 1908 а 1910 тим роком систематичні досліди на згаданім цвинтарниці, а відомости про них помістив в трьох висше наведених розвідках. Розкопано 55 гробів; кождий з них складав ся з двох частій, а то з поздовжного коридора, часом близько 15 аршин довгого, і прямокутної, деколи також овальної, гробової ями. Всі гроби розміщені були правильно, рядом, один побіч другого. Вхід до них звернений був в одній групі з пол. сходу на півн. захід, в другій зі сходу на захід, знов в третій з полудня на північ. Звичайно в гробі лежав один кістяк, хоч нерідко було їх два, звернених або в півн. сходу на пол. захід, або таки просто зі сходу на захід. В двох довгих гробових ямах знайдено кінські скелети в стоячій позиції, з підігнутими погами. Побіч них, як також і біля людських кістяків, розкинені були численні металеві предмети а то — з бронзи: малі спіралі, бранзолети, завушницї з малими подовговатими дармовисами, плоскі, трикутні і округлі бляшки, перстепі з півокруглої бляхи в каменями, прості або півокруглі пряжки і закінченя до поясів, позолочена посудина в виді фляшки з трома вушками, а вкінці дармовиси в виді коний чи птиць. З заліза вироблені були: прості, довгі, вузькі ножі з держакон до накладеня деревляної ручки, малі книжали з таким самим держакон, великі, довгі бовві топори з тулейкою по середині, з одним кінцем острим, а другим закінченим в виді молотка. Зелізні також малі плоскі „лопатки“ у гори з загнутими боками; скорше ніж лопатки будуть се, по моїй думці, топори, що видон своїм нагадують західні „пальштаби“ :

рисунок, зовсім подібний до поданого д. Бабенком (рис. 146 і 147), маємо в віставленю роззових форм топорів у проф. Гернеса (див. *Natur und Urgeschichte des Menschen*, ст. 264, фіг. 128, рис. 29). З велізних предметів найдено в Горішно-Салтовськiм кладбищи крiм згаданих ще такi: удила, стремена, пряжки, стрiли, один плоский, другий трехгранний спис, короткi мечi i вкiнци кулистi булави, з недовгою тулейкою до накладуваня на кiнець ручки. Досить численнi є також сiбнi рiчи, мiж ними тоненькi бляшки, часом орнаментованi, завушницi зложенi з двох або трох фiлiтрапiв, перстенi подiбнi до бронзових i монети в VII—VIII в. по Хр. Зi скла знайдено численнi рiзнобарвнi перли i декiлька посудин. Найчисленнiйшi були одначе глинянi посудини. Однi виробленi зi зле, другi з добре вишненоi глини, декотрi на гончарськiм колi, иншi знова без його звиваня. Мiж сими посудинами, як здогадувати ся з поданих д. Бабенком рисункiв, можна вирiзнити два типи: горнятка i високi фляшки, однi i другi з вушками. Крiм сих двох маємо ще декiлька типiв посередних, котрi тамтi два зi собою генетично звязують. Як посудини були орнаментованi, про се д. Бабенко зовсiм не згадує.

В цiлій обговорюванiй працi пробиваєть ся одна головна думка: доказати, що Горішно-Салтовське кладбище тiсно звязане з нахiдками в Кобани, Чмi i Балтi. Доказ на се досить щасливо переведений i здаєть ся не улягати сумнiвови, що маємо тут перед собою нахiдки кавказькоi культури в VII—VIII в. по Хр. Автор iде ще дальше, i опираючи ся на логiчнiйшi внескованю твердить, що се остатки культури Хозар. Правдивiсть сього послiднього здогаду висвiтляють нам що йно пiзнiйшi, систематичнiйшi розкопки.

Щоби подати оцiнку трьох розвiдок д. Бабенка яко цiлостi, мусимо перше поставити собi питанє, як повинен супроти найновiйших вимог науки виданий бути археологiчний матерiял, відкопаний на передiсторичнiм цвинтарищи. Передовсiм подана мусить бути загальна характеристика найдених на нiм похоронiв. Таку характеристику д. Бабенко справдi подає, хоч i не зовсiм точну. Дальше має слiдувати дневник розкопок, лишень зовсiм загально зладжений. Дневник такий є i у д. Бабенка, i то навiть дуже добрий. Пiзнiйше повинен iти як найдокладнiйший опис найдених на кладбищи предметiв. Кождий з них мусить бути точнiсенько описаний з паведенем апальогiй до давнiйше звiсних, щоби тип iх зiстав зовсiм певно означений. На жаль сьому жаданю нинiшньої науки д. Бабенко не цiлковито вiдповiв. Подає вправдi опис відкопаних ним предметiв, одначе так загально, а до того без iлюстрованя вiдповiдним числом рисункiв, що на його пiдставi в нiякий спосiб не можна виробити собi понятя про iх тип. Але цiлковито злегковажив вже собi

д. Бабенко кераміку, бо описови її присвячує він ледви кільканайцять стрічок. Чейже повинно йому бути звісне, що ціла передісторична археологія опираєть ся головню на дослідях кераміки, що отже при видаваню нових матеріалів мусить вона бути солідно оброблена. Належить поділити її на поодинокі типи, кождий з них з окрема описати і ілюструвати відповідними рисунками. В кінци від справді наукового виданя матеріалів жадаєть ся, щоби описувані нахідки порівнані були зі всіми анальоґічними, а вже давніше звісними, щоби сим способом старактеризована була ціла одна культура, на котрої тлі дане цвинтарище відповідно виступило би. Тоді доперва оцінити можна значіне описуваних нахідок. Щось подібне маємо і у д. Бабенка, коли то він вказує на кавказьке походжене Горішно-Салтовської культури. Одначе і се зроблене у нього лиш зовсім побіжно, а що гірше, не старав ся він вичислити з поданем літератури всіх звісних анальоґічних нахідок. Як бачимо отже, праця д. Бабенка не зовсім подібна до західньо-европейських взорів. З другої одначе сторони піднести мусимо, що в порівнаню з иншими російськими археолоґічними публікаціями роблять обговорювані ровідки все таки дуже добре вражінє.

В. Безпальчевъ — Поле погребеній въ роменскомъ у полтавской г. (Труды III, ст. 214—215). В 1898 р. в с. Малих Будках недалеко церкви відкопав один з тамошніх селян одинайцять горшків. Величина їх різна, в більших, по його оповіданю, зложені були перепалені кістки. В 1906 р. переведено в присутности д. Макаренка розкопки на тім місци. Натрафлено там на тілопальне цвинтарище. Спалені кістки зложені були в глиняних горшках, густо побіч себе уставлених, прикрашених в горішній части зубчастим орнаментом. Крім посудин найдено ще глиняні, маленькі перелки і фрагмент везісної пряжки. Задля недостачі більшого матеріалу, а головню тому, що не маємо поданого в справовданю ані опису, ані рисунків посудин, щось точнійше про згадане цвинтарище годі сказати. В поблизу розкопана була ще невелика могила; ві знайдених двох кістяків, один ровкинений був в неладі, другий лежав витягнений, головою на північ. Ніяких предметів при скелетах не було.

Ө. Волковъ — Палеолитическая стоянка въ с. Мезинѣ чернигив. губ. (Предварительное сообщеніе) (III, ст. 262—270). До нечисленних, звісних вже нам з давнійших розкопок, стацій палеолітичного чоловіка на Україні, прибула нова в с. Мізині досліджена і описана д. Вовком. Побіч костей ділювіяльних звірят (*Elephas primigenius*, *Rhinoceros Tichorhinus*, *Lepus variabilis* (?), *Equus caballus fos.*, *Ursus (Atetos)*?, *Leucocyon lagopus*, *Canis lupus lp.*, *Cer-*

vus tarandus) в постпліоценових покладах лессу, під грубою більше ніж 2 м верствою його, знайдені були невеликі кусники кремента з виразними слідами оброблення. Між ними побіч близько десятиох нуклевсів виріжнює д. Вовк слідуєчі типи знарядів: довгі, найбільше на 67 mm відщипки кремента (lames), щось в роді ножів, невеликі скробачки (30—48 mm) ретушовані лишень на однім своїм кіпци, нечисленні різці (burins), провертачі (perçoirs), одна пилочка і вкінці маленькі впаряди геометричних форм, котрі мали вступати гачики до вудок. Всі згадані знаряди малі, а формою своєю зближені найбільше до західньо-європейських типів магдаленської доби. Д. Вовк відносить теж палеолітичну стацію в с. Мізині до археологічної магдаленської епохи, а до поледової — геологічної. Тут одначе застеретти треба, що хоч згадані знаряди справді найбільше схожі з магдаленськими в західній Європі (в порівнянню з иншими тамошніми культурами), то одначе все таки поки що не маємо найменших даних, щоби наш палеоліт підтягати під схему західньо-європейську. Ту і там розвиток культури не конче мусів відбувати ся аналогічним способом. Західньо-європейські магдаленські форми се вислід довгого їх розвитку; чи, дещо до них подібні, знаряди зі стації в с. Мізині такий самий мають початок, пізнійші досліди доперва покажуть.

В. А. Городцовъ — Дневникъ археологическихъ исследованийъ въ зѣньковскомъ уѣздѣ полтавской губ. (III, ст. 93—161). Се справозданє з дослідів ведених в 1906 р. над берегом р. Ворскли в с. Більску. З трьох положених в околици городищ і більшого числа могил розкопанє було одно городище і 22 могил. Городище мало клинову форму, а укріленє було обігаючим його довкруги валом; заселенє воно було одначе ще перед насипанєм валів; про се переконує нас факт, що матеріал на їх будову взятий був з остатків давних хат. Ті остатки розкинені ще тепер на цілім просторі городища і в його околици в виді невеликих горбків, витворених з господарських відпадків, складаних через довший час на однім і тім самім місци. По розкопаню таких горбків, прозваних д. Городцевом „зольниками“, найдено там піл, вуглє, остатки дерева, кости звірят і численні людські знаряди. Характер тих знарядів вказує, що маємо тут сліди селищ металеві епохи, коли і бронза і веліво були вже в уживаню. Найдені численні глиняні черепки походять з трьох родів посудини: 1) неадарної, грубої роботи, 2) ліпшого, з гарної глини виробу і 3) з посудин грецької роботи. Черепи другого типу, пригадують дуже виріб скитських посудин; також найдені в „зольниках“ численні високі вушка, дуже характеристичні для скитської кераміки. Що маємо тут до діла справді

з оселею скитської епохи переконують нас і грецькі посудини також в тих часах вживані, як і характер металевих виробів.

Скитийської доби теж в'ї, розкопані д. Городцевом, могили. Між 22-ома курганами лишень один був цілий, всі інші розграблені вже в старині. Се трапляє ся дуже часто в скитських могилах. Скелети зложені були в чотирибічних, обложених деревом ямах під могилою. Найдені побіч них предмети кістяні, бронзові чи залізні всі характеристичні для скитської культури. Варт спеціальної уваги залізний меч з золотою ручкою, зовсім подібний до знайденого гр. Бобринським в околиці Сміли. Виразний скитський характер мають теж бронзові стрілки, золоті бляшки і вавушниці, бронзові прикраси, дальше перли, залізні кинжалі, топори, залізні удила і ножі з кістяною ручкою. Кістяні прикраси кінської упряжі теж типові для скитської епохи. Глиняні посудини з чорної, добре вимішаної глини, такі які знайдено в „зольниках“ городища, як також черепки грецької посудини, гармонізують з всіми доперва що згаданими скитськими виробами. Цікаве тут одначе, що в могилах не знайдено ніяких слідів посудини примітивнішого виробу, які на городищу були дуже численні. Се дало привід д. Городцеву до висказання здогаду, що „зольники“ віднести мусимо до старшої передісторичної епохи ніж могили. По моїй думці се зовсім неоправдане. Посудини ліпшого і гіршого виробу вживані були в однім часі, як вказує на се сильне перемішане їх з собою в „зольниках“, де побіч одних знайдено і другі. Недостачу „старших“ типів в могилах легко пояснити тим, що побіч мерця клали лишень найгарнійші предмети (спеціально Скити!), коли тимчасом в щоденнім житю вживали посудин і гіршого виробу. В с. Більску відкрили отже оселею скитської епохи в приналежним до неї кургановим цвинтаріщем.

Розкопки д. Городцева дуже інтересні, на жаль одначе не науково переведені і невідповідно видані. На городищу знайдені предмети треба було розділити відповідно до поодиноких верств, бо так лише можна було б довідати ся, чи посудини примітивнішого виробу теж і старші, як того бажає д. Городцев, а що з багатьох причин здасть ся мені неправдиве. Дальше, нинішній стан передісторичної археології домагаєть ся, щоби видавець нового, незвісного до тепер матеріялу віднайшов всі аналогії в давнішими находками. Того д. Городцев зовсім не зробив. Найгірше, що відкопаний матеріял навіть невідповідно описаний. Присвячує д. Городцев багато місця подробицям зовсім непотрібним, коли тимчасом важні річі збуває кількома словами. Опису поодиноких предметів, який був би дуже пожаданий задля недостачі більшого числа таблиць, він не подає, хоч се для порівнюючих студій конче потрібне. Найгірше постулив вже д. Городцев з керамікою, описови котрої при-

свячує він всього одну сторону (ст. 154). Після сказаного видно, що матеріял зі с. Більска стратив багато на науковій вартості. Шкода ся тим більша, що мігби він подекуди висвітлити, які взаємини лучать його з давнішими передісторичними епохами, а се головню завдяки тому, що найдено там посудини дуже примітивного виробу, які лише рідко можна знайти в скитських могилах.

В. Е. Данилевичъ — О раскопкахъ въ Курской губ. (III, Протоколи, ст. 119). Д. Данилевич переведив свої дослѣди на городищу побіч с. Лишино в курськѣм повіті. По формі схоже воно з городищами Донецькѣм, Ницахськѣм і ин.; як на се вказують численні знайдені тут скляні бранзолети, походить воно з т. зв. велико-княжої епохи.

Проф. И. В. Евсѣевъ — Раскопки по верхнему течению р. Оки (III).

Свящ. Ст. Звѣревъ — Камень Буилъ на Дону (III). Серед рівнини над р. Доном, недалеко города Павловська в воронізькѣй губ. стоїть великий, самітний камінь. Нарід оповідає рїзного рода казки про нього, про штучне, а не природне його походження, які точно списав свящ. Звѣрев. Вони очевидно історичного значіня не мають, а автор стараєть ся доказати, що згаданий камінь, названий „Буил“ не є чим иншим, як тільки нанесеним ледняковим ілазом.

Г. Лебедянскій — Черепъ диллювіальнаго чоловіка изъ р. Десны, близъ деревни Банокъ черниговской губ. (III). Поданий лише сам заголовок праці.

Проф. И. А. Линниченко — О раскопкахъ В. В. Хвойко въ Кіевѣ у Десятинной церкви (III). Розкопки переведені в Кііві біля Десятинной церкви відкрили дуже багатий археологічний матеріял. Натрафлено там ще на неолітичну стацію, одначе більшість нахідок походить зі старшої великокняжої доби. З сього часу відкопано якісь фундамента разом з деревяною галерією, майстернею емаліованих чи поливаних предметів, і в кінци незвісного перевначеня купу каміння, в котрій пробувано добачити фундамент для статуї ноганського божка. З незвичайно численних дрібних предметів на увагу заслугує великий хрест X в., глиняні форми до відливаня металевих річей, камяна плита з загадковим знаком, подібним до звісного нам з монет Володимира і инші. Розкопки сї ведуть ся дальше.

В. Ляскоренскій — Городища, курганы, майданы и вѣевы валы въ области Днѣпровскаго лѣвобережья (III, ст. 1—82, рисунків 91). Праця д. Ляскоронського се справозданє в екскурсії по полтавськѣй губ., цїлюю котрої було пізнанє розміщеня таиош-

ніх городищ, курганів, майданів і змієвих валів. Велику частину розвідки, бо перших 63 сторін, займає вичислене могил і майданів в порядку, в якім були вони оглядані д. Ляскоронським. Такий порядок вичислення дуже невідповідний — бо непрозорий. Богато ліпше було би спис так могил як і в окрема майданів подати в алфаветичнім порядку місцевостий. Могили легко так вичислити, трудність деяка була би лишень в майданами, а то в причини, що д. Ляскоронський подає опис кожного в окрема. Одначе і сьому можна було легко зарадити поділенем майданів на поодинокі типи, та згрупованем їх відповідно до сих типів, при чім кожний в них міг бути ілюстрований відповідним пляном. Праця на такім угрупованю вискала би подвійно: непотрібно великий обем її зредукований був би до кількох карток, а що важнійше — матеріал уложений був би дуже прозоро, а се головна ціль подібної праці.

На ст. 63—66 подає д. Ляскоронський поділ майданів на типи, опертий на територіяльнім їх розміщеню. Не визначаєть ся він нічим інтересним, так що передавати його тут непотрібно. При тім висловлює д. Ляскоронський нераз вже підношений погляд, що майдани — се передісторичні кріпости. Тут стоїть він в суперечности з доказами інших дослідників, передовсім д. Мазараки, котрі вважають майдани ровкопаними могилами. Сі два погляди по моїй думці можуть один другого не виключувати. Дуже правдоподобно, що могили — одинокі внесена на степах — були колись ровкопувані для переміненя їх на кріпости. Товчок до сього могли дати давнійші їх ровкопки, переведені в грабіжницьких цілях, котрі виказали, що відповідно ровкопані могили можуть бути добре примінені для оборони. Сей повий здогад про походжене і перемінене майданів, покищо не попертий ще ніякими доказами, одначе все таки варто було би взяти його під розвагу.

Дальше подає д. Ляскоронський опис кількох городищ, а то в с. Яблонові, Александрівці, Мацковицях, Крапівній, Ірклієві і Китай-Городі. Форма майже всіх вичислених укріплень залежить від форми гори, на котрій були вони усипані. Виїмок творить лишень городище в селі Яблонові еліпсоватого виду і в с. Китай-Городі строго прямокутне. Оба вони, спеціально друге, датують ся — як вказує їх вид — вже з дуже півних часів.

При кінци своєї розвідки на ст. 74—82 обговорює д. Ляскоронський т. зв. змієві вали. Назву таку дістали вони на підставі народніх переказів, ніби то усипані великим змієм, побореним чоловіком і запряженим до плуга. Змієві вали тягнуть ся нераз по кількадесять верств в ріжних напрямх полтавської губ. Шкода, що д. Ляскоронський на одній мапі цілої губ. не зрисував докладно всі подібні пам'ятники, бо се могло би висвітлити взаємини між поодинокими їх частинами. Час повстаня

сіх пам'ятоків Ляскоронський відносить до скитської епохи; на жаль робить се без найменших доказів, опираючи ся лишень на факті, що побіч змієвих валів стоять звичайно численні скитські могили. Про час усянення сіх пам'ятоків могли би нам сказати лишень відкопані в них людські знаряди. Сам д. Ляскоронський мав в руках більше число найдених там глиняних черепів, не подає одначе найменшого їх опису, що мусимо вважати за велику хибу обговорюваної праці.

С. А. Мазараки — Отчетъ объ археологическихъ изслѣдованіяхъ въ полтавской губ. въ 1907 г. (III, Москва 1911, ст. 208—211). Авторъ вичисливши всі звиспі йому могили в полтавській губ. подає дневникъ переведенихъ нимъ розкопокъ в отсихъ селахъ: Плаваничі (Роменський п. мог. 3), Хмелів (1 мог.), Сербина (Роменський п. мог. 3), Брачинці (Лохвацький п. 1 мог.) і Римове болото (лохвацький п. 1 мог.). Розкопано 3 роди могил:

Одинъ репрезентують кургани в с. Брачинцяхъ і Волошиновці. Під могилою виконана була яма 3—4 арш. довга, а 2—3 арш. широка, ціла обложена деревляними брусами, якихъ сліди легко можна було віднайти. В ямі лежавъ кістякъ в скорченій позиції, сильно закрашенийъ красною краскою. Річейъ при нїмъ ніякихъ не найдено.

Другий типъ репрезентують могили в селахъ Плаваничі, Сербина, Хмелів і Римове болото. Кістякъ зложенийъ бувъ тежъ в деревляній скловку, одначе вже не в скорченій, а лишень витягненій позиції. Голова звернена на полудне. Красної краски на костяхъ ані сліду. При скелетахъ найдено: кости барана і свині, глиняні посудини, кістяні части кінської упряжи, бронзові стріли, удила, бронзолети, шпильку, бронзову миску, залізні удила і залізний меч. Майже всі могили були вже в старині нарушені, якъ вказують на се відкриті перекопи.

Третій типъ се похорони зі славянської епохи, відкопані на р. Ромні. Ніякого їх опису авторъ не подає.

Про вартість розвідки д. Мазараки говорити не буду; схарактеризує її найліпше сконстатоване факту, що чогось більше понадъ сказане мною висше з неї довідати ся не можна. Опису, бодай загального, найденихъ в могилахъ предметівъ д. Мазараки зовсімъ не подає.

С. А. Мазараки — Майданы, Роженскій уѣздъ, Полтавской губ. Раскопки 1906 г. (III, ст. 212—213). Майдани роменського повіту займаютьъ західну, пол-західну і полудневу його частину, а розсіяні вони звичайно на всіхъ висшихъ точкахъ даної околиці. Вхід до нихъ буває найчастійше на полудневій або східній їхъ стороні; більша часть майданівъ положена в віддаленю 7—15 верствъ від ріки. З поміжъ великого їхъ числа розкопавъ д. Мазараки в с. Нико-

лаївці чотири. На підставі тих і давніших дослідів доходить він до таких висновків про походження майданів: 1) всі майдани — се розкопані могили (найчастійше скитські); 2) по зовнішнім їх вигляді можна пізнати, котрі в них салітрові, а котрі — розкопки могил в грабіжницьких цілях; 3) більша частина степових майданів могла служити в пізніших історичних часах за схоронище перед нападами і неогодою. До нинішніх ще часів трапляють ся хутори, де господарські будинки поставлені в середині майдана.

А. И. Мартиновичъ — Хазарское городище въ Воронежской губерніи (III, Протоколи, ст. 113—114). Авторowi звисних е в околищ самого Воронежа і в с. Чертовицкого, Романи, Шилова і ин. пять городищ. На однім в них, себто на Ховарськім городищу побіч Воронежа, найдений був кістяк, біля котрого відкопано 5 зеліаних списів, 6 зеліаних стріл, многогранні глиняні пряслиці і глиняну посудину. В тамтих околищах подибуєть ся також багато могил, а то біля Ховарського городища (11) і біля Чортовицького села (15). Всі вони скривають тілопальні гроби, в яких кромі глиняних черепків і кусників костий звірят нічого більше не знаходить ся.

А. Миллеръ — Археологическія изслѣдованія въ устьѣ Дона (III, ст. 83—88, з 6 рис.). Від довшого часу, бо від самого початку XIX ст. ведеть ся досліди в цілю відкрити місця, де стояв старий Танаїс. Поки що питане се нерішене, хоч значно наперед посунене. Причинком до пізнання сього е і праця д. Миллера. Розкопки свої переводив він в дельті Дону в околиці с. Рогожина. На пісковій лаві стоїть там городище, окружене подвійним валом, що не представляє ніякої геометричної фігури. На найвисшій місці городища переконав д. Миллер невелику його поверхню, де відкрив дві культурні верстви: в одній знайшов численні глиняні черепки посудин грубої і нездарної роботи, в другій посудини грецької роботи в IV—III в. перед Хр. З сього самого часу походить курганове цвинтаріще, досліджене ним в поблизу городища. Розкопано всього сім курганів. Скелети лежали під насипом в ямах овального виду, у гори ширших, в долині вузших. Звернені були вови головами на захід, ногами на схід. Побіч них знайдено: посудини грецького виробу, як високі амфори, миски на одній ніжці і гарно вироблені посудини з двома ручками, дальше зовсім перержавілі зеліані предмети, бронзові бляшки з орнаментом, бронзові спіральні бранзолети і округлі зеркала в ручкою. В кінци скляні перли і численні золоті предмети, а то: тоненькі бранзолети, несповні колісцятка, бляшка з нездарним зображенем голови медуви, трикутні, округлі або подовговаті бляшки і золоті дармовиси. Маємо також срібні

колiсцятка і дутий бранволет. Всi вичисленi предмети носять на собі виразнi слiди грецької технiки IV—III в. перед Хр. Взявши пiд увагу, що на сей час припадає як раз iстноване Танаiса, висказує автор здогад, що маємо тут перед собою саме слiди його i його цвинтарища.

Проф. В. О. Пичъ — Типичнiя черти городищъ въ предѣлахъ Чехiи (III, Протоколи, ст. 77—78).

И. Т. Савенко — О древнихъ памятникахъ изобразительнаго искусства на Еннесеѣ (I, ст. 553, табл. XIII).

Проф. Д. Я. Самоквасовъ — О Сiверянскоi землi и Сiверянахъ по городищамъ и могиламъ (III, Протоколи, ст. 65—66). Автор обговорює наперед — кiлька разiв давнiйше вже ним повторювану — системi класифiкацiї передiсторичнихъ памятокъ Росiї. Сим способомъ доходить i до Сiверян, а характеризуючи їх культуру пiдносить, що першими оселями Сiверян були не села в нинiшнiм розумiнiю слова, а городи i городища, дуже численнi на сiверянськiй територiї.

Проф. Д. Я. Самоквасовъ — Отчетъ о раскопкахъ произведенныхъ во время съезда (III, Протоколи, ст. 127). Цiлю згаданихъ розкопокъ було повнайомити членiв вiзда з метою археологiчнихъ дослiдiв; сiй задачі — по словамъ проф. Самоквасова — вони вповнi вiдповiли. Розкопано могили на Старiм цвинтарищи бiля Троїцького монастиря з XI в. по Хр. i двi бiльшi могили в велико-княжої доби на Болдиной горi пiд Березками.

А. В. Селивановъ — По поводу производства археологическихъ раскопокъ и хранения добытаго матерiала (III, Протоколи, ст. 79). Авторъ домагаєть ся зовсiм слушно, щоби вiдбутi в однiй археологiчнiй стацiї, чи на однiмъ передiсторичнiмъ кладбищи предмети не розбивати на групи, а передавати їх в цiлостi лишень одному музейови, де знова повиннi вони бути размiщенi не по типамъ, а в порядку, в якiмъ були знайденi в поодинокихъ мiсцях: предмети вiдкопанi в однiй могилi мають бути зложенi разомъ всi, побiч себе.

И. Я. Стеллецкiй — Вторженiе скизовъ-сколотовъ въ Палестину (III, Протоколи, ст. 83—85). Авторъ вазначивши, що передiсторична археологiя дає вже теперъ виразнi докази на iстноване вносинъ нашої Скитiї в азийськимъ далекимъ сходомъ, в Вавилонi i Ассирiю, стає на становищi, що згадуваний в давнихъ жерелахъ великий нападъ Скитiв на Азiю є безперечно iсторичнимъ фактомъ. Останнiй їх похiд, котрий вiдбув ся в VII в. передъ Хр., спричинивъ страшне спустошене Вавилонiї, досягнувъ Египту i закiнчивъ ся поселенемъ Скитiв в Палестинi. Якими дорогами сей похiд вiдбувавъ ся, поки що не знаємо, вiдповiдь на

се можуть нам дати хіба археологічні нахідки. Тому при кінці реферату пропонує д. Стеллецький вислати наукової російської експедиції до Азії, в цілі переведення там відповідних дослідів в тім напрямі.

Б. В. Фармаковскій — Ольвія (III, Протоколи, ст. 82—83). Подане тут справоздане з осьмолітних археологічних ровкопок — доси ще не укінчених — ведених на місці, де стояла грецька Ольвія. Добр. Фармаковському удалось там відкопати остатки некрополя з II—III в. по Хр., фундамента хати гелленістичної доби і фундаменти кріпосних мурів так грецької як і римської епохи. Крім сього зібрав він за сей недовгий час не менше як 1500 різних дрібнійших пам'ятників давньої культури. Вони дозволяють зовсім точно прослідити історію Ольвії. Подібна вона зовсім до історії о. Березани представленої проф. Штерном. Тут також наперед в VI в. до Хр. переважають впливи йонські, які в V в. змінюють ся на атенські. Розцвіт Ольвії припадає одначе доперва на гелленістичну добу. В першім віці Ольвія перестав вже бути торговельним центром.

К. Вл. Хилинскій — О трипольської культурі (III, Протоколи, ст. 61—64). Тут подана загальна характеристика нашої т. вв. передмикенської культури; не замітна вона нічим, нових фактів нам не дає, все сказане там кождому дослідникови преісторії України аж надто добре звісне. Інтересна була би лишевь одна замітка автора, де він говорить про аналогію між некрашеними посудинами передмикенської культури і керамікою епохи „землянок“, скитських могил (?) і наводняних осель (яких?). На жаль д. Хилинскій каже собі вірити лише на слово, доказів на се не дає ніяких. Дискусія розвинена над згаданим рефератом виказала, що і доси нема згоди між ученими що до походження передмикенської культури. Більшість, з проф. Штерном на чолі, вискавала ся за північно-європейським її початком, коли тимчасом проф. Вовк обстоював азійське її походжене. Робив се вже одначе богато обережнійше ніж давнійше (ніж нпр. в Матеріялах до українсько-руської етнології т. VI) і вважав дискусію на сю тему ще за передчасну.

Проф. Е. Р. фонъ Штернъ — О раскопкахъ на Березани (III, Протоколи, ст. 81—82). Автор з питомою йому бистроумністю і науковою ерудитією здає тут справу ві своїх ровкопок переведених на о. Березани. Натрафлено там на численні передісторичні пам'ятки з часів почавши від VII в. до Р. Хр. Сліди осель приналежать двом відмінним епохам, з котрих кожда визначаєть ся властивим, оригінальним способом будованя хат, пригадуючи подібну конструкцію, звісну вже з ровкопок в Ольвії. Побіч хат натрафлено на земні ями, з котрих одні були смітниками, инші гробами. В тих гробах найдені були або

цілі скелети, або лишень сильнійше чи слабше надпалені людські кістки. З відкопаних численних предметів найхарактеристичнійші остатки кераміки. Поділити її можна на два типи: посудини вироблені на місці, що пригадують сильно скитську кераміку, і посудини грецького виробу. Ті другі повважають нам ближше пізнати впливи могутчої Гелляди на нашу землю. Наперед переважали впливи Мілету, які сягали аж в осередок України (Сміда), пізнійше впливи Атен, що сильно вазначились в часах тиранії Пизистрата.

В. Д. Языковъ — О Маяцкомъ городищѣ на Дону (III, Протоколи, ст. 78—79). З самого реферату д. Язикова ми про Маяцьке городище нічого певного довідати ся не можемо, не знаємо навіть які предмети були там відкопані. Денерва в дискусії проф. Самоквасов заявляє, що воно подібне до дослідженого в Чин (Кавкав) і в Салтові, та думає, що усипанє його можемо отже приписати Ховарам.

Історія штуки.

Проф. Д. В. Айналовъ — О Маріупольскихъ восковыхъ иконахъ (III, Протоколи, ст. 60). Описані автором дві ікони зображують Матір Божу і св. Григорія Побідоносця; перша, як на се вказує характер письма, походить ще в XI в., друга — більше шаблонної роботи — вже в пізнійших часів.

Д. В. Айналовъ — Архитектура черниговскихъ церквей (III, Протоколи, ст. 67). Автор по переведеню дослідів в чотирох чернигівських церквах, а то в Спаськім Соборі, в Пятницькій і Ілїїнській церквах і в Соборі Бориса і Гліба, ставить собі питанє: під якими впливами витворила ся руська архітектура? Прототипом для наших церков були по його думці византійські храми і то храми що йно другого тисячлітя по Хр.

Проф. Д. В. Айналовъ — Библия Рафаэля въ Ватиканѣ (III, Протоколи, ст. 125). Д. Айналов декілька слів присвячує розборови орнаментів в Біблії Рафаеля.

Ө. К. Волковъ — Религиозныя сооружения въ восточной Галиціи и въ частности въ Карпатахъ (III, Протоколи, ст. 92). Зміст розвідки не поданий.

А. П. Голубцовъ — Объ архіепископскомъ посохѣ (III, Протоколи, ст. 87—88). Автор висказавши погляд, що єпископський жезл веде свій початок від пастушої палиці, займаєть ся питанєм, які форми його вживані були у східній церкві.

Ө. Ө. Горностаевъ — Строительство графовъ Разумовскихъ въ Черниговщинѣ (II, ст. 167—195, табл. 15, рис. 39). По ніякім гетьмані України не лишило ся так значне число великих

архітектурних пам'яток як по останнім між ними гр. Розумовським. Стараєм його побудовано кілька палат і кільканадцять церков, з котрих майже всі до нині ще збереглись. Добр. Горностаєв присвячує точнішу увагу лишень важнішим і цікавішим між ними, а то: Соборній церкві города Ковельця чернігівської губ., церкві Трох Святих в с. Лемешах, гетьманській палаті в Батурині, палаті і церкві в Почепі і палаті в с. Баклани. Всі ті будинки побудовано менше більше в однім часі і тому всі вони носять на собі признаки одного і того самого стилю, стилю Людвика XVI. Се спеціально сильно вказує ся в декоративній частині сих архітектурних пам'яток, а ще більше може в збережених в них предметах. Так наприклад іконостас в церкві с. Ковельця се вицьвіт розвиненого стилю рококо. Добр. Горностаєв не займає ся якимсь строго-науковим обробленням сих пам'яток, подає лише загальний їх опис і збирає деякі історичні відомости про повстанє сих будинків. Тим не менше розвідка ся має свою велику вагу, хочби з огляду на долучені до неї численні ілюстрації і справді прекрасно виконані таблиці.

Ө. Ө. Горностаєвъ — Ляличи. Дворецъ графа П. В. Завадовскаго. Рис. 8, табл. 21 фототип. і 4 барв. (II, ст. 196—212). Ляличі се місцевість положена в чернігівській губ. в Суражськім пов.; там стоять ще тепер знищені, але все таки імпозантні своєю величиною і красотою руїни палати гр. Завадовського. Стан в яким вони тепер находять ся, гідний пожалованя; всі цінніші предмети вивезено, лишлись тільки мури, а і тим загрожує також велика небезпека ві сторони властителів Жидів: наміряють вони основати серед них якусь фабрику. Артистична вартість сих руїн з кінця XVIII в. дуже велика і ми можемо бути лишень вдячні д. Горностаєви, що присвятив їм, як і гарній тамшній церкві, близшу увагу. Сим способом збережеть ся бодай основнійший опис сих пам'яток, котрий ілюстрований численними рисунками і таблицями, завсїгди буде мати велику вартість для історика штуки.

Ө. Ө. Горностаєвъ — Иконостасъ кисти В. Л. Боровиковскаго. Табл. 10 (II, ст. 213—218). В. Л. Боровиковський се один з визначніших художників кінця XVIII і першої половини XIX в., з походження Українець, родив ся в козацькій родині в Миргороді в полтавській губ. Посвятив ся він портрєтньому і церковному малярству і дійшов тут до високої досконалости. Важною і цінною пам'яткою є цілий, ненайгірше ще збережений, іконостас в покровській церкві с. Романовки мглинського уїзда, чернігівської губ., розборови котрого присвячена висше цитована розвідка. Сам іконостас будований в виді триумфальної брами — типовім для епохи стилю Емпіге. Що до загальної

характеристики поміщених в ній образів, то згадати головню треба, що Боровиковський розумів і зображував святість яко красоту тіла, красоту надземську. Звідси походить, що мальовані ним лица ідеально прегарні і живі. Сим наближуєть ся Боровиковський до західньо-європейської школи, хоч умів він задержати в зображуваних особах повагу визайтійсько-руського стилю. Техніка у нього добра, старасть ся він викінчити всі найменші подробиці, що дуже сильно зазначаєть ся на мальованій ним оксамітній одежі. Повабне угрупованє і чудовий кольорит доповняють красоту композицій Боровиковського і ставляють його в ряді найліпших художників першої половини XIX в. Вартість творів Боровиковського пізнаєть ся дуже добре при читаню опису їх в статі д. Горностаєва і при огляданю численних долучених до нього артистично зроблених таблиць.

Ө. Ө. Горностаєвъ — Обь архитектурѣ древнихъ храмовъ Чернигова до-монгольскаго періода (III, Протоколи, ст. 66—67). Автор силкуєть ся зреконструувати найпервіснійший вид Спаского собора, собора Єлєцького монастиря, Ілїїнської церкви, собора Бориса і Гліба і Пятницького храму. Робить се він лишєнь в загальних чертах, без удаваня в які небудь подробиці.

Ө. Ө. Горностаєвъ — О деревянныхъ церквахъ Черниговской губерніи (III, Протоколи, ст. 80).

— Обь архитектурныхъ особенностяхъ каменныхъ храмовъ Черниговской губ. XVII и XVIII вв. (III, Протоколи, ст. 115). Анї самих розвідок, анї їх змісту ми в Трудах не подобиємо. Подані лише самі заголовки праць.

В. Г. Дроздовъ — О царскихъ вратахъ Екатерино-Покровской церкви въ Черниговѣ.

П. М. Добровольскій — Обь иконостасѣ ризничной Введенской церкви въ архієпископскомъ домѣ въ Троицкомъ монастырѣ (III, Протоколи, ст. 88—89). Так згадані в заголовках царські врата як і іконостас походять з XVII—XVIII вв. Точнійшого опису їх автори не подають.

А. Миллеръ — Лотосъ въ малорусскомъ орнаментѣ (II, ст. 81—88, в 11 рис. і 1 табл.). Ростиний орнамент в українських вишивках трафляєть ся спеціально часто на церковних ризах. Головну ролю відгривають там букети цвітів симетрично уложених, встромлених в якусь посудину, з виразним у верхку цвітом лютосу в двома листьями. Автор старає ся широко закровними порівнянями викавати, звідки сей мотив запозичений українським народом. Доходить до висновка, що правітчина його находить ся в Авії, де звісний він вже з давен давна. З відти перейшов він і на наші вишивки, хоч значно упрощений через відкиненє уживаних в його правітчий богатьох фарб. У нас мережаний він

лишень красною і синьою краскою. Цікаве, що давнійше мотив льотосу був і на Україні більше зложений, тепер зачинаєть він вже никнути і стремить до щораз більшого упрощеня.

А. П. Новицькій — Черты самобытности въ украинскомъ водчествѣ (II, ст. 59—72, рис. 5). Хоч в великим заінтересованем приступаєть ся до читаня сеї праці, то на жаль не вовсім виповняє вона покладаних в ній надій. Місто знайти тут строго наукові докази на се, що Українці витворили свій окремий архітектурний стиль, ми подибуємо лише загальне вичислене деяких деталів українських церков і описанє їх форм. Сказано там приміром кілька слів про план церков, про спосіб їх будованя, як виглядають двері, вікна, іконостас, копули, хрести на них і т. и. Подано також загальний опис виішого вигляду української сільської хати.—Якогось порівнаня в архітектурою сусідніх країв, віставленя в формах поодиноких європейських стилів, виказаня, що наші церкви не є бездушною їх копією, умотивованя безпідставности твердження деяких польських учених, мовби наші деревляні церкви були будовані в византійським стилу, того всього ми в розвідці д. Новицького не подибуємо. Вона може мати лишень вартість яко інформаційний опис для людей вовсім в нею не познайомих; мабуть і наля таку мету.

Проф. Г. Г. Павлуцькій — Киевские храмы домонгольского периода и ихъ отношеніе къ византійскому водчеству (II, ст. 29—36). Автор обговорює перше в коротких словах рішену вже давно справу, чи вигогам христіянського культу відповідає скорше базиликава чи ротундова форма церков. Дальше шкїцує загальними чертами розвиток византійської архітектури, щоби описля приступити до зображеня найстаршого церковного будівництва на Україні. Висказує тут переконанє, що українська архітектура домонгольського періода не була висловом одної, розвиненої вже форми византійського стилю, але подібно як він перейшла і вона цілий комплекс розвоєвих стадій, прямуєчи все до щораз більшого усвершеня. Найпримітивнійший спосіб будованя був приміненій в найстаршій, мурованій ще 991 р. київській Десятинній церкві. Вершин своєї досконалости діпняла византійська архітектура на українських землях в Київсько-Софійським соборі. Посереднє місце, не лишень в хронологічного, але і в архітектурного погляду, ваймає між двома згаданими церквами Спасо-Преображенський собор в Чернигові. Автор стараєть ся подати ріжницї в способі будованя сих трьох церков, котрі всі сходять ся головно в ріжнім ту і там укріпленю і насажденю копули. Се вовсім зрозуміле, коли возьмемо під увагу, що взагалі розвиток цілої византійської архітектури розуміємо яко стремліне до менше або більше совершенного поставленя копули, що в огляду на

бажанє продовження і витягнення давнїйшої центральної ротунди ставалося щораз труднїйшим. Сей розвиток в українських церквах домонгольського перїода є виразно зазначений, а проф. Павлуцький начеркненєм його положив перші підвалини до пізнання рїзних архітектурних нюансів найдавнїйших будівель України. Тут лежить вага його обємом невеликої розвідки.

Проф. Г. Г. Павлуцький — О церковнихъ постройкахъ въ стилѣ „Empire“ въ Подтавской губ., в 6 рис. і 6 табл. (II, ст. 37—46). По пересаднїм в XVIII в. стилю рококо зачалась при кінци сього столїтя ще за Людвика XVI сильна реакція проти нього, проти надмірного, несмачного обладованя будинків схибленими, неестетичними прикрасами. По раз другий в ряду дав себе відчути сильний зворот до класицизму, в творах грецької штуки почато глядати за дороговесказами для дальшої артистичної творчости. Впливом сього зверненя ся до ге-ленського свїта був новий стиль — стиль емпіге, простий і поважний і гарний сею своєю повагою. З Франції розійшов ся він по всїй Европі, досягнув і України, а дійшов тут не в видї слабого потїчка, а в видї сильної ще течії, що обхопила собою тоді цілу нашу країну. Скрїзь підїмали ся невеликі але симпатичні дворки з трохгранним грецьким фронтом і з колонами на фасадї. Як сильний був тоді вплив стилю Емпіге видко хоч би по тїм, що і питомі наші деревляні церкви пробувано перемінити на пануючу тоді моду. І так пр. в с. Погребищах київської губ. можна ще тепер бачити стару деревяну церкву, до котрої з дивною наївностю прибудовано з початком XIX в. портик з деревяними колонами. Всї монументальні будівлі з сього часу носять на собі визначний вплив стилю емпіге. Се між иншими можемо слїдити і на кількох церквах полтавської губ., котрим проф. Павлуцький присвячує висше цитовану розвідку.

В другій добї панованя Катерини II вачинаєть ся у нас істнованє сього стилю, ще тоді не виробленого, в формї будівель, що носять на собі переходовий характер і лучать давні архітектонїчні червні в новими ідеями. Репрезентантами сього переходового окресу нашої архітектури в полтавській губ. є церкви: св. Николая в м. Хоролі в 1790 р. і св. Тройці в с. Вишнянах. Будованї вони в видї рівнораженного хреста, прикрашенї лиш дуже неважко, а то фасади пилястрами, гладкі стїни фальшивими круглими, маленькими віконцями. По серединї, як у всїх ампірових церков, розпїята зграбнєнька копула.

Вироблений, зі всїми подробицями стиль Емпіге в часів Олександра I репрезентований вже бїльшим числом церков в полтавській губ., нїж його початковий, переходовий тип; в сїм стилу будованї отсі церкви: Соборна Успенська церква і церква імени Воскресеня Христо-

вого в Хоролі, церкви в Ромнах і Лубнах, в Пирятині, в Прилуках, в Кременчузі і в с. Вергунах. Характеристичними їх признаками є дорнійські колюми, рустика, копули, по більшій часті яйцеватого виду, зближені до копули церкви св. Петра в Римі або до паризького пантеону, а вкінці орнамент не раз багатий, але все холодний, камінний. Характеристику згаданих церков найлучше віддають численні, переважно зроблені їх фотографічні знімки залучені до праці проф. Павлуцького. Сама праця носить характер не якоїсь більшої наукової розвідки, де обговорюють ся згадані пам'ятники в можливо найбільшій точності, а лишень гарно зробленого інвентаризаційного спису.

Проф. Г. Г. Павлуцький — О происхождении формъ украинскаго деревяннаго церковнаго зодчества (II, ст. 47—58, в 4 рис. і 4 табл.). Найстарші пам'ятки церковного деревянного будівництва на закардонній Україні збереглись що йно з XVII в. Се очевидно ніякий доказ, мовби форми його доперва тоді виробили ся. Що сягають вони безперечно в багато давніші часи, стараєть ся в своїй розвідці доказати проф. Павлуцький. Вже в народних колядках, котрі свій початок ведуть ще в княжій епохи, збереглись неясні вправді, але мимо сього певні докази, що деревяні церкви загалом розповсюдженого тепер типу вже і тоді існували. Про се довідуємо ся також і в письменного пам'ятника XI і XII віку, із „Сказанія о Борисѣ и Глѣбѣ“ Якова мниха, де згадуєть ся зовсім вправно про будову пятибанного деревяного храму. Коли отже форми деревяної церковної архітектури існували вже в XI в., могли вони виробити ся лише на підставі загалом розповсюдженого тоді византійського стилю. Доказ на се, що справді Византия дала прототип нашим трохбанним деревяним церквам, дає осьмогранна форма поодиноких складових частий будинку, себто середньої нави, бабинця і пресвітера. Сім способом наслідуюно тут в головних чертах тип церкви San-Vitale в Равенні. Там також маємо середню осьмогранну наву, до котрої прибудовано пресвітер зі східної і вестибуль з західної сторони. Знов прототипом для наших пятибанних церков в пляні рівнораменного хреста служать подібні численні будівлі византійського стилю. Та хоч деревяні церкви основні свої черти зачерпнули в Византиї, се не значить, немовби вони були лишень бездушною копією чужого будівництва; противно, наша деревяна церковна архітектура репрезентує рідимий, окремий український стиль.

Се в головних зарисах зміст розвідки проф. Павлуцького. Чи дає вона нам якийсь новий матеріал, чи піддає нові думки до історії нашої церковної архітектури, се дуже сумнівна річ. Що тип деревяних церков виробив ся бодай в грубша ще в княжій добі, се річ від давна звісна. Докази проф. Павлуцького також не нові. Наведена ним колядка звер-

тала на себе увагу від давна, навів її вже напр. д. Щербаківський. Не нове також тверджене проф. Павлуцького, що початкову ідею в будові дерев'яних церков зачерпнули українські майстри в Візантії, говорили про се аж надто часто польські дослідники, навіть в перебільшеній формі. Знов сам поданий автором доказ на се дуже нестійний. Бо звідки певність, що найдавніші дерев'яні церкви були зовсім і зовсім подібні до існуючих тепер на закордонній Україні. Богато правдоподібніший здогад, що своїм видом пригадували вони скорше теперішні галицькі церкви, бо ті послідні зберегли в багато більшій степені первісний, не вироблений ще характер. І еволюція стилю від галицьких до українських церков зовсім зрозуміла, а ніколи навпаки. Тимчасом наші галицькі церкви майже всі зложені в трох чотирикутників, а не вісьмикутників. Не могли отже церкви типу San Vitale в восьмибічною середньою навою бути бездушню копіювані українськими майстрами. Візантійський стиль міг дати лише головні ідеї нашим сільським архитектам, ідею розв'язати баню, чи щось подібного, але ніколи він не був копіюваний в таких деталях, як в формі чотирикутної чи осьмогранної вежі. Походжене сеї послідної зовсім зрозуміле і без чужих впливів. Ідея підймана щораз висше і висше дерев'яної церкви спонукала майстрів будувати поодинокі вежі на осьмокутнім пляні, щоб татар розложити на поодинокі вугли і сим скріпити будівлю. Не яка инша, як лишень ся причина була також головною, чому мійські башти, як про се згадує сам проф. Павлуцький, були вісьмигранні. Як бачимо, думки піднесені в обговорюваній розвідці або не нові або не стійні, і тому повбавлена вона якоїсь більшої наукової вартости. Бо не нове також тверджене, що дерев'яні церкви творять окремий архітектурний стиль, про се говорить ся вже від давна. Цікаві були би лишень докази на се, але тих автор на жаль не подає.

Проф. Г. Г. Павлуцкій — Древнѣйшіе храмы Чернигова (III, Протоколи, ст. 74—75). Автор вказавши на велике значінє княжої доби для витвореня руської культури, вичисляє, котрі церкви в тім часі вбудовано в Чернигові і в порученя котрих князів. Реферат нічим негачитний, не додає нічого нового до давніше вже звісного.

Н. И. Петровъ — Румынскіе художественные памятники въ Россіи и возможность вліянія ихъ на русское искусство (II, ст. 89—95). Автор розглянувши в коротких словах вносини України в Румунію, так в часах воєнних несупокоїв як і в мирній дорозі, висказує переконанє, що культурні впливи сього краю поили замітний слід між иншим і на нашій штуці. Доказ сьому, що румунська штука не була незвісною на Україні, дають численні її пам'ятки розкинені по різних музеях і церквах нашої землі. Між ними на спеціальну увагу заслугують отсі:

1) Золотий талір великого бурґґрафа Горішньої (Волоської) Землі Николая, дарований ним його жінці княгині Теодозії, виконане котрого відносить д. Петров до 1493 р.

2) Шита плащаниця в 1545 р., що зберігає ся тепер в київсько-подільській церкві Рождества Христ.

3) Кипарисовий різьблений хрест зроблений, по словам умішеного на ручці напису, 1600 р. на горі Афон для митрополита Теофава; уміщений він тепер над царськими вратами в церкві Київсько-Братського монастиря.

4) Нагрудний медаль молдавського воеводи і господаря Степана Томші в 1623 р. різблений справді артистично на слоневій кости; находит ся він тепер в збірці старинностей ґр. Уварова.

Всі ті чотири предмети безперечно румунського походження. Автор в дальшій часті своєї розвідки стараєть ся виказати, де, ким і при якій нагоді були вони зроблені, до якого часу належить їх віднести, одним словом подає історію їх походження. Оброблення артистичної сторони сих памятників штуки ми в розвідці д. Петрова не подибуємо. Нема там також поданої ні одної їх ілюстрації, хотяй було би се потрібне спеціально тоді, коли автор говорить о впливах румунської штуки на нашу. Впливи сі по його думці замітні нпр. на різьбленім деревянім хресті в 1576 р., що зберігає ся тепер в церкві в с. Івановичах, Володимирського повіту. Замітні вони також і на хресті в початку XVII в. знайденим в церкві св. Николая в Замостю. На жаль о правдивости слів д. Петрова не можемо переконати ся вадля недостатчі відповідних ілюстрацій.

Н. И. Петровъ — О фрескахъ Спасо-Берестовской церкви (III, Протоколи, ст. 60). Церква св. Спаса в Києві походить ще в т. зв. домонгольського періода; зруйнована була вона Татарами, реставрована Петром Моголою. З його то часів датують ся всі фрески, якими церква прикрашена. Олійні малюнки походять в XVIII в.

Проф. Н. В. Покровскій — Памятники церковной старины въ Черниговѣ (III, Протоколи, ст. 59—60). Подібно як серед всіх памятників церковної штуки цілої України, так і серед чернігівських можна вирізнити два типи: старші, нечисленні, що повстали під впливами византийщини — вони репрезентують розцвіт української штуки, і молодші в XVII—XVIII в., які витворили ся під західньо-європейськими впливами; послідні, се репрезентанти упадку нашої творчости. Сі два типи памятників української штуки можемо рівко від себе відділити; одначе мимо сього між ними мусять істнувати якісь посередні звени і вони, по дослідам проф. Покровського, справді істнують. Досліджене сих переходових типів в розвитку нашої штуки се найблизша задача на будучність.

Я. И. Смирновъ — Объ одномъ польскомъ сборникѣ портретовъ XVII вѣка (III, ст. 387—469). Розвідка ділить ся на дві часті; в першій, невеликій, писаній в формі вступу, подає автор декілька загальних заміток про згаданий в заголовку польський збірник портретів. Довідуємо ся, що найімовірніше рисований він був ще в роках 1630—1640-вих. Опісля дістав ся до великої збірки штихів короля Станислава Августа, звідти оправлений в два томи під спільним заголовком „*Polonogum Icones*“ перейшов в посідає бібліотеки „Императорской Академіи Художествъ“ в Петербурзі. У згаданім збірнику находимо більше ніж двіста портретів королів і визначних польських діячів. Між ними є 42 рисованих пером; як раз їх розборови присвячена друга частина розвідки. Автор поодинокю, портрет за портретом описує їх, звертаючи багато уваги також на поміщені в оригіналі історичні поясненя, нерідко дуже інтересні. Між згаданими сорок двома портретами находить ся досить велике число звязаних з історією України. Маємо там пр. портрети Йосафата Кунцевича, Всеволода Володимировича, славних козаків і т. п. Як раз в сеї причини так *Polonogum Icones* як і розвідка д. Смирнова заслугує на увагу наших істориків.

Н. И. Троицкій — Объ иконѣ св. Николая Новосильскаго (III, Протоколи, ст. 60—61). Автор добувши в монастирі в с. Новосилі стару ікону св. Николая, зняв з неї девять верств півнійших малюнків і сим способом дібрав ся до найстаршої; відкритий так образ стоїть в звязку з поданєм о супружестві князя Андрея Боголюбского, фундатора церкви. Походить він, по дослідам д. Троицького, з XI в. і вказує багато аналогій до херсонських мозаїк і до емаліюваних хрестів, відкритих проф. Пічем на однім із чеських городищ.

Н. И. Троицкій — Тріединство Божества въ памятникахъ всеобщей исторіи искусства. Вопросъ о вліянні дохристіанской скульптуры на христіанскую иконографію (III, Протоколи, ст. 69—71). Автор вказує тут, що віра в трохединого Бога істнувала на довгі віки перед христіанською ерою у всіх східних народів, також в Єгипті і в Греції. Тоді то витворили ся певні форми, в помочю котрих відтворювано сю віру в памятках штуки. Ті форми полишили сильний вплив на христіанській іконографії, котра вображувала сеї догмат нашої віри в виді особи з одною головою о трох лицах. Подібні образи подибуємо між иншим і в церквах галицької України, а для приміру вказу на репродукції їх, поміщені в праці проф. Соколовського: *Przedstawienie Trójcy o trzech twarzach na jednej głowie w cerkwiach wiejskich na Rusi (Sprawozdania komisji do badania historyi sztuki w Polsce. Tom I, 1879, ст. 43—50).*

Н. И. Троицкій — Пеликанъ, какъ символъ въ искусствѣ церковномъ и бытовомъ (III, Протоколи, ст. 120). Пеликан виступає в біблійних і народних віруваннях яко символ любови своїх до дітей, і яко такий найшов широке примінене між иншим і в церковнім орнаменті. Тут він має символізувати любов Христа до людей.

Графиня Уварова — Церковный Отдѣлъ Выставки Черниговскаго Сѣѣзда съ 22-ма табл. (II, ст. 96—166). Находимо тут спис предметів вібраних в церковнім відділі багатой вистави чернигівського археологічного візду; прикрашений кільканадцяти таблицями має він велику інвентаризаційну вартість. Більша частина описуваних оказів се пам'ятки української штуки і тому праця гр. Уваровой заслугує на спеціальну увагу наших істориків штуки. Зібраний там матеріал розділений на такі часті: I. Фундаційні таблиці, роблені на пам'ятку основаня якогось храму. II. Ікони. III. Царські врата, вівтарі, фігури й инші церковні річи різблені в дерева і металю. IV. Хрести і євангелія. V. Реліквіярі. VI. Всенощниці. VII. Плащаниці. VIII. Священничі ризи і IX. Пам'ятники церковної архітектури. В кождім з сих відділів в окрема поодинокі предмети описані є в тім порядку, в якім розміщені були вони на виставі.

Исторія, література, етнографія.

С. Л. Аваліяни — О составѣ представительства на земскихъ соборахъ XVI в. (III, Протоколи, ст. 90—93). Автор стараєть ся збѣти погляд Ключевского, мовби членами земських віздів XVI в. були виключно дворяни, котрі діставались сюди лишень завдяки свому уродженю, і докавує, що в їх склад входили заступники громадянства окремо в тій цілі вибрані, що правда звичайно дворяни.

С. Л. Аваліяни — Объ Иванѣ Пересвѣтовѣ (III, Протоколи, ст. 111—112).

Проф. Д. В. Айналовъ — Два примѣченія къ „Слову о Полку Игоревѣ“ (III, Протоколи, ст. 59). Автор здогадуєть ся, що красні „черленые щиты“, про які находимо звістку в Игоревім Полку се звисне на заході оруже, яке Русини пізнали за посередництвом Варягів. В розвиненій дискусії сьому твердженю противлять ся проф. В. З. Завитневич і проф. А. Н. Ясинський.

Барвинскій В. А. — Комисія Економіи описныхъ на Е. И. В. маестностей, причины ея учрежденія и ея дѣятельность (III, ст. 306—333). По дослідах д. Барвинського причини основаня Комісії Економії треба шукати у витичних цілої взагалі політики російського уряду супроти українських земель в першій половині

XVIII в. Цілюю її було економічно обезсилити козацьку старшину, зробити її залежною від правительства. Тому що в сих часах для української старшини одним жерелом скріплення його економічних сил було купно земель в свобідних військових майнах, рішив уряд відібрати від нього останню основу його незалежності від себе. Згадане рішене мала виповнити ново основана Комісія Економії. Яким способом силкувала ся вона його перевести в жите, сим як раз питанем займаєть ся дальша частина розвідки д. Барвінського. Опираючись на невихіснуванім ще доси матеріялі (по части в „Приложеніяхъ“ автором опублікованім) кидає вона багато світла на сей мало доси досліджений момент в нашій історії. Хоч результати діяльности Комісії Економії були майже незамітні, бо вона по осьмолітнім істнованю вже при кінци 1750 р. завмирає, все таки точвійше досліджене її історії важне для пізнання політики російського уряду супроти України і тому розвідка д. Барвінського безперечно найде відповідне місце в нашій історіографії.

Бережковъ М. И. — Къ исторіи Черниговскаго Спасскаго Собора (II, ст. 1—28). Перший уступ розвідки д. Бережкова присвячений питаню, коли оснований був Спаський Собор в Чернигові. Автор інтерпретуючи київську літопись доходить до висповка, що вугольний камінь під вгаданий храм положив коло року 1034—1036 князь Мстислав Володимирович, за панованя котрого вибудоваво чернигівську церкву до висоти одного до двох сажней. Зачату так будову мурів докінчив опісля Ярослав Володимирович, а князь Святослав Ярославич прикрасив остаточно церкву св. Спаса. Вона — як се доказує в дальших двох уступах розвідка д. Бережкова — відіграла в старині визначну ролю, займаючи серед инших чернигівських, а навіть взагалі українських храмів почесне місце. Докавом сього хоч би се, що під нею хоронено лишень самих значнійших і більше заслужених князів, як основателів її Мстислава Володимировича і Святослава Ярославича, дальше Олега Святославича, Ігоря Ольговича, Володимира Давидовича, Ярослава Всеволодча і декількох инших. Тут — як на се вказує Київська літопись — складали князі присяги, що також вказує на велике значіне вгаданої церкви в великокняжій добі. Воно вістало захитане що йно по нападі Татар в 1239 р., коли то Спаський Собор був цілковито ровграблений. Від того часу він майже вовсім занепав, в записках не згадуєть ся навіть про нього так, що ми і не в силі відтворити пізнійшої його історії. Доперва з XVII і дальших віків вберегло ся декілька записок про Спаський Собор і від сього часу історія його дальше вже вовсім добре звісна. Нею теж займаєть ся в дальших частях праці д. Бережков, звертаючи головно увагу на історію каплиць вгаданої церкви. Точно ровглядає він коли і де яка стояла, присвячуючи більше

місця питаню чи т. зв. терем при Спаськім Соборі справді колись існував. Доходить до висновка, що окремої прибудови чи теж якоїсь башти, в якій мав бути похоронений Ігор Ольгович, ніколи тут не було. Легенда про неї витворила ся в причини простого незрозуміння тексту київської літописи по Іпатському списку. Під вгаданим там словом „терем“ розуміли якусь більшу кімнату, коли тимчасом воно означає не що инше як невеликий, дорогоцінний, надгробний бальдахім. На сконстатованю сього факту кінчить д. Бережков свою розвідку, цікаву для льокальної історії Чернигова.

Бережковъ М. Н. — Михаила Егоровича Маркова равняя сочиненія къ поясненію історіи Чернигова (III, ст. 271—305). М. Е. Марков (1760—1819) се один з визначнійших т. зв. провінціоных істориків XVIII і початку XIX в. Біографії його присвячена перша частина розвідки д. Бережкова. Автор вовсім загально, може навіть занадто загально, подає нам начерк його життя, силуєть ся віднайти причини, які нахилили Маркова до посвяченя богато труду історії України. Описля переходить до начеркненя нам самої наукової діяльности Маркова. Перечисляє всі його друковані праці, найбільше одначе місця присвячує схарактеризованю полишених Марковом історичних розвідок, що до нині ще зберігають ся в рукописах. Оригінали їх містять ся тепер в т. зв. Румянцевскомъ Музеї в Москві. Д. Бережков вичисляє заголовки їх та подає коротенький зміст кождої. Декілька важнійших між ними оголошує в цілости норає перший друком; сей новий матеріал поміщений в окремій рубриці „Приложеній“. Розпочинає її „Послужной списокъ М. Е. Маркова“ (Изъ журнала директора училищъ 1800 годъ, подъ 23 іюня, въ Архивѣ Черниговской гимназіи) — тут подані важнійші дати в життя Маркова. Дальше слідує „Продолженіє переписки между Ч** и Харьковскаго Общества Наукъ членомъ Марковымъ относительно къ составленію Малороссійской історіи“. Тут зіставлено дванайцять питань доторкаючих історії України, поставлених найімовірнійше Балтиш Каменским й стількиж відповідей до них Маркова. Про характер сих питань найлучше понятє дасть кождому перечислене декількох заголовків між ними. Подибуємо там між иншими такі: „Какія были древнія границы Малороссіи и какія во времена Богдана Хмельницкаго?“ „Изъ какихъ княжествъ и земель кромѣ Кіевскаго, Черниговскаго и Новгородсѣверскаго, состояла Малая Россія?“ „Какіе именно учреждены были Баторьемъ чины козацьки и въ чемъ состоялъ данный симъ королемъ казакамъ гербъ?“ Подібних питань — як було сказано — подибуємо дванайцять. Дальше находимо ще такі — поміщені тут — писаня Маркова: „Три письма М. Е. Маркова къ графу Н. П. Румянцеву, отъ 1815 года“. „О памятникахъ древности

въ Черниговѣ“, та вкінці окрему збірку писань під спільним заголовком: „Еще нѣсколько выписокъ изъ сборника М. Е. Маркова“, де подибуємо статі в роді отсих: „О названіи Чернигова“, „О Сѣверянахъ“, „О Турьемъ рогѣ, упоминаемомъ въ старинныхъ русскихъ лѣтописахъ“ і інші. Сі ново видані письма Маркова хоч і не приносять якихсь нових даних для теперішньої історичної науки, то одначе дають цінний причинок до пізнання історіографії ХІХ в.

И. Н. Бороздинъ — Къ вопросу о феодализмѣ въ Росіи (III, Протоколи, ст. 89—90). Автор обговорює головню відносини в Московщині, українських земель не бере під увагу, згадує про них лишень принагідно і тому ми цитованим рефератом ближше займати ся не будемо.

А. Д. Григорьевъ — О духовныхъ стихахъ (III, Протоколи, ст. 87). Автор стверджує, що звичай ходження народних співаків від села до села і голошеня різних псалмів широко розповсюднений на Україні. Співають їх там нарічєм, зближеним радше до білоруської ніж до української мови.

Свящ. А. Ефимовъ — Елецкія пещеры при монастырѣ того же имени (II, ст. 73—80). Автор опираючи ся на переказі кнївської літописи, та льогічним зіставленю вібраних даних доходить до висновку — висказаного вже давнійше чернігівським єпископом Сергієм — що Елецкія печери, при монастирі того самого імени в Чернигові, основані були св. Антонієм та заселені ним по його утечі в Київ. Се мало місце в роках 1069—1073.

Свящ. А. Ефимовъ — Олегово Поле (III, ст. 89—92). Автор опираючи ся на літописних звістках стараєть ся доказати, що згадуване там часто „Олегово поле“ дежить біля Чернигова в отсім місци: тягнєть ся воно від Троїцько-Ілинського монастиря до річки Білоуса, а дальше пова річкую обіймає села: Кієнку, Ільгов, Старий Білоус, Подусовку і село Коти, а звідти іде в напрямі Александрівської площі до Елецького монастиря. При тій нагоді згадує ще свящ. Ефимов про деякі звисні йому в околиці нахідки, сліди давних осель і тамошніх могилах.

В. Э. Завитневичъ — Начальная страница изъ древнѣйшей исторіи Чернигова (III, Протоколи, ст. 72—74). Автор розглянувши всі письменні жерела і опираючись також на археологічних розкопках могил доказує, що в Х в. Чернігів не лишень існував, а був навіть важним стратегічним, торговельним і культурним центром, що мав вже тоді також свою окрему княжу династію.

П. М. Добровольскій — Гдѣ находились старинные, не существующіє нинѣ, храмы г. Чернигова (III, Протоколи, ст. 112—113).

— Плянъ г. Чернигова до распланированія въ началѣ XIX вѣка (III, Протоколи, ст. 115). Згадані розвідки мають лишень локальне значіне і тому ними ближше займатися не будемо.

П. М. Добровольскій — По поводу доклада священника о. А. Н. Ефимова а) объ Олеговомъ полѣ и б) о пещерахъ Елецкого монастыра (III, Протоколи, ст. 88). Що до першої розвідки о. Ефимова висказує автор погляд, що „Олегове поле“ біля Чернигова було на місци, де положене тепер село Льгово. Дотично другого реферату стверджує д. Добровольскій, що в Елецьких печерах не перебував ніколи св. Антоній, бо вони були лише великими гробовими склепами давних монахів.

Проф. И. В. Довнаръ-Запольскій — Историческая памятка о Черниговѣ (III, Протоколи, ст. 74). Се нічим незамітний зміст реферату, в котрім автор вказує на велике значіне Чернигова в домонгольскій історії України.

А. П. Кадлубовскій — Къ історіи русскаго духовнаго стиха о Варлаамѣ и Іоасафѣ (III, Протоколи, ст. 114—115). Д. Кадлубовскій висловляє тут погляд, що записаний в уст народа в Архангельскій губернії А. В. Марковом стих в легендою о Іоасафі в пустарі се перерібка подібної книжної, віршованої легенди українських письменників.

Карпинскій свящ. — О днѣ кончины святителя Теодосіа Углицкаго Архієп. Черниговскаго (III, ст. 367—370). Автор в приводу ново відкритого історичного жерела, надгробної проповіді Стефана Яворського, ігумена Київсько-Никольського монастыря, силкуєть ся доказати, що св. Теодозій Углицький, архієпископ чернигівський, помер не 5, а 7 лютого 1696 р.

Проф. П. А. Лавровъ — О Славянскомъ палеографическомъ матеріалѣ на Аеоиѣ (III, Протоколи, ст. 58). Автор подає коротку звістку про три відкриті ним на Афоні памятники церковно-славянського языка в XIII, XIV і XV вв.

Проф. А. С. Лебедевъ — Вѣроисповѣдное положеніе армянъ въ Россіи по архивнымъ даннымъ (III, Протоколи, ст. 116—117). Вірмени вважані були в Росії одновірцями і тому не стрінули тут якихсь більших перепон зі сторони уряду. Так було до Петра Великого, коли то Вірмени одержали доми молитви і ріжні полекші. Остаточне право вільного віроісповіданя дає їм було за Катарини II.

Линниченко И. А. — Владимиръ Бонифатіевичъ Антоновичъ 1830—1908 (III, ст. 346—360). Се не якась строго наукова розвідка, котра обговорювала б критично твори Антоновича, се лишень вязанка споминів про нього, симпатично начеркнена силуетка одного з найвизначвійших істориків України. Автор гарно, барвним стилем шкіцує нам Антоновича яко чоловіка, яко професора, яко патріота, описує любов його до рідного краю, замиловане до дослідів над минувшиною України, в окрема над її найдавнішою історією, над праісторією.

Лобовъ П. А. — О козелецкомъ соборѣ (III, Протоколи, ст. 88). Зиіст реферату не поданий.

Масловъ С. И. — Къ історіи западно-руськихъ типографій XVII в. (III, ст. 371—376 з рис.). Автор вовсім влучно докаує, що існують два виданя „Учительного Євангелія“ звісного українського письменника Кирила Транквиліона Ставровецького з датою 1619 р. Перше виготовлене було справді в згаданім році, друге натомість вже багато півнійше, що йно в 1697 р. Одначе і на сїм другім видапю в певнійої нам блише причини подано не правдиву дату, а лише рік 1619-тий яко рік виданя. Зроблене се умисно, а зазначити треба, що се друге видане копіює перше майже що не до пізнаня.

Миллеръ Д. П. — Къ історіи Новгорода-Сѣверскаго (III, ст. 327—333). Нерішене ще доси питане, чи Новгород Сіверський мав коли небудь магдебурські права; в кождім разі в першій половині XVIII в. відповідної грамоти, котра б се стверджувала, вже не було. З сеї причини місто зі згаданого права користати не могло, воно повбавлене було міських свобід. Доля його була тому вовсім незавидна, економічне положенє міщан в першій половині XVIII в. було неввичайно тяжке, про що дуже гарно розкаує нам висше цитована розвідка д. Міллера. Терпіло міщанство передовсім від тиранства назначених самим царем сотників, перше Лисовського, опісля Христиневського. Не менше болучо відбило ся на його положеню накладене великих тягарів в хосен правительства. Що доторкало воно самих підвалин економічного житя міщанства, що руйновало його до останніх границь, що відбирало йому можність навіть лихого вегетованя, доказом сього сї численні утечі в міщанського стану, які в тім часі мали місце. Хто лишень міг вписував ся в козаки, хоронив себе під протекцію великих панів, ба навіть йшов в службу до упривільюваних верств, аби лише не бути міщанином. Сї тагарі були вже нестерпними, перейшли границу можливости в часах несуюкоїв, в часі турецької війни. Сотки міщан обовязаних годі було місяцями працювати без найменшої заплаги при провянтовуваню війська та будованю кріпостей. Хоча півнійше і війна скінчила ся, положенє міщанства таки не поправило ся. Місце воєнних

тягарів заняли тягарі накладані новою основою „Коммиссією Економі“, а також полковою канцелярією. Такий стан тривав аж до 1752 р., в котрім то часі прихильно прийнята була просьба Новгородца: надано йому тоді затрачені маґдебурські права. О скільки положене його завдяки сьому поправило ся — не знаємо, не достает відповідних жерел для прослідження сього. В кождім разі стало воно ліпше, міщанство економічно піднесло ся, місто заняло чільне місце в числі інших, воно остаточно було признане центром окремого намісництва — Новгород-Сіверського.

Проф. В. Н. Перетць — Что читали Межигорськіє монахи в XVIII вѣкѣ (III, Протоколи, ст. 57—58). Автор описує бібліотеку межигорського монастиря, на скривъ козацько-запорожського, і опираючись на своїм описі робить висновки, яка лектура була в тім часі найбільше почитна.

Проф. Н. И. Петровъ — О новонайденной Кіевской монетѣ XIV столѣтія (III, Протоколи, ст. 67—68). Згадану в заголовку монету найдено біля м. Трипіля в київській губ. Що до точнішого означеня її походження нема доси згоди в причини великих трудностей в відчитаню напису. Д. Болсуновский вважає її монетою князя Романа Михайловича, знова проф. Петров хоче в ній бачити монету київського князя Івана Скиргайла (1392—1396).

Савеловъ Л. М. — Семья Фроловыхъ на Дону (III, ст. 361—366). Автор згадавши на початку про велике значіне родини Фролових для історії донських козаків при кінци XVII і в початком XVIII вв., вичисляє описля заслуги першого члена сього роду Фрола Минаєва, а дальше його потомків. Розвідка має не инше, як лише льокальне значіне.

Д. Я. Сажоквасовъ — Документи Московскаго Архива Министерства Юстиціи (III, Протоколи, ст. 123—124). Д. Сажоквасов тут виказує велику вагу для науки архиву Міністерства Справедливости, що обіймає тепер собою більше ніж 20 міліонів документів і актів. В дискусії декількох бесідників звертало увагу на потребу зберігання приватних архивів, не менше цінних для історії, які в великій скількості можна між иншими віднайти й по домах українського дворянства.

Я. И. Смирновъ — Рисунки развалинъ каневской церкви в 1787 году (доложилъ П. М. Добровольскій). Автор предположив зїздови до ровгляненя чотири рисунки церкви в Каневі в р. 1787. Описля подав її історію, починаючи в р. 1144, в котрім основана була церква св. Григорія, найімовірнійше ідентична з теперішньою соборною каневською Успенською церквою.

Д. Я. Стеллецькій — Цѣнная битва 636 г. въ Палестинѣ (III, ст. 334—345).

П. И. Тиховскій — О кобзаряхъ (III, Протоколи, ст. 86—87). В цитованім рефераті висловлений погляд, що співані кобзарями думи були народною перерібною книжних віршів, звідки зачерпнули вони не лише ритм і ритм, а навіть саму провідну думку. Знова голошені ними псалми ведуть свій початок від духовних віршів XVI—XVII вв. Зазначено вкінці, що Міністерство Вн. Справ прихилилось до жадани XII арх. вієда і візьме кобзарів в опіку перед переслідуванями поліції.

Ю. И. Тиховскій — Новыя данныя о западно-руських переводахъ священнаго писанія XVI вѣка (III, Протоколи, ст. 124—125). Автор слів кілька присвячує отсим перекладам церковних писань в XVI в.: 1) Євангеліє першої половини XVI в. (Петерб. Пуб. Бібліотека). 2) Пересопницьке Євангеліє 1556—1561 рр. і Євангеліє 1571 р. 3) Євангеліє В. Тяпінського около 1575 р. 4) Новий Завіт В. Неглецького 1571 р.

С. П. Шелухинъ — О названіи „Украина“ (III, Протоколи, ст. 71—72). Автор вазначивши, що слово Україна дуже старе (перший раз вгадане в Іпатевской літописи 1187 р.), що вживано його в політичнім розумію ще за Хмельницького, і що послугувались ним не лишень Українці, а й інші народи, приходять до виводу, що і тепер вживане його зовсім оправдане, бо має воно за собою довгу історичну традицію. Україна, се слово, яке означає назву території заселеної окремих українським народом, ріжним від московського, так що до свого антропологічного типу, як що до язика і окремої національної культури,

С. П. Шелухинъ — Украинскія причитанія надъ умершими (III, Протоколи, ст. 85—86). Тут розглянені ріжниці, які завважити можемо між похоронними обрядами Москалів і Українців. Там родина помершого наймає окремі плачки, котрі за відповідну нагороду голосять жалі над домовиною небіжчика. Роблять се вони дуже шабляново і всі такі голосія зовсім до себе подібні. У нас зього звичаю нема, жалі над помершими виголошують самі кривняки. З сеї причини на Україні мають вони індивідуальну закруску, примінену завсїди до особи помершого. Форма їх дуже поетична, нагадує форму народних пісень. Тому що в них замкнені деякі погляди на світ, питомі українському народови, досліджуване сих надгробових плачів, доперва що вачає, може мати велике значіне для нашої етнографії.

С. Д. Щербакъ — Лубенскій полкової есаулъ Григорій Никифоровичъ Таволга (III, ст. 377—381). Тут кілька слів

сказано про се, які села та двори мав в своїм посіданю лубенський есаул Григорій Никифорович Таволга, що жив при кінці XVII і в початком XVIII вв.

С. Д. Щербакъ — Дѣло о кражѣ украшеній съ чудотв. иконы въ Елецкомъ Черниг. монастирѣ во второй половинѣ XVII в. (III, ст. 382—386). Статейка має лише локальне і то невелике значінє. Оповідає нам вона, які річи і ким украдені були в Елецькїм монастирі і яку кару на злодїїв наложив за се чернигівський магістрат.

С. Д. Щербакъ — О малорусскомъ либертинатѣ въ концѣ XVIII в. въ Пирятинскомъ уѣздѣ Полтавской губ. (III, Протоколи, ст. 117). Поданий лише сам заголовок праці.

Х. П. Ящуржинскій — Почитаніє ключей и колодцевъ (III, Протоколи, ст. 86). Подібно як у всіх народів, так і у Українців істнує віра в чудесні прикмети води. Спеціально багато вірувань привязано до різних жерел і керниць. Нарід вірить, що вода з них на черпана помагає на різні хвороби; ходить до них тому, молить ся, кидає до них гроші і інші цінніші предмети. Подібні віруваня сягають в давні, ще передісторичні часи.

Ось так перейшли ми по черзі всі праці читані на археологічнім візді в Чернигові. Деякі з них реферували ми лише, при інших старали ся подати також короткі критичні замітки. На закінченє бажали би ми тепер присвятити ще слів кілька рефлексіям, які насунули ся нам по перечитаню великих трох томів обговорених „Трудів“. Се зробимо лише зовсім загально, не входячи в дальше сягаючі подробиці.

Результати праць чернигівського візду дуже невеликі, вони безперечно не дорівнюють „Трудам“ аналогічних віздів попередних часів. Найбільше рефератів читаних тут було по передісторичній археології. Їм отже в нашій перегляді треба дати перше місце. Між ними нема ані одного, котрий подавав би нам синтезу східно-європейської праісторії, всі вони присвячені лише описам нововідкритого матеріалу. Не берім їм сього одначе за влє, може се ї повинно бути цілию віздів — лише збирати сирій матеріал поодиноких земель, на території котрих вони відбувають ся. Найгірша річ, що ї самі згадані описи не відповідають вповні вимогам теперішньої науки; се пізнали таки самі визначнійші російські археологіи і сим питанєм займали ся на окремім засіданю секції. Там по перечитаню відповідних рефератів Селиванова, фон Штерна, Веселовського і Хвойки (див. Протоколи засідань т. III, ст. 97—111) ухвалено звернути ся до підготовляючого комітету XV археологічного візда, щоб

ваняв ся виданем відповідної книжочки з інструкціями для дослідників. Уложені сих інструкцій мав ваняти ся д. Городцов. Там найдуть місце вказівки, в який спосіб повинно ся переводити розкопки і як зберігати відкопані пльони. По моїй думці не менше пильну увагу треба при тім звернути і на спосіб публікованя відкритого матеріалу. Доси він з малими виймками мусить вважати ся не науковим. Передовсім в таких публікаціях нема ясности в описі нахідок, він віставлений дуже хаотично. Російські археологія любують ся в непотрібнім розвалковуваню подробиць, говорить ся в їх працях по кілька разів про одну і ту саму річ, мелеть ся вже давно змелене. Натомість пропускаеть ся найважніші річи, про них не вгадуєть ся ані словечком. Для приміру вкажу, що віколи майже не описуєть ся передісторичної кераміки, сеї кераміки, котра являєть ся найважнішим матеріалом до пізнаня давної культури. Тому думаємо, що при віставлюваню вгаданих висше інструкцій повинні безусловно богато місця найти і поученя, як належить публікувати відкопаний матеріал. Мусить звернути ся передовсім увагу, що видобуті предмети треба описувати по раціонально виділеним типам, при чім рав-у-рав належить покликувати ся на конче залучені рисунки. При тім одного цвинтарища чи одной оселі не можна обговорювати зовсім окремо, ізольовати їх від давніше звісних аналогічних нахідок. Порівнаня ново відкопаного матеріалу в цілим доси звісним не вільно відкладати аж до появленя ся окремих синтетичних праць, се треба робити вже при його публікованю. Щойно так виготовлені описи його будуть могли відповісти всім вимогам теперішньої археологічної науки.

Не лучше від археологів списали ся й історики штуки; в їх рефератах також не подибуємо більших синтетичних праць; не кажемо, щоби тут мали бути друковані розвідки, присвячені окремим епохам в історії штуки, розвідки що давали би нам погляд на творчість цілих артистичних шкіл, ми бажали-б тут найти — нехай буде — лише самі описи поодиноких памятників, лише сирий матеріал, але відповідно виданий. Тут повинні найти місце праці присвячені описам визначніших памяток, але описам точним, при чім один памятник не повинен бути обговорюваний окремо, лише ввязавий в більшим числом йому аналогічних. Треба, щоб при публікованю нових матеріалів завсіди переводжено відповідні порівнявчі студії. Тимчасом ми в отсих „Трудах“ таких праць не знаходимо, тут маємо лише самі загальні, ізольовані описи поодиноких памятників штуки, головно монументальної архітектури. Що гірше, нерідко навіть такі описи не дають нам докладного погляду на предмет, дуже часто маємо поданий лише сам спис поодиноких памяток штуки. Не кажемо, що такі праці зовсім безвартісні, безпечечно мають і вони свою інвентаризаційну вартість, признати мусить

кожний, що вони доконче потрібні, але з другої сторони лише таке оброблюване знаного матеріалу нікого вдоволити не може. Правда, перечитано на чернігівськiм вiзді i кiлька синтетичних проб, головню проф. Павлуцького, але не всi в них в рiвнiй мiрi вiдповiли своїй задачі. Деякі, як нпр. про українську церковну дерев'яну архітектуру (див. вище) не представляють бiльшого наукового інтересу. Вони вказують лише на недостачу у російських дослідників якогось ширшого погляду на справу, на недостачу творчої інтуїції, доконче потрібної при оброблюванню творів штуки.

Найбiльше закидiв можна би робити одначе не працям з преісторії й історії штуки, лише літературним i історичним розвідкам, друкованим в обговорюваних „Трудах“. Тому, що се був археологічний, а не історичний вiзд, сюди попали самi перебiрки, переважно найслабшi реферати з сеї области науки. Не подибуємо тут нiяких праць закровних на ширшу скалю, розвiдок, котрi розв'язували би важні проблеми з нашої минувшини, котрi кидали би широку струю свiтла бодай на одну сторону життя українського народу. Недостає там майже цiлковито праць синтетичних, опертих на широких підставах. Там находимо лише розвідки в льокальним значiннєм, в яких опублікований сам сирий матеріал. Сі історики гублять ся в подробицях, багато місця й труду присвячують таким маловажним квестіям як ся, чи св. Теодозій Углицький помер 5 чи 7 лютого 1696 р. Такі праці служать лише доказом терпеливості їх авторів, а не розуміння історичної науки. Не хочемо через се сказати, мовби розвідки, що обговорюють льокальні відносини, були зовсiм не потрібні, сим бажали ми лише зазначити, що наука, котра дає такі праці не дуже високо стоїть. Такою коли б судити по останнім археологічним вiзді показала ся б російська історіографія. Але треба пам'ятати про ту обстанову, в якій відбув ся сей вiзд.

Володимир Гребеняк.

Бібліографія

(Рецензії і реферати.)

Преісторія, археологія, історія штуки.

Э. фонъ Штернъ — Нѣсколько античныхъ бронзъ изъ коллекціи Одесскаго музея (Записки императ. одесскаго общества исторіи и древностей, т. XXIX, 1911. Ст. 21—44).

Розвідка д. Штерна се дуже цікавий причинок до пізнання античної культури на Україні. Тут автор близшу увагу присвячує типовим для неї бронзовим виробам, мало доси звісним археологічній науці. Опублікованих до тепер було лише декілька античних бронз більшої артистичної вартости; причиною сього дуже лихе законсервоване їх; відкопані у нас бронзи робили на перший погляд вражінє грубих, нічим незамітних виробів. Що-йно тепер удало ся д. Штернови сконстатувати, що ті незамітні, здавалось неінтересні вироби се правдиві твори штуки. Під грубою верствою зеленої патини награфив він на дуже гарну орнаментуку, та прекрасну плоскорізьбу. По заприміченю сього піддав він пильним дослідам всі збережені в одеськім музею бронзи, що перше не звертали на себе ніякої уваги і по відчищеню їх віднайшов між ними декілька цінних памяток античної штуки. Подрібному описови їх присвячена згадана розвідка. Майже всі вони знайдені були в часі розкопок в Ольбії, лишень кілька з них походить з інших місцевостей. В переважній часті се бронзові посудини гарно модельовані й прикрашені артистично зробленими вузами. Крім них описана ще одна нога, приналежна бронзовій статуї, вироблена дуже реально, кілька бляшок зображуючих голови левів, та одна тацка до паленя жертв, покрита дуже гарними релефами. На спеціальну увагу заслугує скитийська посудина на одній ніжці в шийкою, модельованою в виді голови корови, та ручкою,

вробленою на подобу якогось звірятка. Тут дуже добре можемо слідити так характеристичне для скитийської культури змішане двох впливів: варварського і античного. Інші описані д. Штерном бронзи, се імпортовані предмети грецького походження. Вони належать до двох епох: часів перед і по Христових. Перші, дуже нечисленні, носять на собі відпечаток йонського стилю, другі — знайдені в великій кількості — приналежні геленістичній і римській добі. Се вказує, як і багато інших, перше звісних фактів, що знайдені у нас античні бронзи походять в переважній частині що-йно з похристових часів. Цікавою річчю булоби, як би в слід за д. Штерном й інші завідателі музеїв увільнили збережені у них бронзи в під грубої верстви патини, а з певністю між на повір незамітними предметами віднайшли би інтересні пам'ятки грецької штуки.

В. Гребеняк.

Гр. Коваленко — Про український стиль і українську хату, Київ, 1912, ст. 28. (Відбитка в „Української Хати“).

Отся коротка, популярно написана розвідка зложена з двох частин. В першій говорить автор, що складається на вироблене окремого стилю, присвячуючи найбільше уваги впливам природи. Гарно старається тут д. Коваленко вказати, який відпечаток полишила українська природа на стиль наших дерев'яних церков. В другій частині займається розвідка сільською хатою. Поданий опис її занадто одначе загальний і не углядає численних, вправді дрібних, але не менше важких варіантів наших хат і тому нецікавий. Опісля силкується автор подати історію сільської хати. Тут одначе в своїх розумованях зайшов він здається задалеко. Нічим не попертий здогад, мовби перше наша хата прибудована була до скелі, котра творила одну її стіну. Чейже доказом не можна назвати згадку автора, що на Кавказі ще до нині можна бачити подібні будівлі. Також деякі проби лінгвістичного мотивування сього здогаду позбавлені якоїсь наукової стійности; лінгвістика зрештою дуже небезпечно і непевне оруже в руках нефакхів. Наведені тут археологічні факти теж не наукові, автор досить дивно перемішав разом сліди осель всіх передісторичних епох почавши від „точків“ передмікенської культури. Вони вовсім не можуть вказувати на напрям розвитку славянської, тим більше української хати. В найліпшій разі дають вони певні дані до начеркнення розвитку взагалі людських осель, але в таких разі поданий автором сей розвиток дуже неповний. Д. Коваленко зображує його досить примітивно і занадто просто.

В. Гребеняк.

Игорь Грабарь — История русского искусства, Москва, I—II.

История „русского искусства“ се твір, що має дати в поодиноких

монографіях погляд на цілість російської штуки; до неї по старому шаблону вчисляеться і українську творчість, якій присвячених буде декілька окремих розвідок. Оскільки здогадувати ся можна в поміщеного в першій томі вступу, що виглядає наче проспект в цілого видавництва, тут окремо, широко обговорений буде розвиток архітектури, малярства, скульптури й декоративної штуки. На сім місці переглянемо два томи цитованого видавництва, де поміщено праці Грабаря, Павлуцького, Горностаєва, Суєлова, Васиєцова, Щусєва і Покровського, присвячені розвиткови архітектури до часів барока включно. Сі два томи „Історії искусства“ представляють ся дуже величаво; видані справді люксуєзово, в форматі малої чвірки, прикрашені численними гарними ілюстраціями та декількома таблицями. Зредаговані вони дуже відповідно, реферати уміщені відповідно до хронології обговорюваних ними памяток. Про наукову вартість видавництва годі щось загально сказати; низше будемо старати ся по можности критично обговорити всі праці, що відносять ся до української штуки. Тут зазначити можна лише тільки, що хоча імена авторів визначні, то все таки не всі розвідки рівновартні. Побіч дуже бистроумно написаних праць находимо й статі, в поглядах яких ніяк не можна згодити ся. Що цікавіше, навіть праці одного й того самого автора не завжди представляють однаково високу вартість. Все таки видавництво яко цілість робить дуже добре вражінє, й без огляду на се, що багато висловлюваних тут думок мусить улягти поправкам, воно і дальше мати не велику свою вартість. Тут зібраний буде — як ніде инде — можливо найповніше цілий матеріал до історії велико-руської й української штуки, хоча й не все в відповіднім освітленю. Вартість видавництва в великій мірі підносять дуже численні ілюстрації між якими находять ся й доси ще не публіковані.

Проф. Г. Павлуцькій — Древнѣйшіє храмы Кієва в Чернигова (7 рис.).

— Эволюція византійських формъ въ кієво-черниговской Руси (т I, ст. 145—162).

Перша розвідка се не огляд архітектурних форм церковного будівництва на Україні в домонгольській добі, се лише його історія. Автор по черзі вчисляє всі збудовані в тім часі храми, займаєть ся питанням в котрім році й коли кожний з них з окрема був поставлений, а дальше яким перемином, якій долі в тягу десятків і соток літ він підпадав. Дослідам над розвитком архітектурних форм найстарших камяних церков України присвячена друга розвідка. Автор основуєть ся на заложеню, що наше будівництво княжих часів се не копія одного типу византійських церков, лише що воно як у Візантії, так й у нас поводи розвивало ся, раз-у-раз уліпшувалось, стараєть ся слідити і коротко на-

рисувати нам згаданий розвиток. — Найстаршим, а одночасно найменше скомбінованим архітектурним твором тих часів вважає Десятинну церкву в Києві з трома вітварними, півокруглими абсидами, взоровану на візантійських будівлях VI й VII віку. Дальший розвиток архітектурних форм бачить у Спаско-Преображенському Соборі в Чернигові; він підходить під плян тих візантійських церков, котрі поставлено на взір т. зв. „Нової базиліки“ Василя I. Розвиток поодиноких типів церков на Україні, подібно як в самій Візантії накриваєть ся і в ідентичний з розвитком що раз то ліпшого насадження й укріплення копули, сеї найбільше характерної прикмети візантійзму. Своїх вершин досконалости досягнув візантійський стиль на наших землях в Києво-Софійському соборі, величавій будівлі аж з тринадцяти копулами. Ця церква подібно як Софійський Собор в Царгороді була опісля не раз копіювана і була брана за взір для численних, пізнійше збудованих церков на Україні.

Взагалі архітектура княжих часів, головно в Чернигові прибрала деякі незначні своєрідні форми, що відокремляють її від полудневих прототипів. Тут побіч візантійських прикрас й орнаментів подибуємо орнаменти зачерпнуті з західної, романської архітектури. Так пр. Пятницька церква в Чернигові зберегла типовий романський фриз зложений з висячих стовпів з конволями, що оббігає горішню частину абсиди. Ще визначнійші сліди романських впливів подибати можна в Блещьким храмі. Так отже в Чернигові перший раз візантійські мотиви лучать ся з романськими. Церкви згаданого города служать, так сказати, помостом, що звязує властиві візантійські будівлі з пізнійшою архітектурою Володимиро-Суздальських земель, де романські і візантійські мотиви були дуже сяльно і оригінально зі собою перемішані.

Проф. Г. Павлуцький — Деревянное церковное водчество на Украинѣ (том II, ст. 337—360).

Поданий автором огляд церковного деревяного будівництва російської України дуже загальний. Проф. Павлуцький зовсім не стараєть ся дати нам точної характеристики тамошної архітектури і в своїй розвідці обмежуєть ся до вичисленя лише кількох типових для наших церков деталей, і то деталей загально звісних, як нпр. тридільний плян храмів, форма їх дверей та скількість бань, решту збуває загальниками. Невідповідний теж поділ церков на типи, опертий на скількості їх бань. Що сама кількість бань не характеризує нам ще виду якогось будинку, се старали ся ми вже давнійше показати, тому повторюватись не будемо¹⁾. Хибиий також є погляд проф. Павлуцького, що до походження українського стилю. Він належить до ігрупи таких авторів, котрі за всіляку

¹⁾ Спинимо ся ще на сім в розвідці про деревляне будівництво галицьке, в одній з ближних книжок „Записок“.

ціну силкують ся віднайти впливи, під якими розвинуло ся наше будівництво. Біяк не в силі він погодитись в думкою, щоб український нарід міг без чужої помочі сам витворити щось гарне і оригінальне. В рефераті читанім на чотиринадцятім археологічним зїзді переконував він слухачів, що наші церкви се мало що не копія візантійсїму. Сей погляд заквестіювали ми вище в справозданю в праць зїзду, там пробували ми збити подані д. Павлуцьким докази. Тепер в реферованій розвідці автор аподиктично твердить, що дальший розвиток українського храму відбувався знов під виключним чужим впливом, під впливом бароку. Звідти по його думці свій початок веде піввісьмїрчикове закінчене презбітерія, часом також бабинця, нерідко й осьмьобічний плян середньої нави. Проти сього твердження промовляють дві, звісні мені з автосії церкви в Галичині, одна в Ліску, друга в Потилічу побіч Рави Руської. Обі вони походять ще з XVI в. коли про впливи барона мови бути не може, а одна й друга має вже подібне, характеристичне закінчене презбітерія. Проф. Павлуцький помиляєть ся також, коли бачить вплив барока у високих банях, витворених з уставлених на собі кількох, що раз то менших осьмьобічних тарабанів. Думає він, що сей тип бань витворив ся що йно в XVII в.; давнїйше вже перший підставовий тарабан, чотири чи осьмокутник накритий був шатровим дахом. Тимчасом ми знаємо знов в Галичині церкви, ось нпр. церкву св. Юрія в Дрогобичі збудовану коло 1600 р., що мають на першій чотирикутній скрині поставлений не один, а навіть два вісьмьобічні тарабани, в часах, коли впливи барока безуслівно ділати не могли. Глядає за впливами, під якими витворили ся форми українських церков, переходить вже границі можливости, коли проф. Павлуцький і в звичайнім у нас описаню находить вплив заходу. Таке пояснене нагадує нам куріозну теорію д. Шумицького (Ілюстрована Україна 1913 ч. 3), котрий в наших турчанських церквах хоче бачити якісь впливи Китаю чи Індій. Чи ж шановним авторам зовсім незвісні поміченя над рівнорядним розвитком культури і її поодиноких форм в краях зовсім від себе незалежних? Ми в поодиноких принадкових амальогіях ніяк не можемо зараз добачувати якихсь визначних чужих впливів, відмовляти одному чи другому стилеві самостійности. Може бути, що і в наших церквах найдемо деякі мотиви західної архітектури, але се ще ніяка підстава до голошеня аподиктичного твердження, що „тї признаки стиля, которые считаються специфическою особенностью украинскаго зодчества, ясно выступають уже въ архитектурѣ запада“, що отже наша архітектура се лише копія чужих стилів. На умотивоване сього твердження наводить проф. Павлуцький згадані вище докази такі слабї, що вони вже на поодиноких прикладах без найменшої трудности дадуть ся збити. Автор станув на зовсім хибнім становищи гляданя в архітектурі наших цер-

ков чужих впливів і тому розвідка його позбавлена більшої наукової вартости.

Игорь Грабарь. — Деревянное церковное зодчество Прикарпатской Руси (II, ст. 361—376).

Стаття не має на меті дати якусь оперту на широких підставах студію про дерев'яні галицькі церкви, про їх типи, та розвиток їх форм, се лише коротка інформаційна статейка, призначена для ширшого загалу, не ознайомленого в нашим будівництвом. Сій своїй задачі — треба признати — відповідає вона в цілій повні. Дано тут загальний погляд на розміщене типів галицьких церков, котре на думку автора виглядає ось як: на Лемківщині подибуємо церкви, яких найважливішою індивідуальною прикметою є одна вежа, що формою своєю нагадує вежі латинських костелів, збудовані понад бабинцем. На Гуцульщині маємо церкви однобанні, з банею шатрового виду, леґонько заломаною коло своєї насади. Сей тип поширений також на Буковині серед тамошних повійших церков, він сягає на галицьке, а навіть закордонне Поділе, де знаходимо також самі шатрові накрита, в таким самим характеристичним заломанем. Там нерідко над будинком підіймається одначе не одна, а три такі бані. Трохи инший тип церков знаходимо на рівнинах галицької України, що розстягають ся на захід від Поділя аж по Сян. Тут бані мають накрите, що прибирає вже форму півокруглу. Серед Бойків сей півокруглий вид бані ще більше заокруглюється, прибирає видовжену форму, нагадуючи нам на перший погляд грушку чи цибулю. Се найбільше вироблений тип української бані. Він розвинув ся найгарнійше серед Бойків, у котрих дерев'яне будівництво взагалі найвисше може стоїть між всіми українськими племенами. У них найгарнійшу форму прибрав ще инший тип церков, з банями збудованими в виді вежі, витвореними з кількох поставлених один на другім вісьмобічних тарабанів, що дуже гарно пнуть ся все висше й висше в гору. Такі церкви — звичайне явище в турчанських і сусідних повітах.

Як бачимо д. Грабар старав ся розміщене типів церков звязати з розселенем поодиноких українських племен. Се в найголовніших зарисах, таких в яких се автор подав, може і власть ся перевести, коли одначе ми бажали б ближше приглянути ся деталічному розміщеню поодиноких типів, побачили б тоді, що точних границь поміж церквами такого чи иншого виду начеркнути не можна. Вони перемішують ся обопільно, вистарчить згадати, що на таким малім просторі як львівський повіт можна найти аж три типи церков, в рогатинських ще більше. Аподиктичне констатоване розпросторення згаданих висше кількох типів в такій формі, в якій його подав д. Грабар, ще передчасне, се мусимо вважати хибою його праці. Хтось не ознайомлений з предметом мігби на підставі обго-

ворюваної розвідки набрати переконання, що церкви такого чи иншого виду займають означений кусень краю, що дальше їх найти вже не можна, а тимчасом такий погляд не правдивий. Та все таки розвідка д. Грабаря дуже цінна; се найкраще доси написаний огляд деревляного церковного будівництва галицької України. Вартість її лежить передовсім в тім, що автор зумів дуже гарно розділити церкви на поодинокі типи. Се не легка річ, коли вважимо, що подавані перше способи ніколи не відповідали своїй цілі. Так поділ д. Мокловського опертий на пляні церков і д. Щербаківського оснований на кількості бань був хибний. В противенстві до них д. Грабар розділяє церкви по формах їх бань; сей спосіб одиноко раціональний, коли возьмемо під увагу, що різниці поміж поодинокими церквами зливаються як раз з різницями поміж формами їх накрита. Влучність такого поділу можна ще й тим мотивувати, що розвиток українського церковного стилю се не що инше як розвиток бань. Д. Грабар зумів в своїй розвідці повсім влучно вхопити декілька моментів сього розвитку. На примірах поодиноких церков вказав він, як то бані, що перше мали вид звичайного шатрового даху, поволі розвивалися, щоби остаточно прибрати форму цибулястої бані. Начеркнений автором розвиток правда далекий ще від наукової точности, але не менше цікавий, бо дає добру основу до континуованя і подрібного розбору історії галицьких церков.

Проф. Г. Павлудкій — Старинныя деревянныя синагоги въ Малороссіи (т. II, ст. 377—382).

Тут подана коротка характеристика деревляних синагог до нині збережених на Україні. Збудовані вони на прямокутнім пляні на взір старих великих шляхотських дворів. З сеї саме причини вони цікаві для дослідника української архітектури, бо на їх підставі ми можемо пізнати старе наше світське будівництво. Що синагоги се справді копії давних українських будинків, доказом сього побіч конструкції їх стін, опертої на системі вуглів, ще форма накрита. В синагогах находимо всі форми дахів, які подибуємо на наших світських будинках. Найчастійше графлюють ся там дахи двокошові з ошальованими бічними стінами, нерідко прикрашеними відповідним орнаментом, головню одначе т. зв. польський мансард, широко поширений на Україні. За впливами, навіть подрібними нашого світського будівництва на архітектуру синагог промовляють і поміщені там стінні малюнки, формою зближені до аналогічних малюнків, що прикрашають шляхотські двори. Тому досліджуване деревляних синагог тісно звязане з дослідями над нашою архітектурою, і зовсім відповідним вважати мусимо влучене обговорюваної статейки до групи розвідок присвячених українському будівництву.

Проф. Г. Павлуцкій — Каменное церковное зодчество на Украинѣ (рис. 19) (том II, ст. 383—408).

Окрема доба в розвитку камяної церковної архітектури на Україні починаєть ся з початком XVII в. Тоді в цілім культурнім життю нашої землі запримітити можна сильнійший рух, котрий і в штуці обявляєть ся в інтензивнім будовавю що раз то нових церков. До сього часу розвиток української мурованої архітектури був цілковито спинений, поміж давними будовами візантійського стилю і новими будівлями XVII в. істнує нічим не зановнена прогалина. Нові будівлі затратили тому цілковито признаки давного русько-візантійського стилю, їх будують тепер на взір західних прототипів. В цілій Європі загально поширений був тоді стиль барока, він полишив теж сильне відбите й на наших мурованих церквах. Майже на всіх будівлях сього часу знайти можемо його сліди, які обявляють ся тут в двоякім виді: одні церкви задержали на собі визначні признаки українського стилю (не візантійсько - руського мурованих церков) зачерпнуті з наших деревляних церков, головню загальний плян, розміщенє і вид бань; барокові лише поодинокі прикраси й орнаментика стін. Другі натомість вже цілі будовані на взір західних костелів, у них бачимо й типовий їх плян і ті самі барокові вежі, а про орнаментуку, незвичайно богату, вже й говорити не треба. Знаходимо тут звичайні для сих часів фронтони, котрих поле прикрашенє низькими пілястрами, конволями і ростинними орнаментами. Капітелі кольон прибирають своєрідний характеристичний вид, більші площі стін перетинають великі вікна, обведені часто довкола цвітною орнаментукою. Такі церкви зачали на Україні будувати з початком XVII в. Вичисленю їх присвячена ціла розвідка проф. Павлуцького; автор стараєть ся перейти по черві всі звісні йому церкви з визначними впливами барока, подати дату їх збудованя, та імя фундатора. Се, так сказати, катальог церков. З нього довідуємось, що найбільше памятників барокового стилю поляшило ся в часів Мазени, коли то не лише нові церкви прибирали його признаками, але й старі пробувано переробити на новий лад. Поданий проф. Павлуцьким спис таких церков безперечно має свою вартість; одначе цілій розвідці як такій, публікованій в популярно-науковім видавництві, призначенім для ширшого освіченого загалу закинути можна одно: недостачу синтези, загального погляду на справу. Автор повинен був передовсім богато докладнійше схарактеризувати два відмінні стилі: українсько-бароковий і чисто бароковий, найбільше місця присвячуючи першому. Треба було виразнійше схарактеризувати його типові прикмети та піднести, в чім його оригінальність. Сього автор не зробив, не вирізнявав теж докладнійше при вчислюваню поодиноких барокових церков двох згаданих висше їх відмін

і сі дві хиби мусимо вважати великим методичним промахом в його коротенькій розвідці.

Проф. Г. Павлуцкій — Гражданское зодчество на Украинѣ (рис. 5), (II, ст. 409—416).

На вступі подає автор опис дому Богдана Хмельницького в Суботіві, зладжений в 40-вих роках XIX в. П. Кулішем. Дальше слідує характеристика світського українського будівництва, з якої видно, що воно сильно улягало бароковим впливам, що там можемо знайти ті самі архітектурні мотиви, які подибуємо в наших церквах, та старих жидівських синагогах вбудованих ва Україні. Згадана характеристика — дуже загальна, на жаль мусить вона бути такою, в причини недостачі матеріалу. До наших часів вбереглося ледви кілька старих світських будинків, спис котрих, а по части й опис можна найти в розвідці проф. Павлуцького.

В. Гребеняк.

Історія політична і культурна.

М. Д. Приселковъ — Аѳонъ въ начальной исторіи Кіево-печерскаго монастыря (Извѣстія отд. рус. языка 1912, III с. 186—197).

Автор розвиває в сій статі свою тему про боротьбу в київських духовних кругах в XI в. двох течій — єрархічної грецької й опозиційної слов'янської, русько-болгарської. Посилаєть ся на два свої раніші реферати: один про Іларіона-Никона ми вже знаємо (був обговорений в Записках т. 113), другий, на загальнішу тему — „Такъ называемое крещение Руси при св. Владимирѣ“, досі не друкований, а свої тези в сій питанню автор формулує так:

Заходи коло заложення в Київській державі самостійної церкви й єрархії перед Володимиром — за Ігоря, Ольги і Святослава не прийшли до нічого, бо „загрожували утратою політичної самостійности“. Перспектива ся майнула перед Володимиром в 987 р. Володимир прийняв і вповнив всі умови, ходив в Грецію в поміч і т. д., кінєць кінцем дістав царівну, але в справі самостійної церкви йому відмовлено. Тоді він звернув ся до Болгар, до охридської архієпископії, „мабуть непризнаної Греками“ і відти взяв єпископів і священників і болгарські книги, а старшиною нової церкви став архієпископ охридський — до нього, мовляв, належать згадки про „архієпископа“ в перших десятиліттях XI в. в деяких наших памятках. Потім, коли західня Болгарія попала під владь Візантії в 1019 р., разом з охридською архієпископією і київська держава попала під владь царгородського патріарха; перед 1036 р. по змові в Ярославом київська церква перейшла в безпосередню залежність від патріархату і тоді вперше прислано до Київа з Царгорода митропо-

лита Теопемпта. На його приїзд Ярослав заложив нову катедральну церкву й інші будови, але скоро розчарував ся в грецькій єрархії і найшов спочуте серед єпископів старшого, болгарського священня, котрим дав ся в знаки Теопемпт своїми стараннями зліквідувати і вицеркнути все, що лишило ся від „досадного (съ точки зрѣнія Грека) прошлаго въ исторіи русскої церкви, такъ сказати болгарскаго періода“. Духовенство болгарського ставлення згрупувало ся коло Іларіона, що в своїх писаннях висуває сей старший період, тим часом як Теопемпт в своїй літописній компіляції ігнорував і затушовував. Але кінець кінцем виграла справу сторона грецька.

Така схема автора; булаб інтересна, коли булаб більш обґрунтована. Автор ніби то йде слідами Голубінського і Шахматова. По слідам Шахматова він шукає слідів сеї церковної боротьби в київським літописним зводі і в печерських писаннях. Свята гора атонська, по його гадці, висуваєть ся і усилено підчеркуєть ся в історії печерського монастиря в ролі його метрополії з тою ж метою — щоб вивести київське монаше життя з грецьких джерел і початків. Але все се теж не розроблено, не обґрунтовано, вістаєть ся сфері гіпотез або фантазій. *М. Грушевський.*

Stanisław Lewicki — Prawo składu w Polsce (Studia nad historją handlu w Polsce II), Львів, 1910, стор. 200.

Право складу (*ius depositionis v. stapulae*) вимагало, щоби купці, що йдуть з товарами, задержували ся в деяких містах і продавали тут свої товари через означений час і в означених місцях. Се право було впливом прогібіційної системи, — того загального панованя привілею, яким визначають ся середні віки. До Польщі прийшло се право складу зі заходу. Історії сеї інституції присвячена отся праця. В першій частині автор розглядає форми права складу і торговельні урядження, що з ним ваяжуть ся, в другій подає історичний огляд сього права і хронологічний виказ складових міст в Польщі і сусідних землях, нарешті оцінка правно-економічну вартість права складу. З українських міст право складу мали Луцьк, Володимир і Львів вже перед 1379 р., Бела 1373 склад соли і всіх товарів, Люблин 1392, Ярослав 1443 р., Коломия 1456 р. на сіль, Коросно 1464 р., Київ 1499 р., Красностав 1525 р. на сіль, 1611 р. на мід, Холм 1541 р. на сіль, Новий Санч 1554 р., Каменець, Могилів, Чечельник 1558 р. винні склади, Замосте 1585 р. Самбір 1595 р. вино, Динів 1611 р. вино, Грибів 1616 р. вино, Каменець, Бар, Снятин, Шаргород, Борщів, Чечельник 1633 р. вино, Добромиль, Нове місто, Библо, Рудки, Вірча, Бабиці, Нижанковичі 1646 р. угорське вино, Череворськ 1677 р. вино, Перемишль XVII в. вино. *І. Крипякевич.*

Ludwik Finkel — W sprawie udziału lenników w elekcyach jagiellońskich, Львів 1913, ст. 36.

Книжка проф. Фінкля „Elekcyя Zygmunta I“ була не вдовві по своїм виході зрецензована в наших журналі. Виписана в горі праця — се ширше розвинення і уарґументованне одного з висказаних в „Elekcyi“ твердженъ ш. професора, через що уважаємо потрібним сю річ принотувати. Проф. Фінкель висказав думку, що васалі Польщі (передовсім князь пруський) не мали права голосу при виборі королів в ягайлонської династії. Се твердження зацінив один в польських істориків, через що автор вернув ся ще раз до сеї справи, беручи її основнійше притягнувши до того новий матеріял. Хоч се по части відповідь, одначе дякуючи новому матеріялові і методичному способови ся річ має характер вповні самостійної студії. Після розгляду проф. Фінклем цілого ряду арґументів pro і contra можна сказати, що питання про участь польських васалів в ягайлонських виборах дефінітивно порішено в польській історіографії: васалі голосу при елекції не мали.

I. Дзиджора.

Dr. Jos. Schweizer — Antonio Possevino S. J. und die polnische Sukzessionsfrage im Jahre 1597 (Römische Quartalschrift т. 23, 1910 р. стор. 173—198).

При кінці 1586 р. папа Сикст вислав Антонія Поссевіна в нову подорож на північ: метою експедиції мало бути посередництво між Москвою і Польщею, між якими прийшло до нових граничних непорозумів. На се дістав папський посол листи до обох держав і до володарів земель, через які мав переїздити. Але коли вже Поссевін був в дорозі, умер король Стефан і через се посольство втратило свою ціль. Та Поссевін, відомий з своїх широких фантастичних проектів, рішив ся їхати до Польщі хоч і без поручень і на власну руку розпочати діяльність в ново отвореній справі сукцесії на польський престіл. Хоч Рим став по стороні Габсбургів, Поссевін почав попірати шведську кандидатуру, бо присвічувала йому ідея повернути Швецію на католициство. Його непокликані заходи зробили мале замішанє в дипломатичних кругах і Рим чим скорше відкликав свого непрошеного вступника. До наших церковних справ, якими пильно займав ся Поссевін, ся ровідка і долучені до неї акти не приносять нічого.

I. Крипякевич.

Henry Biaudet — Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648, 1910, стор. 5+320.

Постійні дипломатичні агенти появляють ся на європейських дворах досить пізно — в другій половині XV в. Початок сій інституції дала Венеція, що вже 1445 р. мала постійних репрезентантів в Римі,

Неаполі, Фльоренції і Мілані. За прикладом венецької республіки пішов Рим.

В історії папства як політичної сили до XVII в. можна розрізнити три фази: тим тром фазам розвитку папства відповідають також три періоди в розвитку папської репрезентації. В початках папа не є ще монархом, політичні справи його не цікавлять багато; представники Риму мають тоді характер виключно церковний, се „апостольські вікарії“, *apostolicarii* і ин. В другім періоді дочасна власть папи зростає незвичайно, політика стає інтегральною частиною церковної програми; цілий католицький світ стоїть в залежності від папства, мусить складати на річ Риму підмоги і данини. Тоді давній уряд вікаріїв переходить на туземних людей, *legati patii*, а збиранням жертв займають ся колектори, звичайні фіскальні урядники курії. В третій фазі папство резигнує в значній часті з універсальних тенденцій, папа стає одним з італійських князів. Але коли репрезентанти інших держав займали ся тільки політичними справами, заступники Риму побіч сього мали ще спеціальні економічні і церковні обовязки; сі три різнородні завдання можна було або злучити в одній особі або розбити на двох чи трох агентів; але найважнішим проблемом було взагалі віддати сі справи в руки урядників постійних і залежних від папства, щоби інтереси Риму не терпіли через неясне становище репрезентантів. Впливом сього були постійні нунціятури.

Перші сліди урядованя постійного нунція маємо в Іспанії в 1450 до 1469 рр., в Венеції є постійний нунцій 1500 р. Особливо розвивала ся нова інституція від тридентського собору, а високо поставив її Григорій XIII, якого правління взагалі не доцінювало ся давнійше, а який в дійсности поклав широкі основи під церковну організацію. Нунціятур взагалі було шістьнадцять; шість італійських: Савоя, Генуя, Венеція, Фльоренція, Неаполь і Мальта, чотири романські: Іспанія, Португалія, Франція і Бельгія; пять германських: Англія, Цісарський двір, Кольонія, Баварія і Швайцарія; одна словянська: Польща. Тринацять з тих нунціятур знаходимо або дефінітивно zorganizовані або проєктовані за Григорія XIII; се maximum експансії, яку проявляла папська дипломатія. Але також у внутрішній організації нунціятура розвинула ся за Григорія XIII. Від сього часу відрізняли ся докладно титули папських послів: *legat* — посол з рангою кардинала, нунцій — амбасадор резидуючий, але не кардинал, *internuntius* — другорядний дипломатичний агент. На уряди нунціїв ставлено відтепер єпископів або архієпископів, щоби піднести значіне репрезентації у чужих держав. Визначено нунціям також сталу платню, щоби не допускати до давних надужит; платня ділила ся на різні категорії, відповідно до значіння нунціятур — „великих“ і „малих“.

В виборі нунціїв в давніших часах національність не грала ролі — аж від початку XVI в., коли національна свідомість скріпила ся, на уряд нунціїв дістають ся лише Італійці. Подібно в початках не дуже уважали на се, чи нунцій є духовною особою, — особливо в епосі відродження нунціями бували гуманісти, учені, письменники; аж від XVI в., коли настала реформа церкви папські послы мусять бути духовними особами, найбільше єпископами, щоби гідно репрезентувати папство на європейських дворах. Нунції діставали звичайно титулярні єпископства *in partibus*. Перед одержанєм уряду нунція не рідко треба було перейти низші уряди в дипломатії: абрєвіатора, секретара різних категорій, пізнійше референдара, протонотара, секретара висшої категорії, аудітора; уряди можна було перейти в адміністрації провінціональній або в канцеляріях римських, вкінці й як аташе в нунціатурах. Дальше переходив кандидат уряду протонотара апостольського, референдаря двох сигнатур, аудітора роти і ин., потім діставав ся на „меншу“ нунціатуру в Фльоренції, Неаполі, Турвні, Лісбоні, Грацу або Люцерн, підчас того ставав єпископом і аж на кінець міг стати „більшим“ нунцієм; більше васлужені нунції діставали кардиналат.

Вибір нунціїв в середних віках лежав виключно в руках Риму; пізнійше з розвитком сеї інституції, коли нунції почали на стало осідати в чужих державах, місцеві правительства ждали для себе впливу на вибір особи нунція, не допускаючи на уряд немилых собі людей. Зміни на нунціатурах переводили ся звичайно в початком кожного нового понтифікату. Деякі вапи поступали безоглядно, відкликуючи відразу всіх нунціїв свого попередника, инші робили зміни поступенно, відповідно до нової орієнтації.

Ценсії нунціїв урегульовані в XVI в. виносили різні суми відповідно до значіння нунціатури. Нунцій для Франції і Іспанії мав 300—345 скудів (*in moneta*) місячно, в инших більших державах по 230 скудів (нпр. в Польщі), в менших 115 скудів, а у Фльоренції тільки 50 скудів. Надзвичайний нунцій брав 300—345 скудів, кардинал-легат 500—575 скудів.

Крім сих загальних звісток про нунціатури праця дає ще подрібну лісту нунціїв у всіх державах від 1500 до 1650 рр. (при тім і загальні дані про пап, їх секретарів стану і володарів європейських), а також найважнійші біографічні дані з життя нунціїв, — підносить се незвичайно вартість книжки і робить її необхідним підручником при студіях над справами звязаними з Римом. Особливо важний для нас каталог нунціїв для Польщі, дуже неповний до тепер, а завдяки авторови справлений і впорядкований.

І. Крип'якевич.

Матеріали по історії русскої картографії, вып. II, Карты всей Россіи и западныхъ ея областей до конца XVII в., собралъ В. Кордтъ, К., 1910, ст. 31—XLV і таблиць in fol.

Перший випуск цього цінного видавництва вийшов в 1899 р. і був обговорений в т. XL нашого журналу. Другий — чи властиво, як значило ся на ній: другої серії випуск 1 (вийшов 1906 р.), містить мапи головно північної частини східної Європи і Сибіри; лише декотрі загальні мапи — як напр. мапа Меркатора 1654 р. (арк. V), мапа Герітса 1613 р. (арк. XV) і Сансона де-Россі 1688 захоплюють значніші частини нашої території й мають більший інтерес для нас. Натомість сей третій випуск, чи як значить ся на ній баламутно — „випуск другий“ 1910 р. в переважній частині присвячений нашій території й має для неї чималу вагу.

Головний інтерес, розуміється, мають тут мапи Бопляна, котрими розпочинається збірка. Досі ми мали видання пізніших копій його спеціальних мап і Ляскоронский при своїй студії про „Иностранныя карты и атласы XVI и XVII вв. относящіяся къ Южной Россіи (1898)“ — останній роботі в сій сфері, видав тільки пізніші перерібки Боплянових мап Піта, не мігши добути автентичних, і навіть був того погляду, що ці мапи зовсім точно повторяють Боплянові. В. Кордт у своїм вступі простує його похибки, котрих він допустив ся, не мавши автентичних Боплянових мап (одначе повної бібліографії видань сих мап не дає, також і в біографічних звітках про Бопляна не дає нічого нового). Тепер завдяки його виданню маємо в приступній формі сю дорогоцінну пам'ятку картографії України: на восьми аркушах тут подані в величній оригіналі знімки з 8 аркушів спеціальної мапи України, з примірника дрезденської бібліотеки, і крім того генеральна мапа України з першого видання 1651 р. (гравірована 1648 р.): в першому випуску була подана ся мапа з видання 1660, перегравірована досить лихо з першого видання і тоді хибно датована видавцем 1650-м роком. Вона обіймає більшу територію, ніж спеціальні мапи, але ш. видавець висловляє ся не докладно і може ввести дослідника в помилку, кажучи (с. 22), що спеціальна, чи „топографічна“ мапа, як її зве сам Боплян, „въ сущности, даєть для представленной на ней области тотъ же самый топографическій матеріаль, какъ и генеральная карта, но только въ большемъ масштабѣ“. Порівнюючи спеціальні карти з генеральною, переконаємо ся, що вони далеко багатіші матеріалом, хоч генеральна мапа дає часом цінні варіанти назв в порівнянню з спеціальною, так що має і самостійну вартість.

Крім сих мап видані цікаві Боплянові мапи Двіпра. З інших чималий інтерес для нас мають мапи Меркатора з видання 1595 і мапи

Радивила 1613 р. і взагалі вся колекція дає інтересний причинок до історії України. Видання зроблено гарно, старанно, але се мусимо закинути, що такі коштовні знімки мал, які хто знає чи так скоро будуть повторені, відбиті на дуже нетрівкім папері, що страшенно скоро нищить ся, особливо в таких великім, фоліяльнім форматі.

М. Грушевський.

Н. Новомбергскій — Слово и дѣло государевы (Процессы до изданія Уложенія Алексѣя Михайловича 1649 года), Москва, 1911, т. I, ст. 10+593+14.

В своїм часі на сторінках „Записок“ розглянено II том названих в горі матеріялів. З черги приходять ся обговорити перший том, що вийшов пізнійше і обіймає процеси, як говорить видавець, з нагоди „слова и дѣла государева“ в часі до видання „Уложенья“ царя Олексія Михайловича. Точно кажучи документи сі обіймають час царювання Михайла Федоровича і його сина Олексія менш більш до 1649 р.

Що означає термін „слово и дѣло“ і якого рода проступки крили ся під сим терміном — загально відомо. Через те не задержучи ся при сім перейдемо до характеристики матеріялу, поміщеного в сім виданню і до самого способу видання.

Неважаючи на те, що під „словомъ и дѣломъ“ крили ся процеси за політичні проступки як проти держави так і особи царя (образа величества), з точки теперішних понять і поглядів на сі справи в огсім матеріялі дійсно „політичного“ доволі не багато. Бож трудно назвати політичним процес з приводу напр. такого висказу: „в мене нога краща як у царя“ (с. 137), а таких і тому подібних висказів, що потім викликали процеси з болючими наслідками для підсудних — переважаюча більшість. Розуміється, що в тім часі, коли всіми силами старало ся правительство заглядити наслідки анархії „смутнаго времени“ та підняти захитаний престиж царської власти, на такі річі дивили зовсім инакше. Жорстокі карі, які спадали на винуватців за того рода вислови, були свого рода педагогічним способом для виховання тодішньої московської суспільности в згаданім напрямі. Не дивно про те, що правительство і низші його органи — місцеві власти з особливою увагою і підозрінням ставили ся до таких висказів, що так або инакше нарадували самозванщину, напр. згадка про котрого небудь з самозванців (Димитрія, „тушинскаго вора“, Заруцкого) або польського короля (напр. „невѣжливое слово гулящаго черкашенина Еронки Карпова: „я государя не боюсь, боюсь де я литовскаго короля“, с. 561). Зовсім природно, що такі справи особливо часто трапляли ся в початках пановання Михайла Федоровича (перший тут поміщений процес з 1614 р.). Та не зважаючи на се все,

для чисто історичних фактів в останнього часу згаданий матеріал не дає майже нічого поза загальними згадками імен, як „литовського короля“, „вора Петрушки съ козаками“ (№ 14, с. 12), Лісовського і т. д. Т. зв. визвольна московська боротьба з фактичного боку знайшла дуже слабкий відгомін в сім матеріалі, очевидно тим самим і в народі, і ся обставина доволі дивна.

Зате — поминаючи вже юриста — для історика яобуту сей матеріал одинокий в своїм роді. Ціла його вага і значінне в його так сказати протоколярній чи форографічній безпосередности і се може одинокий рід матеріалу, на котрім не відбила ся канцелярська фільтра, і в зього боку треба особливо зазначити і піднести цінність матеріалу для пізнання тодішнього народного побуту.

Неважаючи на се, що в часі до котрого відносить ся зібраний Новакбергским матеріал, розмірно невелика часть української території належала до Московщини, особливо від 1619 р. — то все таки звістки про Українців — „Черкас“ попадають ся доволі часто (напр. №№ 12, 14, 37, 48, 58, 74, про Чумаків 77, 88, 97, 147, 236, 243, 246, 247, 248, 251, 252, 266, 278, 285, 286, 305, 327). Попадають ся отсі „Черкасы“ в місцевостях, де не можна було їх сподівати ся (напр. в Коломні), і се очевидно той осад, який полишила на собі участь українських козаків в наїздах на московські землі в часі „смутнаго времени“. Та власне сей чужий осередок, серед котрого бачимо Українців замішаних в процес в приводу „слова и дѣла“, робить матеріал для українського побуту мало інтересним. Зате власне тут можна бачити ворожнечу між Москалями і Українцями, в чого потім виходило „слово и дѣло“. Особливо ворожо відносили ся до тих Українців, котрі удавали ся на „государеву службу“, а при тій нагоді усадовлювали ся в городках. „Взяли вы, Черкасы, Чугуевъ“ — кричав розлютований „син боярський“ козловець Скворцов — „а вынѣ вы пришли взять Козловъ городъ“! (с. 136).

Та всякий документальний матеріал крім своєї абсолютної вартости повинен мати ще вартість, так сказати, практичну, себто на скільки він придатний до користання ним для дослідників. Се останнє передовсім залежить від способу його видання. В сім випадку на жаль не можна сказати, щоб ся друга, практична вартість відповідала першій. Видавець, котрий так розхвалив, зовсім справедливо зрештою, опись документів „разряда“ в московськім архіві міністерства юстіції, опись, що уможливила легку орієнтацію в тім архіві в своїм виданню отсього матеріалу не пішов за добрим прикладом управи архіва. Перша річ, яка прикро вражає, се брак якого би то не було показчика імен власних, назв місцевостей і річевого, без чого в такій обємистій книжці не можна знайти потрібної справи не прочитавши цілої книжки ва кождим разом. Чому

видавець відступив від загально прийятого похвального звичаю давати показник — не відомо. Не відомо також, якої системи держав ся видавець при порядкованню документів. Не заховано ані хронологічного порядку, бо документи розміщені в суміш і з часів Михайла Федоровича і Олексія Михайловича, перед і навіть по виданню „Уложеня“ 1649 р. Нема теж і річевого порядку, бо, як бачимо, різні документи до одного і того самого процесу поміщено в різних місцях книжки, нерав на сотки сторін один від одного. (Напр. справа „Черкашенина Ортюшка Олтуха“, під № 12, ст. 11, № 236, ст. 425 і № 327, ст. 592—3; слідство проти новгородського митрополита № 60—62, ст. 78—105 і № 160, с. 269). Додати при тім, що нерав документ хронологічно чи процесово ранійший поміщено пізнійше. Наслідком того трапляеть ся, що один і той сам документ надруковано два рази (напр. №№ 74 і 275). Нарешті вражає також, що короткі змісти документів, котрі звичайно кладуть ся перед кожним в окрема, винесено на кінець книжки, причім і тут не всюди устигнуто зміст так, щоби можна зрозуміти, про що йде річ в документі.

І. Джиджора.

Проф. Д. И. Багал'їй и Д. П. Мил'єр' — Исторія города Харькова за 250 лѣтъ его существованія (съ 1655-го по 1905-й годъ). Историческая монографія. Томъ I (XVII—XVIII вв.) Харків 1905, ст. II+3—568, 4°. Томъ II (XIX-й и начало XX-го вѣка) Харків 1912, ст. IV+975, 4°.

Цікава й совісно зроблена робота, котрою не кожде місто може похвалити ся. Тим більше признанне належить ся харківському муніципалітетови, що не вагав ся видати гроші на сю ювілейну пам'ятку, а авторам її дяка, що не влякали ся довгих літ праці (підняли ся її вони 1897 року). Довго будоб переповідати зміст обох томів, досить сказати, що в першім томі 16 розділів, а в 2-м 28, котрі в усіх сторін змальовують перед нами історію столиці Слобідської України від часів її легендарного осадчого Харка аж до наших днів: статистика населення, його побут, звичаї і обичаї, торговля, міська господарка, шкільництво і взагалі просвіта, наука й література — ось головніші теми багатей змістом книги.

Починаю з I-го тому. Харків повстав на місці якоїсь давньої осадн, сліди котрої йдуть ще в дотатарський період нашої історії. Початок теперішнього міста припадає на 1654, зглядно 1655 р. коли збудоване міські укріплення. Осадчим його був, розуміеть ся, не легендарний Харко, а як можна з певністю сказати — Іван Каркач. Про все се інформують нас шай. автори в перших розділах першого тому. Тут назво історію основання міста, топографію його й статистичні дані (на основі доку-

ментів) про склад населення — національний (Українці й Москалі) й соціальний. Цікавий в I-м тоні також нарис харківської торгівлі й промисловости (розд. 9-й, ст. 225—253), нарис досить докладний як на закресні рямці (опертий він на розвідці проф. Д. Вагаїтя „Краткій историч. очеркъ торговли въ Харьковской краѣ, X. 1838). Найбільш фактичних відомостей мали автори (чи автор) для другої половини XVIII в., тому й економічний побут в сїм періоді представлений повнійше й докладнійше. В масі своїй промисловці й ремісники — Українці. Поволі осядає в Харкові великоруське купецтво. Не минув автор без уваги роль обох національностей в торгівлі і хоч глибоше не висвітлив справи, то все-ж дав нам змогу орієнтувати ся в ній. Намічена й протилежність між інтересами харківської (української) торгівлі і торгівлі специфічно російської. За короткість і свого роду недокладність в означенню сих саме моментів годі винуватити автора, бо повну й виразну картину могла би дати лише спеціальна розвідка присвячена укр. торгівлі і становичу її до північної конкурентки, що мала за собою опіку держави. В кінці тому маємо цікаві додатки до сього розділу: список харківських крамниць 1766 р., список шинків 1799 р., а також два реєстри харківських купців — з року 1787 і 1799. О скільки можна виводити з назвиск про національність, то бодай половина з них Українці, або місцеві люде — не Великороси (Цигане, Греки то що). В розділі 11-м звертають увагу численні ілюстрації різних церковних старинностей. В 12-й розділі („Школи й освіта“) після коротенького вступу про XVII в. маємо докладні нарис історії відомого харківського колегіума (ст. 391—403), що повстав в перенесеній в Білгорода архиерейської школи (в XIX в. колегіум переіменено на духовну семінарію) і новозаведених в кінці XVIII в. „казених училищ“ (ст. 403—430). Варто тут відмітити увагу автора на початку нарису, що умове життя творило укр. населення і старий „Харків виступає перед нами з звичайними рисами українського духового життя“ (ст. 399). Для докладнійшої картини культурного життя старого Харкова не треба обминати тих сторінок попереднього нарису, де оповідаєть ся про братства, що утримували шпиталі й школи (пор. ст. 383). Нарис 13-й („Наука“) цілий присвячений Сковороді (ст. 433—456), навіть в дальшій нарисі („Література“) маємо пару сторінок присвячених українському Сократови — а саме поданий короткий огляд його літературних творів. Поса-тим є вгадка про Орновського, українські вірші Климовського, два варіанти портретів котрого подані в кінці тому, в додатку (див. ст. 564), та огляд літературної діяльности професорів і учеників колегіума (розумієть ся все се віршові твори „високим штилем“ писані). 15-й розділ говорить про „Штуку“ харківську. Побіжно вгадавши за „жарты“ старого Харкова XVII в. переходить автор до харківського театру кінця XVIII в.

з його російськими песами. В кінцевім нарисі („Побут і звичаї харківського громадянства“) звертають нашу увагу особливо сторінки, присвячені домашній побутовій обстанові старшини (див. ст. 491—505). Описується досить докладно домашня обстановка трьох полковників — Федора Донця, та Ф. і Л. Шидловських (перша чверть XVIII в.): світлиці, мебелі в них, ікони, начиння, убрання, білізна, килими, зброя, екіпажі, і таке инше. Для нас, що так мало знаємо про буденне життя і обстанову нашої старшини, все се дуже цікаве. Поза сям в розділі можуть бути цікаві для нас ще короткі замітки присвячені побутови нижших і середних верств міської людности.

В другім томі знаходимо сливе ті самі розділи, тільки з огляду на зріст міста в новіших часах і значне розширення й ускладнення його життя сі розділи довели ся розбити кожен на кілька. Так нпр. торгівля постійна, торгівля ярмаркова і промисловість та ремесла становлять уже не один розділ, а три; так само й що до просвіти й шкільництва — в особнім розділі говорять автори про університет (розд. 13), в особнім про ветеринарний інститут (розд. 14), особно подана статистика шкіл, особно говорить ся про середню освіту для дівчат, про народню освіту, про позашкільну освіту. Знаходимо очевидячки й нові розділи, як от „історія харківської журналістики“ (розд. 21), котра повстала на початку XIX в., або „красне письменство та її представники“ (розд. 22). Крім розділу „Наука“, який був і в першім томі, маємо безпосередно по ній розділ про „Наукові товариства, робітні, музеї, колекції“ (розд. 16). В кінці маємо ще „Голоси сучасників про Харків“ (розд. 28).

Всі розділи подають нам багато нового, що йно зібраного й згрупованого матеріялу, не раз навіть в надто вже сировім виді, але читач може хіба дякувати: так багато цікавого в сих розділах. З великим заінтересованнєм читається жива повість, як розростає ся й як забудовує ся Харків, як збільшувало ся його населення. Цікаві річі почуємо про „благоустройство“ міста, про те, як в інтересі сього благоустройства руйновано бідних обивателів, змушуючи їх або „обовязково“ будувати новий дім, або продавати за безцін свою халупу та виселяти ся за місто. Не раз послугують ся автори спогадами, навіть не друкованими (напр. проф. Гордієнка). Се оживлює оповідання, трапляють ся навіть цікаві побутові малюнки — анекдотичні, як подивити ся з сучасного погляду, але на жаль були се „не анекдоти, а факти“...

Зростає Харків незвичайно. За сто років людність збільшила ся сливе в двадцяттеро, себ то на 2000%! На початку XIX в. людности було коло 10 тис. обойого полу, а в 1904 р. вже коло 204 тисяч. По переписи 1897 р. серед мешканців було лише трохи більше $\frac{1}{3}$, що були родом харковяне або в харківського повіту. На 173 тис. населення в 1897 р.

(по переписи того року) уродженців укр. губерній (разом з харківською) було 110 тис., але більшість населення подана як „руска“, лише 45 тис. записано як „малороссы“. Про се „обрусінне“ подають автори ряд цікавих голосів з різного часу (див. ст. 130—132).

Цікаві й статистичні дані професійного складу харківської людности — окремо кожної національності (див. ст. 133, розд. 4-й „Склад і рух людности“). На жаль переповідати все, що в книзі є цікавого, годі, бо требаб було писати хіба цілий нарис, чого я не мав на думці, хоч яким би ні був цікавим такий нарис. Тому порадивши читачам, хто охочий, самим перекарткувати „Історію“, я скажу ще кілька слів про розділи, що мають для нас так мовити безпосередній інтерес.

Такий особливий інтерес мають розділи 21, 22 і 23. В першій подана історія харківської журналістики. Першою газетою харківською був „Гжєнедѣльникъ“, що виходив в 1812 р. що суботи в розмірі 1—1½ аркуша. Вийшло лише 12 чисел. Друковало ся його 600 прим. В 1817 р. почав видавати Вербицький „Харьковскія Извѣстія“ також раз на тиждень. Виходили вони 2 роки (1817 і 1818 р.) а потім, по перерві від 1820 року видавав їх уже університет — щось „здасть ся“, кажуть історики, років із чотири. В 1816 р. Маслович видавав півроку перший місячник у Харкові „Харьковскій Демокритъ“ (вийшло 6 кн.), в 1817 р. проф. Пільгер журнал сільсько-господарський „Украинскій Домоводъ“ (є 2 числа в публичній бібліотеці у Слб-зі). Найдовше виходив журнал „Украинскій Вѣстникъ“ (4 роки: 1816—1819). Потім настає довгий антракт ¹⁾ і аж у 1838 р. повстає офіціяльна газета „Харьковскія Губернскія Вѣдомости“, що до 1861-го року виходили раз на тиждень, не більше як у 300 примірниках; від 1861 р. — двічі, від 1868 р. — тричі, в 1874 р. — 6 разів на тиждень, а від 1875 року що дня. В 1877 р. повсталала перша приватна газета „Харьковъ“, що виходила 3 роки, в 1880 р. „Южный Край“.

З преси початку ХІХ в. для нас найбільшу цікавість мають „Харьковскій Демокритъ“, в котрім уперше почав Маслович містити українські вірші, й славнозвісний „Украинскій Вѣстникъ“.

Добрим словом треба згадати й початкові „Харьковскія Губ. Вѣдомости“, що помістили масу дуже цінного матеріялу до історії краю. Цікаві рядки присвячені історії самої газети. Спершу в ній крім офіціальних відомостей подавали ся згадки про якісь надзвичайні події в губернії, ціни на різні предмети, курс на золото й срібло, статі про господарство, про природу краю, історичні відомости про губернію, некро-

¹⁾ Чомусь пропущений „Украинскій Журналь“ видаваний університетом (1824—25 рр.).

льогі видатних місцевих людей то що. Лише з першої половини 40-х років почали з'являти ся коротенькі, часом анекдотичного характеру, відомості з заграничного політичного життя й некрольоги монархів, але від 1847—8 р. є відомості зникли завдяки реакції. Спершу газету цензурував сам губерватор, потім совітник губ. управи; цікаво, що підписували вони газету власноручно, лише від ч. 22-го їх підписи почали друкувати.

Розділ 23-й цікавий для нас тим, що тут є згадки за діяльність Масловича¹⁾, Гулака-Артемовського, Квітку, Костомарова, Метлинського, Писаревського, Корсуна, Щоголіва, Кропивницького, про харківські альманахи (Українській Альманах²⁾ 1831 р., „Утренняя Звезда“ 1833 р., „Сніг“ 1841 р. і „Молодык“ 4-вип.). Коротенько описавши кождий із альманахів автор (видимо проф. Багалій) зауважує, що він має нові матеріали для характеристики тих умов, в яких доводило ся видавати „Молодык“, але з огляду на те, що праця й без того занадто розросла ся, він їх пропускаяє.

Закінчує автор згадкою за укр. альманах „Складку“ 1887 р. (споруджений В. Александровим).

В „історії театру“ є трохи про новіший укр. театр та згадки за укр. вистави Щепкіна й Соленика. В розд. 24-м „Штука“ може бути цікава коротенька біографія маляра С. Васильківського.

До сього тому доданий яко окремих додаток „Альбомъ старинныхъ плановъ г. Харькова, свѣжковъ его видовъ и портретовъ его дѣятелей“ (ст. (2)+XXX табл. 4°). Розумієть ся все се з XIX в. З харківських красивидів початку XIX в. для нас може бути особливо цікавим вид Основи (диви табл. IX), на табл. X маємо кілька її видів з кінця століття, на жаль дуже вже мініатюрні. Крім того є знімка пам'ятника на могилі Квітки. Є й кілька образків з життя Харкова, але здасть ся з ілюстрацій можна би було призабирати їх значно більше. Серед портретів є портрети архиверів, губернаторів, городських голів, кураторів шкільної округи, декого з фінансістів і промисловців, а також розумієть ся професорів і взагалі учених та літераторів, як сучасних (між иншим Багалія, Суницова, Бфименкової, худ. Васильківського та инш.), так і старих. З старших для нас можуть бути особливо цікаві портрети В. Масловича, С. Писаревського, досі цілком нам невідомі, незнаний у нас портрет Квітки, та ще хіба Срезневського, решта — знакомі полича.

Перший том не має такого додатку, малочисленні ілюстрації подані між текстом.

¹⁾ З укр. творів його знов і тут нічого не подано, як і в „Опиту“ історії харк. унів., хоч аразки російської творчості наводять ся.

До недостач „Історії“ треба почислити повний брак покажчика імен і річій, що в творі більш як 1500 сторін друку in 4° щось та значить.

Бол. Дорошенко.

Столітє кїевской первой гимназіи (1809—1811—1911 гг.) т. I—III. Київ, 1911, стор. XII+548, XXXVIII+542, VIII+646.

Перший том містить „именные списки и біографіи должностныхъ лицъ и воспитанниковъ гимназіи“. Стрічаємо тут деякі інтересні подробиці. Так учителем сеї гимназіи був Іван Пилипкевич, що вчив латинської мови межи 1822 а 1835 р. Він родив ся коло 1774 р. та вчив ся у заможських ліцеї, який скінчив у 1798 р. В 1803 р. виїхав до Росії разом з В. Кукольником, професором фізики та природничих наук у заможських ліцеї, що його покликано на катедру фізики в петербурзькїм педагогічнїм інституті. Заходами Кукольника, що оженив ся з сестрою Пилипкевича, призначено його в 1804 р. учителем латинської мови до чернігівської гимназіи. Коли в 1820 р. став Кукольник директором гимназіи висших наук кн. Безбородька, приділили Пилипкевича в 1821 р. до сеї гимназіи на молодшого професора латинської мови. По смерті Кукольника в 1821 р. він не хотїв далі позіставати в Ніжині, тому на власне його прошення перенесли його 15 марта 1822 р. на вчителя латинської мови до кїївської гимназіи, в якій служив до 1835 р. В часі служби став в 1826 р. колежським радником, а в 1833 р. одержав відзначення за бездоганну службу протягом 20 літ. В 1834 р. попечитель кїївського наукового округу висловив йому признання за пильне вповнювання обовязків. В Кїїві жив до кінця життя. Його син Микола був рівнож професором у зреформованім ліцеї кн. Безбородко в рр. 1841—1843, а пізнійше і. д. адюнкт-професора на кафедрі енциклопедії правознавства в університеті св. Володимира в рр. 1846—1856 (стор. 147). Отсей епізод, оден з численних випадків державної служби австрійських Українців у Росії, звичайно без ніякої ідейної ціли, а для грошей і почесній, злучених з національною зрадою, показує, як Українці емігранти з Австрії до Росії тягнули з собою і своїх знайомих та кривняків, що без сумніву було одною з причин русофільства серед частини українського народу в Австрії. Зачала ся еміграція з Угорщини, там найперше позавидували провідники угорської Руси доброго ситування і почесній тамошній виходцям до Росії. В другій половині XIX в. і з початком XX стол. потерпіла російська Україна навіть великі шкоди від такої еміграції до тамошніх шкіл, редакцій і урядів, бо сі емігранти вже свідомо йшли туди з думкою працювати для обрусіння свого народу.

Між пізнійшими учителями гимназіи стрічаємо імена Ол. Андрієвського, Волод. Антоновича, Петра Голубовського, Василя Домбровського,

Миколи Костомарова, Теодора Леонтовича, Андрія Линниченка, Ол. Рогозинського, Ол. Русова, Мик. Стороженка, Якова Шульгина, Юліана Яворського. З учеників гімназії треба зазначити ще імена Константина Арабажина, Миколи Закревського, Івана Лучицького та Володимира Резова. Обем, призначений для жителесий поодиноких діячів, не все відповідає великості їх заслуг, в більшій часті залежний від їх відношення до православ'я і самодержав'я. До першого й третього тому додана вязка споминів про гімназію. В другім і третім томі розглянена на основі друкованого й документального матеріалу історія заведення з усіх сторін. Починаєть ся вона історією київської головної народньої школи в рр. 1789—1809, переходить в історію київської гімназії в рр. 1809—1836 і продовжуєть ся як історія сеї гімназії з додатком першої від р. 1836. Доведена історія до 1880 р. *М. Возняк.*

Література.

В. М. Соколовъ — Непра рѣка въ русскомъ эпосѣ (Извѣстія отд. рус. языка 1912, III, с. 198—214).

В 110 кн. Записок була мною принотована стаття С. Рожнецкого, що виходячи з деяких билинних назв, між иншими з билинної назви Нѣпръ або Нѣпра, і зближаючи їх з скандинавськими назвами, будував далекосяглу теорію „громаднаго варяжскаго литературнаго впливія“ на билинну творчість і взагалі східнославянську поезію. Виводи автора звертали на себе увагу як прояв новійшого відродження норманізму і були тому принотовані. З тих же мотивів годить ся згадати отсею статтю, викликану виводами С. Рожнецкого. Д. Соколов вказує на те, що форма „Нѣпръ“ могла розвинути ся ґрунті східнославянської фонетики, без впливу скандинавської назви і висловляє здогад про те, що в тих билинах, де Дніпро носить назву „Непри ріки“, се може бути витолкуване пізнійшим впливом совзвучної ріки Непрядви, Непрядни, Непряди, прославленої повістями про Мамаєве побоїще, що стало ся на сій ріці. Можемо про сеї здогад бути ріжної гадки, але безсумнівно вірна основна гадка автора, що перше ніж хапати ся за „варяжскій якорь спасенія“, рекомендований Рожнецким, годить ся на місцевім східно-славянськім ґрунті, шукати пояснень тих явищ, на які натикаєть ся дослідник чи в билинній поезії, чи в літературній творчості взагалі, чи скажім ще ширше — в східнославянськім житю. Се належить пам'ятати не самим тільки історикам літератури. *М. Грушевський.*

А. Крымскій — Абанъ Лахыкый, манихействующій поэтъ (ок. 750—815 г.). Очеркъ изъ исторіи арабской по-

вѣствовательной литературы индо-персидскаго характера VIII—IX в. (Труды по востоковѣдѣнію, в. XXXVII, Москва 1913).

А. Д. Григорьевъ — Повѣсть объ Акирѣ Премудромъ. Исслѣдованіе и тексты (Чтенія въ ИОИИДР, 1912 і 1913, стор. 1+X+562+316).

— Повѣсть объ Акирѣ Премудромъ какъ художественное произведеніе (ВУИ, Варшава, 1913, кн. IV, стор. 60).

До багатой літератури про світову, знамениту повість про „Варлаама і Йоасафа“, відому на всіх мовах і багату моралізучими притчами, прибула нова цінна праця спеціаліста східних літератур проф. А. Кримського. Починає автор свою працю введенням в арабську перекладну літературу індо-перського характеру в блискучий халіфатський період. В історії світового розширення індійських і індо-перських повістевих збірників відіграли велику роль арабські переклади, доконані Персами в часи халіфів з своєї доісламської, пехлевійської мови. Звісне значіння перекладу „Калілі і Діми“ з середини VIII ст. ібн-аль-Мокаффі. Подібних перекладачів з пехлевійської мови на арабську було в часи халіфату багато. Перший сильний вплив пехлевійських і інших повістей до арабської літератури в перекладі на арабську мову треба віднести до часу другого аббасидського халіфа Мансура (754—775). Правдоподібно тоді переложено одну з історій Будди, багату знаменитими притчами, що в Європі стала відома як старохристиянський роман про „Варлаама і Йоасафа“. Складними та неоднаковими шляхами здобула згадана повість світову популярність і переміншла „поганина Будду“ в улюбленого християнського святого „царевича Йоасафа“, якого пам'ять обходять і православні і католики. Коли навіть повстала б яка перешкода віднести кінце переклад сеї повісти до панування Мансура, можна віднести її до часу найближчих двох халіфів Магдія (775—785) або його сина Гаруна ар-Рашида (786—809), бо оден з Гарунових поетів дав уже віршеву обробітку сеї повісти, „а віршеву обробітку повинна була випередити прозова“.

Так само та з таких самих причин маєть ся справа датування сього моменту, коли Перс Асбаг Сіджістанський дав по арабськи повну „Сіндібадову книгу про жіночі хитрощі“ або „Великий Сіндібад“, хоч його можна віднести навіть до панування Мансура. Поет халіфа Гаруна ар-Рашида та везирської родини Персів Бармеків Перс Абан Лахикий обробив „Великого Сіндібада“ віршами, так само „Калілі і Діму“, „Варлаама і Йоасафа“ (Балавгара і Будаасафа) та інші річи, що менше інтересні для європейських перерібок і перекладів. Не пізнійше халіфату Мютаваккіля (847—861), правдоподібно коло 850 р., вже раз переложена Мокаффою сасанідська „Книга царів“ діждала ся вільної обро-

бітки Мусоя Кісравія, що також скоротив „Великого Сіндібада“ на „Малого Сіндібада“, жерело звисних у цілім світі і знаменитих „Сімох мудрців“. До IX ст., як не до VIII, треба віднести переклад перської „Хезар ефсане“ (1000 повістей), що в X в. став для Багдадця Дзягшїарїя взірцем і в части жерелом для його арабської компіляції „1000 ночий“; звідси початок славних на цілий світ так званих „арабських казок 1001 ночі“. Вкінці коло X ст. повстала компіляція „Подорожі мореплавця Сіндібада“, що також увійшла в „1001 ніч“.

З повисшими славними збірниками звязані імена чотирох письменників VIII—IX і першої половини X столїтя. Одному з них Абанови Лахикєви присвячена спеціальна розвідка проф. Кримського, попереджена коротким реюме вісток про його попередника Асбага. Далі поданий критичний бібліографічний огляд літератури про Лахикєя, арабської і європейської. Сам виклад про Лахикєя розпадаєть ся на обговорення початків його поетичної карїери та становище в літературнім Бармекїдськїм крузі і на розглянення питання про релїгійний світогляд Лахикєя. Був мусулманином, отже не був манїхєем, а тільки манїхєйствував. Цїнна й інструктивна для початкуючих робїтників над повістю „Варлаама і Йоасафа“ доповняюча статя проф. Кримського, яка займаєть ся загальним історично-літературним оглядом, сюжетом повісти та питанням старшинства версій, обробленням питання і бібліографією, повістю про „Варлаама і Йоасафа“ на славянськїм ґрунті і самостійною історією поодиноких Варлаамових притч. При огляді справи розроблення питання підчеркнена праця дра Франка, яка „примыкая въ общемъ къ Куну“ подає „очень толковое и обстоятельное разсмотрѣіе исторіи вопроса о генеалогіи повѣсти“. Історія про Варлаама й Йоасафа належала в нашій старій літературі до так улюблєних книжок і позїстала такі живі слїди в друкованій літературі (кутєїнське виданнє з 1638 р.) і устній словесности, заховада ся в рїзних рукописях українського походження, а в перерїбках дістада ся до кількох інтересних наших давнїйших друків, що повинна звернути дальшу увагу українських літературних дослідників.

Розмірно менше була в нас поширена инша повість сїднього походження, а саме про Акіра Премудрого. Першїй раз звернули увагу на сю повість західньо-європейські учені вже в першїй четвєртинї XVIII в. Від того часу зїбрала ся богата література предмету, якої розглядом (стор. 1—42) починаєть ся велика обємом, освітленням і новими даними праця Грігорева. Від кінця 1897 р. він працював над сею темою, а вислїдом праці 562 сторїн дослідів і 316 сторїн доданих текстів. Уже в початках свого заїнтересованнєя повістю присвятив автор сьому питанню двї статї, одну п. з. „Происхождение славянскихъ текстовъ повѣ-

сти об'є Акир' Премудрохъ" в 1898 р., а другу в 1900 р. п. з. „Къ вопросу о происхождении и редакціяхъ повѣсти об'є Акир' Премудрохъ“. Другий розділ праці (стор. 43—148) виповнює дослідження походження тексту. Повстала вона ще в часи існування асирійської держави по запованню Елам' Уртаки, але перед підбоєм Єгипту Асаргаддоном (674 р. перед Хр.) в Асиро-Вавилонії. Її автором був асиро-вавилонський поганин-патріот з широкою освітою і притім пайправдоподібнїше мешканець Вавилонії. При складанню повісти й відомих тепер з друку її перерібок не приймали ніякої участі ні Жиди ні жидівська література. Повість про Ахикара була зложена в народній арамейській або офіційній асиро-вавилонській (також семітській) мові. З огляду на епізод про молитву Ахикара про сина відомі авторови давні версії повісти ділять ся на три групи. Дві групи мають-свій початок у сирійських текстах, а третя, загуглена досі тільки одною вірменською версією, також сирійського походження.

Дальших п'ять глав присвятив автор версіям: арамейській (стор. 149—165), сирійській (ст. 166—184), арабській (ст. 185—259), вірменській (ст. 260—314) і історії повісти в грецькій літературі (ст. 315—354). Арамейська версія повісти про Ахикара була відома при кінці V в. до Хр. вже на південно-західнім краю семітського світа, а саме елефантинським Жидам, а в Сирії і Палестині вона мусіла стати відомою ще ранше. Тексти сирійської версії повісти творять дві редакції: одна з них, звісна з багато текстів, несторіянського походження і повстала до XII стол., друга, повнїйша, звісна досі тільки з одного списка, найскорїйше яковитська і завдячує правдоподібно своє походженню Якову Едеському, що жив менше більше від 633 до 708 р. Сім текстів, доступних авторови, арабської версії розпадають ся на дві редакції. Арабська версія походить від сирійської, одначе має свої ріжницї: переставки, пропущення, додатки й инші зміни. Перекладу повісти на арабську мову доконано пайправдоподібнїше межі 878—905 роками. В першій половині V стол. переложено повість з сирійської мови на вірменську. Оригінал, з якого зроблено переклад, був в оповіданню майже в двоє, а в поученю більше ніж два рази ближшій до несторіянської сирійської редакції, ніж до арабської версії себто яковитської сирійської редакції. Редактор прототипу вірменської версії, — а сей прототип одержав при перекладі нові позички з св. Письма, — поступив собі самостійно з своїм оригіналом: в оповіданню ослабив елемент пригод і надав у дечім відмінні риси виступаючим особам, а в поученю збільшив число приказок майже в двоє. На грецькім ґрунті ввійшла повість про Ахикара в другу половину жатписи Езона. Переносючи цікавий сюжет східньої повісти на Грека, редактор скоротив оповідання повісти, щоби можна було вти-

снути біографію Езопа, яка вже існувала, зв'язав сюжет з пізнішою епохою, через що ввів анахронізм, зробив головним героєм Грека Езопа, а іншим героям надав грецькі або відомі вже Грекам імена, старався виславити Грецію і Греків коштом інших околиць і їх мешканців і т. д. Редактором первісного виду другої частини біографії Езопа був християнин, досить начитаний у пам'ятниках сучасної йому візантійської літератури, але слабо обізнаний з давньою східньою історією. Перерібка сюжету повісті про Ахикара для біографії Езопа відбулася в місцевості, яка знала окрім камінних і дерев'яних будівлі. В XIV ст. біографія уже була відома. Я подаю найважливіші висновки автора; їх кілька разів більше.

Найширший розділ праці присвячений славянській версії повісті (стор. 355—544). Славянська версія повісті відома тепер на Русі в трьох редакціях: давній і двох пізніших, а в Сербії в двох редакціях: давній і новій. Давня руська та давня сербська редакція се відміни тої самої первісної славянської редакції і походять з одного перекладу. Оригінал, від якого пішла славянська версія, був більше ніж у двох разів ближчий до оригіналу сирійської, ніж арабської версії. Ріжнив ся він від оригіналу другої частини грецької біографії Езопа. Прототип славянської версії ріжнив ся багато в оповіданню, поученню назвах осіб, країв і народів від прототипів інших версій. Сі ріжниці, яких частина правдоподібно була і в оригіналі славянської версії, кажуть уважати прототип славянської версії особною редакцією, відмінною від давніх редакцій східніх версій повісті, та вказують на се, що він підпав під вплив другої частини біографії Езопа. Перекладач-редактор славянської версії був читаним і досвідним чоловіком у літературних справах. Подібуючи в чужомовнім оригіналі славянської версії назви чужих Слав'янам дерев, звірят, ваги, мір і чужі обичаї, він замінював їх звичними Слав'янам деревами, звірятами, вагою, мірами й обичаями. Він свідомо скорочував пригоди Акіра та ровинув його поучення Аваданови, повніше та живіше змальював одні дієві особи, а менше інші, ввів в поучення натяки на дальшу долю дієвих осіб повісті та вмילו покориствовав ся відомими йому літературними пам'ятниками. Перекладач-редактор зробив славянську версію побожнішою з християнської точки погляду, але хоч освічений для свого часу перекладач-редактор був по християнськи настроєний, аскетом не був; був і противником театральних вистав і акторів. Далеким був він і від рільництва та знав про Арабів і їх пановання над Єгиптом. Ні руська ні сербська редакція не заховали прототипу славянської версії, при чім сербська рецензія передає прототип славянської версії ще слабше та коротше, ніж руська рецензія. Індивідуальні зміни руської і сербської редакції не значні і зайшли при переписуванні повісті, але списки одної і другої рецензії мають кожда

для себе спільне первісне жерело з одного боку, а з другого вказують, що на Русі та в Сербії були тексти ближші до прототипу славянської версії.

Руська рецензія славянської версії повісти про Акира Премудрого виявила великий вплив на літературні пам'ятники. Вплив її першої редакції почався не пізніше 30 рр. XIII стол., бо вискази Акира ввійшли в „Моленіє“ Данила вже в пору його повстання межі 1213 і 1236 роками. Вплив повісти слідний далі в староруській Пчолі і Пчолі Сахарова, в „Слові о злыхъ женахъ“ (правдоподібно через першу редакцію „Моленія“), в „Поученіи отъ святыхъ книгъ о чядѣхъ“ початку або середини XV в., в листі мстиславського єпископа Методія Филимоновича з 1667 р. до гетьмана Бруховецького, в новгородській літописи по списку XIV в. та можливо також у білоруській перекладі роману про Тристана й Ізольду. Відгомін імени Акира стрічається в Суздальській літописи по Лаврентіївському списку під 1230 роком, в книзі пророка Данила по руському Ковчинському паремейникови XIV в., в хронографії по списку Румянцівського музею, в зложенні на Русі ледви чи не в домонгольській іще період і апокрифічній чуді св. Миколая. Порівняння Акиром Анадана з кітлом з золотими каблучками стрічається у „Моленію“.

Слабший вплив на сербську літературу сербської рецензії славянської версії повісти про Акира Премудрого, яка до Сербії дістала ся з Болгарії, а туди з Русі. Вчасна знайомість з повістю у Сербії і на Русі, відгомін у повісти готового славянського перекладу св. Письма та користування перекладача повісти словарним матеріалом обох давніх перекладних шкіл св. Письма вказують на се, що на славянську мову переложено повість в XI або XII в. на Русі, і то скорше в XI в. ніж у XII. Можна сього догадувати ся з того, що в церковно-славянській мові повісти є церковно-славянські новотвори, яких початок припадає на XI в., і давні прикмети староруської мови, відомі в XI в., а зникли пізніше, а також і словарний матеріал, що був в уживанні на Русі в домонгольській період. Тому, що в давній редакції славянської версії згадується за „явір“, можна припустити, що перекладу dokonано в південній Русі і се просто з сирійського оригіналу, що був перерібною третьою, північною що до свого походження сирійської редакції, яка містила в собі християнські додатки та була значно ближшою до несторійської, ніж до яковитської редакції і дала також початок вірменській версії.

Апокрифічне чудо св. Миколая над Сипагрином і Акиром повстало на Русі, при повстанні перейшло з популярної уже тоді повісти про Акира Премудрого першої редакції імена Синагрипа й Акира, а по-

тім підпало під деякий вплив третьої редакції тої самої повісти. Повставши в домонгольський період, влучило ся воно в переложеним в грецької мови оповіданням про св. Василя Кесарійського. Рівнож „Поученіє отъ св. вѣнѣтъ о чядѣхъ“ се скорочений вибір поучного матеріалу з повісти про Акира. Задержало воно тільки меншу половину наставлень і висказів Акира. Повстало на Русь не пізвйше середини XV в.

Закінчує працю румунська версія повісти (стор. 545—562), що сильно скорочена походить від південно-славянського списка славянської редакції і була переложена на румунську мову в XVI або XVII віці.

Досліди над повістю коштували авторови не тільки дуже багато праці, але й великої бистроумности. До того автор старав ся будувати свої думки і твердження на математичній докладности. Одначе все таки неодну в гіпотез автора захитають або цілком вібують далі віднайдені тексти. Для будучих дослідників праця автора підставова; в дослідях і в доданих текстах, виданих вповні науково, навіть гіперкритично та з пересадною формальністю, внайдуть вони копальню думок і матеріалу для дальших своїх дослідів.

Артистичній стороні повісти присвятив той сам автор осібну працю в пвітнєвій книжці варшавських „Университетскихъ Извѣстій“ ва 1913 р. У вступі зазначена потреба такого розсліду, а в першій главі розглянув автор сюжет повісти, тенденцію, плян, акцію, дієві особи, середовище акції, поученнє Акира Анаданови та техніку повісти. Замітки про артистичну сторону повісти се зміст другої глави. Сюжет вибраний удатно, тенденція викликає співчутє, але в розробленнї сюжета, коли дивити ся з нинішньої точки погляду, є деякі недостачі, а саме в пляні, далі мала детальність і предусїм далеко не докладне означеннє часу, що надає повісти до деякої степені характер казкѣ. Більша докладність в означуваннї часу та простору, одначе також не повна. Але добрі сторони повісти мають перевагу над недстачами. Все таки сам автор підносить, що деякі прикмети повісти зближають її до житій святих.

М. Вовняк.

М. Сперанскій — Сербское житіє Θεодосіа Печерскаго (Чтенія въ ИОИИДР, 1913, кн. 1, Сяѣсь, стор. 55—71).

У збірнику статей з нагоди 30 літньої професорської діяльности Ключевського помістив автор замітку про сербське житє Теодосіа Печерського, що є молодшою відміною простого славянорусського прольога. Там указав проф. Сперанскій, що се житє не належить до найдавнйшої редакції славянорусського прольога, що воно залежнє від відомого твору Нестора та могло попасти в мівденнославянський прольог між кінцем XII і першою половиною XIV ст. Тепер виказує автор залежність сербського

житя від повного жита пера Нестора. Можна ствердити сю залежність уже à priori, бо окрім Нестора не полишив ніхто більше жита преподобного Теодосія, принаймше всі старанні пошукування Нікольського й Абрамовича не виказали чогось подібного, противно всі оповідання про Теодосія на руській ґрунті, як у Патерику, так і в інших збірниках, передусім прольогах давньої редакції, як і пізніших редакцій, ведуть свій початок безпосередно або посередно від твору Нестора. З другого боку звязь сербського жита з староруським великим житем пера Нестора доказує згідність подинских місць в однім і другім тексті. Доказавши, що можливість снільного жерела для староруського та сербського жита відпадає, автор переконуюче доказує залежність сербського жита від староруського, а не на відвороті. На се вказує уже поставлення побіч себе обох порівнюваних пам'ятників що до їх величини, тим більше, що місцями сербський текст стає зрозумілим тільки тоді, як маєть ся під рукою староруський текст. Значної більшости фактів, поданих у Несторовім писанню, нема в сербськім житю, а нема тут фактів, яких не стрічаєть ся у староруськім ориґіналі. Викидаючи механічно зайві епізоди по своєму пересвідченню, автор сербського жита старав ся у звязкїм видї передати скорочене та повіставив тільки загальну думку свого первовзору. Одначе се скороченне не все вдало ся авторови; зроджувала ся потреба вяснити, закінчити чи мотивувати неодно в скороченім оповіданню, привернути звязь межи думками, й тоді автор видїв ся приневоленим додавати таке, чого не було в Нестора, на підставі особистих здогадів. Частину змін треба приписати також неуважному відношенню до прототипу. Пропущені рівнож ліричні та дидактичні місця і місцеві подробиці. Продуктом особистої творчости редактора скорочення може бути й згадка в сербськім житю, що по першій невдатній утечі Теодосія прикувала його мати до жорен і веліла принести жито, щоби він молів, думаючи, що тим способом настрашить його, одначе Теодосій молів без переставку. До сербської літератури дістало ся жите через болгарську. Перерібки доконано по 1108 р. а до початку XIV в.

В додатку до сього цінного причинку до вивчення нашої старої літератури та її впливу на сербську надрукував проф. Сперанский текст згаданого жита по спискови Руянцівського Музею 319, подаючи варіанти списка бібліотеки Хлудова 189. Оба тексти початку XIV в. *М. Возняк.*

Ів. Стешенко — Енеїда Котляревського і Котельницького в порівнянні з иншими творами, Київ 1911, ст. 33 (відбитка в Записок укр. наук. тов. в Києві).

Свого часу д. Стешенко вичерпуючо довів, що Котляревський мав за вірець перших 4 частин своєї Перемицьованої Енеїди російську ма-

родію Осипова, котрий з свого боку наслідував німецьку перерібку Блюмавера, позичаючи з Вергілевого первотвору тільки там, де замало йому було Блюмаверового тексту¹⁾. Рівночасно вияснив д. Стешенко і питання залежності перерібки Осипова, а за нею отже й Котляревського, від Скарронової пародії: вони стоять осторонь від сеї пародії, основувшись виключно на Блюмаверовій. Тепер маємо другу роботу д. Стешенка присвячену відношенню решти української перелицьовки до иншої російської перелицьовки, до травестії Котельницького, котрий докінчив перерібку Осипова, яка як відомо урвала ся на 8-й пісні Вергілевого первотвору.

Спочатку спинаєть ся автор на звязку „Вывороченной Енеиды“ Котельницького з закордонними звірцями і показує, що Котельницький, йдучи ступінь за ступнем за латинським первозором, частенько користав зі Скаррона, з Блюмавера ж натомість позичав дуже мало. Докінчував Котельницький свою пародію вже самостійно, бо як Блюмавер, так і Скаррон не довели до кінця своїх перелицьовок: перший спинив ся на 9-й пісні, а другий урвав, не дійшовши до неї, на 190 віршу 8-ої пісні Вергіля.

Д. Стешенко виразно доводить, що Котляревський скривъ в останніх (5 і 6) частинах своєї поеми, себто там, де вже бракло йому Осипова, йшов за Котельницьким. Та проте Котляревський не йшов сліпо за російською травестією: поруч з нею лежав на його столі й латинський оригінал, звідки він доточував собі там, де за мало було йому тексту Котельницького, але есенціональна залежність від цього тексту безпечна. В виказанню залежності Перелицьованої Енеїди від російських травестій лежить вага нової праці д. Стешенка. Після його розсліду ясно, що ні французька²⁾, ні особливо німецька травестія безпосередню не заважили на перелицьовці Котляревського, що мав він перед собою лише російську перерібку іх та латинський оригінал³⁾. З російської взяв батько нашої літератури не лиш майже в цілій основі текст, але й її віршову форму. Але ся залежність його поеми від Котельницького лише формальна. Пога зверхньою неоригінальністю „Перелицьована Енеїда“ твір глибоко самостійний. Д. Сте-

¹⁾ Див. його „И. П. Котляревскій и Осиповъ въ ихъ взаимоотношеніи“. „Кіевск. Ст.“ 1898, кн. VII і VIII і в книзі „Поэзія И. П. Котляревскаго“.

²⁾ Тільки в однім місці помітив д. Стешенко натяк на безпосередню позичку Котляревського зі Скарроновою Енеїди, але на мій погляд се місце не можна вважати навіть за натяк на таку позичку (пор. ст. 7 розгляданої розвідки).

³⁾ Те саме що до перших 4 пісень не підлягало сумніву після першої розвідки д. Стешенка.

шенко вкінці своєї корисної розвідки влучно ілюструє сю внутрішню оригінальність поеми Котляревського і, що більше, показує навич, що „наш поет не тільки був несвідомо, але й хотів бути оригінальним“ (ст. 26; розбивка моя В. Д.).

Шкода лише, що д. Стешенко, показуючи, що Котляревський і безпосередньо черпав в Вергілія, не схотів завдати собі трохи більше труду і виказати в сі такі місця в розбираних частинах його Енеїди. Коли б він тут се зробив та ще коли б і перша його розвідка не мовчала про таке незалежне від російської травестії користання з латинського первотвору, а давала ясну й виразну відповідь, чи була загалом така безносердність та скільки й яка вона була, то можна би було сказати, що розвідки д. Стешенка остаточно й безповоротно розв'язали одно дуже важне питання в історії творчости Котляревського — питання о залежності між українською травестією й иншими подібними до неї чужинецькими пародіями і всіх разом до латинського оригіналу. Розвідки д. Стешенка відповідають на се питання майже в повнім його обсязі і лишило ся, як бачимо, дуже вже небагато, щоб ціле питання перестало нас непокоїти і могло би вже бути складено, так мовити, до архиву історії вашої літератури.

Бол. Дорошенко.

Ө. Ө. Аристовъ — А. В. Духновичъ (Русскій Архивъ, 1913, 2, стор. 277—292).

— А. И. Добрянскій-Сачуровъ (тамже, 3, стор. 377—411, 4—5, стор. 665—706).

Прочитаеш одну й другу статю і глядиш наново на титул журналу. Не вже їх помістив солідний „Русскій Архивъ“, а не „Календарь Общества им. Михаила Качковского“ або подібне препароване ad hoc видання? Що нового, яке нове освітлення або чи навіть який мінімальний звід досі звісного матеріалу принесли сі статі? При статі про Духновича подана на кінці навіть досить докладно література про нього, але хіба на те, щоби не було видно в статі слідів вчитання в сю літературу. Що за складність статі, яка починаєть ся тим, що Духнович уродив ся тоді а тоді, а кінчить ся такими значучими словами про значіння Духновича: „Вообще своими трудами А. В. Духновичъ указаль угро-руссамъ то направление, по которому должно совершаться ихъ національное развитие. Если Угорская Русь, — въ противоположность Галичинѣ и Буковинѣ, — никогда не знала украинофильства и всегда оставалась общерусское национально-культурное единство, то этимъ она въ значительной степени обязана плодотворной дѣятельности Александра Васильевича Духновича“ (стор. 283). Українофобський коник таку має силу, що нехай собі вимирає ціла Угорська Русь, засуджена

„плодотворною“ роботою Духновича, Добрянського й їм подібних, себто русофільством на повну мадяризацію, тільки нехай буде далекою від усякого українофільства. З такого становища оцінений й Адольф Добрянський. Думаю, що така серйозність статій увільнює мене від справлявання їх похибок, які не обмежені перехрещенням Витошинського на Витушинського або Гинилевича на Ганилевича. *М. Возняк.*

М о в а.

Wiktor Porzeziński — Die baltischslavische Sprachgemeinschaft (Rocznik slawistyczny, т. IV, 1911 ст. 1—26).

Язиковнавто XIX в. на підставі порівняння фонетики, флексії і лексика поодиноких мов дійшло до дуже інтересної науки про індо-європейське (індо-германське) спорідненне звисної групи мов. Ся наука одначе, в постійнім стремлію до точного означена степеня споріднення поодиноких індо-європейських мов, скоро витворила кілька груп, що мали містити в собі більше зближені і споріднені мови — як напр.: греко-італійська, германська (з німецькими, скандинавськими і англо-саксонськими говорами) і балто-славянська група. На підставі сего розумована доходила до гадки про існуванє в далекій минувшині групових прааян-ків, спільних для всіх племен народів, що ввійшли в склад певної язикової групи — і розумієть ся до гадки про одну „правову“ всіх народів і племен нинішніх аріїв (індо-європейців). Переходовими степенями від сеї правови до „правов“ поодиноких язикових груп, а в них до „пранаріч“ і „праговорів“ — зародків нинішніх живих мов — мали бути певні, замітні вже в правові, а тим наче в стадії розвою її „пранаріч“ і „праговорів“ — відміни, на яких пізніше розвинулись нинішні живі мови. Особливо благодатною хвилею для сього рода розумовань були 60 ті і 70 ті рр. минулого століття, коли то взагалі міркували всі про степеневість органічного розвою (а *minor ad maius*, від загального до індивідуального) у всіх проявах всевітного життя. На основі сих міркувань і витворилась гадка про праславянську одність всіх нинішніх Славян, а там — по готовому вірцю — про одність племен в середині поодиноких груп славянських — полудневої, східної, західної, із всіми противлежними теоріями — про пратотожність і правідміаність (напр. Чехів-Словаків, Словенців-Хорватів-Сербів, Українців-Великорусів-Білорусів, і т. д.). А все те тільки тому, що порівняне язиковнавто, як би там не було, оперує само в собі даними мов різних часів і у різних стадіях розвитку, що все не дав йому иншого виходу, як тільки часто удавати ся до помочи гіпотез, дотепних — але не все довготривалих. До таких гіпотез належала нині залишена теорія греко-італійської одности; до них належить вчасти і теорія про балто-славянську одність. До

ревізії теорії дав проф. носковського унів. В. Поржевіньському привід А. Meillet своїм трудом: *Les dialects indo-européens* 1908 р. Проф. Meillet, педантично строгий мовознавець, не любить теорій (як се ми мали нагоду згадати в Зап. Н. Т. 1910, т. 97, ст. 216), стараючись оперти всі свої виводи на реальних даних. Тож він, не розбиваючи виводів Brugmann-а (в *Kurze Vergleich. Gram.* ст. 18) про спільні прикмети балто-славянської групи, твердить тільки про паралелізм цих мов (литовсько-лотисько-пруської з одної, славянських з другої сторони), на основі якого могли виявитись деякі формальні тотожності, які однак ще не свідчать про період спільності розвитку. Проф. Поржевіньський стоїть при давнім твердженню про спільний балто-славянський період, в яким зайшли отсі зміни: індо-герм. \underline{a} в злуді в $\underset{\circ}{r}$, $\underset{\circ}{l}$, $\underset{\circ}{m}$, $\underset{\circ}{n}$, дав у балтійським $\underset{\circ}{i}$, $\underset{\circ}{il}$... а в славянським $\underset{\circ}{z}$, $\underset{\circ}{y}$ + $\underset{\circ}{r}$, $\underset{\circ}{l}$...; поява одного співзвуча замість двох, зложена деклінація прикметникових і займенникових чинів, іо = деклінація причасників, і в співзвучовій деклінації, лит. *tàs, tà* = слав. *тъ, та* в індо-герм. *so, sa* (пор. гуц. лемк. і старе *soj*), дат. лит. *manei* = слав. *мѣнѣ*, поява аблат. зам. ген. в 0 деклінації. Щоби яснійші стали ці балто-славянські взаємини перейдемо по Wiedemann-а словарю в *Handbuch der lithauischen Sprache* фонетику тих литовських слів, що чиннебудь вважуться із славянськими, пропускаючи лише похідні і корелятиви для груп — *ър, ьр, ъл, ьл*, що знаходяться вже у проф. Поржевіньського (ст. 6—9). В області самозвуків перед нами такі прояви: 1) Славянському *о* в литовським відповідає переважно *а*: *ãbažas* — *обо́з*; *abù, abi* — *оба, обі*; *ãbrozas* — *обра́з*, *akis* — *о́ко*, *ãsilas* — *осе́ль*, *dvãgas* — *дво́рь*... 2) Слав.-Герм. *а* відповідає лит. *о*: *ãmtsmonas, ãmtsrotas*; *ãsotis* = *уша́ть*; *boba-баба* (стара жінка), *bõstras* — *ба́стра*, *brõlis* — (*братъ*), *dõvyti* — (*мучи́ти, дави́ти*), *ẽdelmonas, grõmata* (*гра́ммата*)... 3) Слав. *л, ж* в лит. відповідають — *ап, ұ* (з носовим відтінком, як в чеськім) *у*; *еп, ай, ин, ё*: *lapka* (*ла́пка*), *ranka* (*ра́жка*), *ũsti* (*жхати*) — *mundries* і *muñdras* (*мунтер, мждрин*); *szveĩtas* (*сва́тхи*), *gaibas* (*ра́бхи*), *minksztas* (*ма́гъкъ*), *minti* (*ма́ти*) — *sẽkti* (*са́гати*), *mẽsà* (*мѣсо*). 4) Слав. *ѣ* відповідають — *ай, а, е, і*: *vainikas* (*ва́нъкъ*), *maina* (*мѣна*), *krãsé* (*крѣсло*). *grẽkas* (*грѣхъ*), *svẽtas* (*сва́тъ*), *lipti* (*лѣпиги*). 5) Слав. *и—і* відповідають *ай, еі, ё, у* (фонетично *і*): *laižyti* (*лиза́ти*), *skaityti* (*счита́ти*), *vẽidas* (*ви́дъ*), *mẽilė* (*ми́ло́сь, любов*), *mẽlas* (*ми́лки*), *lẽpa* (*ли́па*), *sẽtas* (*си́то*), *puvas* (*пи́во*). 6) Слав. *ы* відповідають *е, у, уі*: *nẽrti* (*ны́рати*), *plũsti* (*плы́сти*), *bũti* (*бы́ти, укр. бу́ти*), *udra* (*вы́дра*), *urvas* (*у́кр. ви́рва*), *puikũs* (*пы́швы́й*), *smuikas* (*скри́пка-смы́къ*). 7) Слав. *у* відповідають *ау, у*: *sausas* (*су́хы*), *plãuti* (*м-р. плюва́ти п. pluć*), *ausis* (*у́хо*), *rubas* (*б-р. ру́бле*), *smũtnas* (*smutny*). 8) Переголосованому в українським *о* (*yo, ye, yi*) від-

повідас *ui*: *kuīpas* (копѣ) — в інших разгах *ū*, *u*: *ugnis* (огонь), *usnis* (остяк). — В області глухих (півзвуків) замічаєм слідуєчі корелятиви: 9) Слав. *ъ* в складах *ѣр*, *ѣл* відповідає *u*, а слав. *ь* в складах *ѣр*, *ѣл* відповідає *i*, *e*. — (Приміри у Поржевіньського ст. 6—9); їх тільки принагідно можна збільшити покличами на: *блѣха* — *blusa*, *мѣгла* — *migla*, *стъкло* — *stiklas*; *травѣ*, укр. *травати* — *trivoti*, *тѣргъ* — *turgus* і др. 10) Слав. *-ла-*, *-ра-*, *-лѣ-*, *-рѣ-*, відповідають; *акму* (камі), *baltas* (блѣдний), *galvā* (глава), *palszas* (плавий), *saldūs* (сладкий), *valdyti* (владѣти), *velku* (влѣж), *vartai* (врата), *maldá* (пол. *modla*), *garsas* (голосъ)... В області співзвуків замічаємо слідуєчі рівноважники: 11) Слав.-Герм. *г*, *н*, *ж*, *х* відповідає правильне *g*: *gādytis* (годити ся), *gādýnė* (= час, хвиля, *godzina*, година), *gajūs* (той що гоїть), *gaidrinti* (*heiter machen*), *gelbeti* (*helfen*), *geguže* (зегвица), *geležis* (желѣзо), *gigna* (журн-), *gyvla* (жила), *gyvas* (живъ), *geras* (хорош-), *gudrūs* (хытѣр-) і *žasis* (гжсь). 12) Півмішному *ч*, *ш* відповідає в литовським старше *k*: *akis-aki* (око-очи), *mokėti* (мочи posse), *naktis* (ноштѣ), *skaityti* (считати), *skylė* (щель), *vakaras* (вечеръ); до сего *kvėtká* (цвѣт — *kwiat*), але *žvaigždė* (- *ž*-) = звѣзда, *gwiazda*. 13) На тій же степені розвитку слав. і литов. язика розійшли ся і в корелятивах *с—х*, *в*: *blusá* (блѣха), *sausas* (сух-), *paklusnūs* (послушн-), *rukus* (пухъ), *tykà* (тиш — *cisz*). 14) Впрочім литовська фонетика не знає *h*: *adynà* (укр. година), *udyti* (укр. гудити), *kadà* (когда), *nėkadà* (некогда), *tadà* (тогда). 15) Славянським свистячим *с*, *з* відповідають лит. *sz*, *ž*: *kuszkis* (кусокъ), *szis* (укр. сесь), *szlove* (слава), *szlužyti*, *szvēsti* (свѣтити)...; *žalias* (зелен-), *žemà* (зима), *žinóti* (знати), *žole* (зельє), *žveris* (звѣрь). 16) Лексикальна спільність литовського іє славянським близько в $\frac{1}{5}$ -ій частині литовської мови і 17) Фонетично-флексійна рівнолеглість; *dat. sg.* -ai, -ei, -ui, || -ѣ, -и, {^{оук}_{оу}; *loc. sg.* -oje, -eje, -uje, uje || -ѣ, -и, {^{оу}_ѣ; *instr. sg.* -a, -e, -u; *imi.* -umí || — ю (ѣвь), -ьмь, -ьмь; *dat. pl.* — m̄s || -мѣ *loc. pl.* o, a, é, u+sė || — ахъ,... -ѣхъ, -ѣхъ і *instr. pl.* — m̄is || —ми і т. д. через всю морфологію. — Отже на підставі всього того приходять ся говорити про певне сталє спорідненє славянської язикової групи з литовською. Початки сього спорідненя одні (як Meillet) можуть приписати звичайному паралелізмови, інші (як Поржевіньські, Фортунатов, Brugmann) віднесуть їх у передпраславянську добу, а саме у балто-славянську, що вийшла в індо-європейського праязика. Йдучи за даними порівняної фонетики і морфології, ми дійсно находимо більше звязий славянського з литовським у передславянській добі, ніж в ній самій; а чи назвати її добою балто-славянської спільности чи рівнолеглости, се поки що остає предметом академічного спору, якого рішати не беремось.

I. Свенціцький.

О. Брокъ — Очеркъ фізіологіи славянскої рѣчи (Энциклопедія славянскої філологіи. Выпускъ 5, 2), Спб. 1910, 3 л. + 262 ст. 8 кн.

Olaf Broch — Slavische Phonetik (Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher), Гайдельберг 1911, X + 347 ст. мал. 8-кн.

Німецький переклад суцно не різнить ся нічим від великоруського оригіналу, хіба деякими незначними переминами в бібліографії матеріалу (анад. 255—7, нім. VIII—X) та додатком в акад. виданю особливо ще п'яти проб транскрипції (257—259) і оповіданем автора про його знайомість в поодиноким славянським наріччям — чи то літературним, чи то народним. На основі отже своїх власних помічень над народним говором (великоруським, угоруським с. Ублі, галицьким п. Зілінського, польським, чеським, словіньським і сербо-хорватським) та літератури предмету автор описав фізіологію славянської мови у 261§§ п'яти глав. Предметний зміст їх такий: 1) Уваги над загальною фізіологією звуків, 2) Співзвучні уклади славянської мови (губні, язикові, гортанні), 3) Склад співзвуків в поодиноким мовах, 4) Самозвуки славянських мов і 5) Злука звуків (приступ — відступ — взрив, паляталізація, лябіялізація, лябіо-веляривація, асіміляція в артикуляціях горла; склади, якість складів — Qualität, довгота — Quantität; наголос, інтонація складу — слова — речення). Розуміть ся, що автор — опираючись на загальнофонетичних роботах Pedersen-a і Sievers-a — не дає поки що порівняної фізіології, тільки віставляє по групах дані поодиноким славянських мов. Розпоряджуючи нині рядом „нормальних-типових“ виговорів літературних славянських мов, фізіологія може дати хіба матеріал, свого рода схему для будучих дослідів на сій поли досвідної і описової славянської діалектології. Праця та одначе лучить ся органічно в потребу дуже докладних дослідів над анатомією органів мови всіх славянських нарічч, піднарічч, говорів і їх переходів, бо тільки на їх основі можна би створити собі яке таке поняття про природну артикуляційну базу даної говірної групи. Розуміть ся, що анатомічні досліді — в роді нинішних антропологічних (антропометричних і палеонтологічних) — будуть відбуватись незалежно від фізіологічних, аби в часи після усталення певної залежности звука від найденної артикуляційної бази даної мови можна було поглибити нинішню описову фізіологічну реєстрацію до значіння порівняної фізіології мови. Сею звязю фізіології мови в анатомію органів мови й означені границі і напрям її розвою, як природничої досвідно-описової науки, помічниця у граматичних студіях. Сеї дісципліни не було до тепер в українській граматиці. Вперве сотворив її Брок як своїми студіями над угоруським говором (пор. Показчик), так і в даній праці. В ній долучив він до своїх попередніх матеріалів і свої помічення над новою п.

Зілинського і його уваги. Хоч матеріял не дуже повний, але як перша преба одноцільного огляду фізіології української мови у злучі з прочими славянськими мовами се дуже важне явище в дальших дослідах. Українському матеріялові співвуків і самовуків присвячені §§ 61—64 і 129—139; крім того говорить ся про нього в §§ про довготу складів, експіраторний рух в підударних складах, взглядний тягар складу та інтонацію складу і слова.

I. Сесніцький.

М. Р. Фасмеръ — Греко-Славянскіе Этюдъ. III. Греческіе заинствования въ русскомъ языкѣ, Спб., 1909, XII+236 ст. 8-ки.

Даючи так півно справоздав про сю роботу, нам годі повторяти те, що так влучно зазначив акад. Істрін у своїй рецензії (ЖМНПр. 1910 февраль ст. 372 сл.), постараємось тільки звернути увагу на позитивну сторону сеї праці і її девчим доповнити. Са тема була вже предметом дуже вдатних праць в тій області і Буславава 1848 р., і Соболевського 1883 (РФВ.) і Н. Лавровского (РФВ. 1904) і Істріна в його працях про Палю і Хронограф. Займають ся сею темою і порівнявчі грамматики європейських мов і старославянської мови (Лескін, Вондрак, Ягіч у виданнях текстів), а в останні часи стали вже добиратись до самого первого джерела значної часті всіх тих „заповичень“, а саме до граматично-синтактичних особливостей у перших перекладах Євангелій з грецького, як се видимо в статі О. Grünenthal — Die Übersetzungstechnik der alt-kirchenslavischen Evangelienübersetzung (Arch. für slav. Philol. 1903, III). Супроти того ми можемо вимагати від всякого, хто після сих робіт, або поруч з ними дає яку свою про се питання, аби їх увзглядняв і приносив у загальне рішенє сього дуже важного культурно-язикового питання новий і важний матеріял. От чому приходить ся вважати сю працю невдатною і малопотрібною. Особливо коли вважити, що порівняний (рівнобіжний) огляд грецької фонетики в її історичнім розвитку з славянською — чи то в границях певної доби часово означеної чим небудь, чи на підставі самих фактів фонетично-язикових — являєть ся неминучою умовою і кінцевою метою всіх, що наміряють означити степенъ впливу одної мови на другу. Тому такому спеціалістови у грецькій мові, як автор „Греко-слав. етюдів“ вже тільки при знаню одних основ історичної граматики старо-слав. і старо-руської мови і їх пам'ятників, нехайби тільки до XIII в. — а їх дійсно не дуже багато, можна було б дати звірцеву і фундаментальну працю про всякі впливи і заповиченя з грецького у славянським. Наколиж автор не вчинив сього, то наша задача — на основі зібраного ним матеріялу дати хоч спробу загальної характеристики сих взаємин.

Розглядаючи отже його матеріал, ми вважувемо: 1) В нього війшло чимало слів, які властиво не єсть і не були ніколи ніякими запозиченнями в грецького, тільки спорадичними слідами непереведених слів та фраз, напр. алекторъ, власфимисати, калось, номось, олокаутома, тектонъ, тетрархъ, хризма, заступлених в інших місцях славянськими — пѣтель, хулити, лѣсныи, законъ, цѣлоналепие, дрѣводѣля, четверовластникъ, мазь. 2) Технічна номенклатура богослужбних книг, частин богослужбна, церковних риз, а навіть поодинокі грецькі фрази літургічні, уживані деколи обовязково в богослужбю (исполать деспота — *Εἰς πὸλ-λὰ ἔτη δέσποτα*, киріелейсон) не належать зовсім до запозичень. Вони складники обряду церковного, отже законні культурно-релігійні — але не національні — пережитки. Сюда належить і гінекей, ужитий в Кобзарю. 3) Назви місяців та імена власні переходили до Славян і на Русь не конче дорогою запозичення — коли вони були загально обовязуючі у римській імперії, а там і у візантійській. Бо як для *πέντε* — *quinque* — *fünf* — п'ять маємо певну добу спільности мовної, так для *κόβλις* — *июль* — *юль* мали ми добу культурно-державної спільности. А що рахунок року, місяців і днів став через римсько-візант. державність і культуру інтернаціональним добром, тож зовсім природно, що славянські назви місяців мусіли відійти на другий план. 4) Для деяких слів приходиться звернути бачну увагу на можливість рівнобіжного (паралельного) розвитку на ґрунті індо-європейської спільности. Належатимуть сюди слова: вишня — *βυσσινία*; гдуня — гдуля — дуля — *κιδώνισον*; глипати — *γλέπειν*, *βλέπειν*, свекла — *σεύκλον*, черешня — *κεράσιον*, чебрець (чабрь) — *Θύμβρος*; драгъ — друк — *dragal* — *draguz* і *δρουγγος* та дурно — *δωρεακό*, що хіба звуково близькі собі, але не рідні та навіть не рівнобіжні. 5) Слова тайних мов, хоч вони вже і в певній честі у лінгвістів, зовсім не належать сюди. Культурну історію народа можна, правда, відтворити на основі взаємин із сусідами, але годі злов перелішувати факти ріжних язикових і культурно-історичних діб та умовин, та ставити на рівні (часово і річево) впливи церкви, держави, культури з впливами дрібних торговців, волокигів і інших случайних елементів. Ангел, євангеліє, грек, пасха і т. д. — загально-людські понятя, зате андрус, явро (яйце), митесь (ніс), лыкос (вовк) і інші — приступні розумію тільки одиницям певної верстви суспільности. І коли в звуковим (слуховим) вражієм слова „євангеліє“ лучить ся у многих дуже багатий зміст, то із слуховим вражієм слова „андрус“ в нас його нема і в нікого хіба його не буде.

Тільки виділивши отсі групи слів, ми приходимо до дійсних запозичень — книжних (літературних) і народних. Розділити їх одні від других і вказати хоч в приближеню їх історію — задача не легка, але

дуже важна. Сюди належать такі слова, як: бапя, боклаг (пор. букла — βούκλα), бумага, вапшти, кайстра — тайстра — *καιστρα*, *ταγίστρα*, каламарь — *καλαμάριον*, книш — *κνισάριον*, колиба — *καλύβα*, корабль — *κοράβιον*, корець — *κόρος*, кутья — *κουκκιά*, макьтра *μάκτρα*, теремъ — *τέρεμνον*...

Тим одначе не кінчить ся задача дослїду. Огляд всіх слів грецького походження в руських і славянських мовах ріжних діб дає нам дуже багатий і важний матеріал до історичної фонетики як грецької, так і славянських мов. Важніші прикмети фонетики грецьких слів у Славян автор подав в Извѣстіях XII², 201—15, а на Русь в сїй праці ст. 6—25. На нашу гадку належалоб ввернути бачнійшу увагу на передачу грецького η через ы, и (Ψалтырь, — ирь); появу іраціонального γ в Гьга, Севгирь — на що ввернув увагу Krumbacher (Sitzber. phil. phil. Cl. der Bayr. Akad. 1886, III) і дублети: Єлена — *Ἑλένη* — Helena поруч із надписом: Θης (= Нис) Sabrol, Rel. epigr. № 326; появу ь зам. грецького ι, яка свідчить про складове ще значіне знака ь; паралеліам бібліотека, арифметика, Варвара в грецьких *βιβλιοθήκη*, *ἀριθμ.* — *Βαρβάρα* і т. д. Все те можна вяснити тільки з помічю докладної історії всіх тих заповичень.

1. Свенціукій.

Видання й статї, ширше обговорені в сїм томі:

Наукова хронїка.

Труды четырнадцатого археологического съезда въ Черниговѣ 1909 г., Москва, 1910—1911.

Преісторія, археологія, історія штуки.

Э. фонъ Штернь — Нѣсколько античныхъ бронзъ изъ коллекціи Одесскаго музея, 1911.

Г. Коваленко — Про український стиль і українську хату, 1912.

И. Грабарь — Исторія русскаго искусства, I—II.

Исторія політична і зсультурна.

М. Приселковъ — Аeonъ въ начальній исторіи Кієво-печерскаго монастыря, 1912.

S. Lewicki — Prawo składu w Polsce, 1910.

L. Finkel — W sprawie udziału lenników w elekcyach jagiellońskich, 1913.

J. Schweizer — Antonio Possevino S. J. und die polnische Sukzessionsfrage im Jahre 1597, 1910.

H. Baudet — Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648, 1910.

Матеріалы по исторіи русской картографіи, вып. II, 1910.

- Н. Новомбергскій — Слово и дѣло государевы, 1911.
 Д. Багалъй и Д. Миллеръ — Исторія города Харькова за 250 лѣтъ его существованія, I—II, 1912.
 Столѣтіе кievской первой гимназіи, 1911.

Література.

- В. Соколовъ — Непра рѣка въ рускомъ эпосѣ, 1912.
 А. Крымскій — Абаяъ Лахыкый, манихействующій поэтъ (ок. 750—815 г.), 1913.
 А. Григорьевъ — Повѣсть объ Акирѣ Премудромъ, 1913.
 — Повѣсть объ Акирѣ Премудромъ какъ художественное произведение, 1913.
 М. Сперанскій — Сербское житіе Θεодосія Печерскаго, 1913.
 І. Стешенко — Енеїда Котляревського і Котельницького в порівнянні в інших творам, 1911.
 О. Аристовъ — А. В. Духовичъ, 1913.
 — А. Добрянскій-Сачуровъ, 1913.

М о в а.

- W. Porzeziński — Die baltischslavische Sprachgemeinschaft, 1911.
 О. Брокъ — Очеркъ фізіологіи славянской рѣчи, 1910.
 О. Brock — Slavische Phonetik, 1911.
 М. Фасмеръ — Греко-Славянскіе Этюды. III, 1909.

В справі ювілейних видань присвячених Шевченкови і його добі.

Виділ Наукового Товариства ім. Шевченка оповіщає, що при роздаванні підмог на наукові цілі в р. 1913 будуть мати першенство ті, що зголосять свої студії над Шевченком і його добою, для ухвалених Наук. Товариством на р. 1914 видань, присвячених Шевченкови і його часови.

З поручення екзекутора тестаменту Ол. Кониського Виділ Наукового Товариства оголошує конкурс на біографію Шевченка, яка б окрім історії життя поета містила б у собі також історію його творчости і характеристику її. Останній річинець надсилання 12 лютого с. с. 1914 р. Завіщана тестатором на премію сума тисяча рублів може бути розділена жюрі на кілька менших премій.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

у Львові, Ринок, ч. 10,

має на складі між иншими отсі книжки:

	Корон
Адріян. Аграрний процес у Добростанах	1.—
Антонович В. Польсько-українські відносини XVII ст.	0-40
„ Чари на Україні	0-45
Барвінський В. Досліди з поля статистики	0 20
Бодянський О. Українські казки, зі вступом і поясненнями	0 50
Боровиковський Л. Маруся, теж	0 26
Брайтенбах В. Біологія в XIX в.	0-26
Будяновський В. Хлопська посімість в Галичині	2.—
Верхратський Ів. — Начерк самодельної	3.—
Вовк Хв. Антропометричні досліди укр. населення Галичини, Буковини й Угорщини	1-50
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношик в народній поезії	1-00
„ Русини Пряшівської епархії і їх говори	1-40
„ Словаки чи Русини?	0-80
„ Пісенні новотвори в укр.-р. народ. словесности	1-40
„ Угроські духовні вірші	2 50
„ Зносини Українців із Сербами	0-80
„ Народна пожива на Бойківщині	0-40
„ Як писати заміненя ся при дієсловах	0-40
„ Бойківське Весіле в Мшанці	0-60
„ Весіле Керестурі	1.—
„ Віршована легенда про рицаря і смерть	0-40
„ Ходенський співання Левинських	0-60
„ Легенда про три жіночі вдачі	0-25
„ Руські оселі в Бачії	1.—
„ Дірники	2.—
Грушевський М. Історія України-Руси, т. I, II, III і IV вид. 2, по т. V—VII див. Збірник іст.-філ. секції.	7-50
„ Ілюстрована Історія України	5-20
„ Про давні часи на Україні (коротка історія України з ілюстр.)	0 60
„ Ілюстрації королівщин в руських землях XVI в., т. I—IV — див. Жерела.	
„ Виймки з жерел до історії України-Руси: ч. I, до пол. XI в.	2-00
„ Розвідки й матеріали до історії України-Руси, II—V	12-00
„ Останні романи Г. Сінкевича	0-40
„ Вступний виклад з історії давньої Руси	0-20
„ Хмельницький і Хмельниччина	0-20
„ Звенигород галицький	0-70
„ Похоронне поле в с. Чехах	0-60
„ Описи Ратенського староства	0-60
„ Хронологія подій Галицько-волинської літописи	1-00
„ Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?	0-50
„ Економічний стан селян в Львівській королівщині XVI в.	0-50
„ Звичайна схема „руської“ історії й справа раціонального укладу історії східного словянства	0-20
„ Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студиях східної Європи	0-30
„ Співні питання староруської етнографії	0-50
„ Справа українсько-руського університету у Львові	0-50
„ Справа українських кафедр і наукові потреби українства	0-45
„ Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України	3-00
„ Господарство польського магната на Задніпров'ю перед Хмельниччиною	0-40
„ Дмитро-Вишневецький Байда в поезії й історії	07 0
„ Про баяга мозаїчного В. Хмельницького (попул. оповід. з ілюстр.)	0-70
„ Культурно-національний рух на Україні в XVI—XVII вв. (з ілюстр.)	3-50
„ Нові конструкції початків словянського і українсько-руського жита	0-40
З. Інтер. Історія географічних відкрить у XV—XVI ст.	2-20
Джиджора Ів. Матеріали московського „Архива Министерства Юстиція“ до історії гетьманщини	0-40
„ Економічна політика російського правительства супроти України в 1710—30 рр.	2.—
Драгоманів М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0-20
„ Рай і поступ 2 вид.	1-00
„ Микола Ів. Костомарів	0-16

	Корон
Драгоманів М. — Літературно-суспільні партії в Галичині	1-80
„ Козаки	0-30
„ Листи до Ів. Франка і інших, т. I	3-40
„ Листи до Ів. Франка і інших, т. II	4-40
„ Шевченко, українофіли й соціалізм	2-00
Еган Е. Економічне положення руських селян на Угорщині	0-26
Енгельс Ф. Початки родини, приватної власності і держави	1-05
Етнографічний збірник т. I—IV, VII—X, XII, XXV і XXVIII по 3-00 кор., т. V, VI, XIII—XV, XVIII—XIX, XXIV, XXVI—XXVII по 4-00 кор., т. XVI і XXIII по 5 кор., т. XI, XXI—XXII по	6-00
Ефремов С. Національне питання в Норвегії	0-30
Жерела до історії України-Руси, т. I. — Люстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	4-00
„ т. II: Люстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	4-00
„ т. III; теж — в землях Холмській, Львівській і Бєззьській	5-00
„ т. IV: Галицькі акти з р. 1648—9	4-00
„ т. V: теж — з р. 1649—51	4-00
„ т. VII: — Люстрація королівщин з р. 1570	4-00
„ т. VIII: — Акти до історії Козаччини 1513—1630	4-00
Життя і Слово, вістник літератури історії і фольклору, рік 1 і 2 по 10, рік 3 по	5-00
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0-40
Заневич — Знесена панщина в Галичині	1-00
Записки Наукового Товариства імени Шевченка т. I—XXII, XXV—XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVII—XCVIII по 3-00, т. XXIII—IV, XXXI—II, XXXV—XXXVI по 5-00, комплети I—XX по 48-00, I—L по	120-00
Збірник філологічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I, нап. О. Кониський, 3—, на ліпшій папері 4-00, в оправі	5-00
„ т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 3-00, на ліпшій папері	4-00
„ т. III: Розвідки М. Драгоманова т. II. 3-00, на ліпшій папері	4-00
„ т. IV: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. II, нап. О. Кониський	4-00
„ т. V: Про говор галицьких Лемків, нап. I. Верхратський	5-00
„ т. VI: Посмертні праці М. Дикарева	4-00
„ т. VII: Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство, т. III	4-00
„ т. VIII—IX: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862	7-00
„ т. X: Розвідки М. Драгоманова про укр. народню словесність і письменство	4-00
„ т. XI—XII: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49	6-00
Збірник історично-філософської секції т. I—IV розійшлися (Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, вид. друге, див. М. Грушевський) т. V: Матеріали до історії духового життя Галицької Руси XVIII—XIX віку	4-00
„ т. VI і VII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. IV. 4-50, на ліпшій папері	5-50
„ т. VIII і IX: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. V	7-50
„ т. X і XI: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VI	7-50
„ т. XII—XIII: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VII	8-00
„ т. XIV: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. VIII, часть I	7-50
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II, III і IX по 3—, т. IV—VIII (кождий в двох окремих випусках) і IX—X по 2-00, т. XI—XIII по	5-00
„Зоря“, письмо літературно-наукове, р. II і V по 6-00, р. VI і IX по літерат.-наук. ілюстроване, річ. XIII, XV—XVIII по	12-00
Зубрицький М. Село Мшанець, Старосамб. пов.	3-00
„ Велика родина в Мшанці, Старосамб. пов.	0-10
„ Пачкарство бакуну в горах у Галичині в XIX ст.	0-60
„ Причинки до історії ревруччини в Галичині	0-20
„ Тісні роки. Причинки до історії Галичини 1846—1861 pp.	0-20
Історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історія Руси	2-40
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности й ин. статї	4-00
т. III і IV. Д. Іловайський — Книжний період України-Руси	6-80
т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, I. Шараневич — Гал. Русь	3-00
т. VI. Антонович Вол. і Іловайський Д. — Історія вел. кн. литовського	3-20
т. VII. Іван Липищенко: Суспільні верстви Галицької Руси XIV—XV в.	2-20
т. VIII. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI—XVIII вв.	2-00
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	12-80
XIII. М. Костомаров — Гетьманованє Виговського і Ю. Хмельницького	3-20
XIV—XVI. М. Костомаров — Руїнь	8-40
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович. Останні часи козаччини на Правобережї	6-60

	Корон
XIX. Розвідки про народні рухи на Україні-Руси в XVIII в	3:60
XX. Шульгин — Начерк Колівищини	3:00
XXI і XXII. Розвідки про селянство на Україні-Руси в XV—XVIII ст.	5:00
XXIII і XXIV. Розвідки про міста і міщанство	5:00
Інтрем Дж. Історія політичної економії	4:00
Кавціні Кароль, Народність і її початки	0:60
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії	1:20
Карев М. Філософія історії	0:25
„ Філософія культурної й соціальної історії	2:80
Колесса Ф. Ритмика українських народних пісень	4:00
Конрад м. Національна економія	2:30
Костомарів М. — Руська історія в життєписах ч. II і III по	1:00
„ Письмо до ред. Колокола	2:00
Кревецький Ів. — Оборонна організація руських селян на галицько-угорським пограничу в 1848—49 рр.	0:60
„ Помічні дні. Причини до історії панщини в Галичині в XIX ст.	0:15
„ До історії організованя національних гвардій в 1848 р.	0:20
„ Цуцилівська тривога в 1848 р.	1:—
„ Фальшоване метрик для польських повстанців в 1830—31 рр.	0:10
„ Аграрні страйки і бойкоти у східній Галичині в 1848—49 р.	0:12
„ Галичина в другій половині XVIII ст.	0:80
„ Справа поділу Галичини в рр. 1846—1850	2:50
Кримський А. Мусульманство і його будучність	1:70
Брипякевич Ів. Львівська Русь в першій половині XVI в.	2:00
Др. Кузеля З. Причини до народ. вірувань в початком XIX ст	0:30
„ Про студії над дітьми	0:30
„ Угорський король Матвій Корвін в славянській усній словесности	1:50
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	7:00
„ Руська Правда	1:00
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 18:00, повні річники 1899—1907 по 16:00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих у попередніх книжках статей	12:00
Ж. Масперо. Старинна історія східних народів, т. I	2:80
Л. Маячанець. Про шлюб на Україні-Руси в XVI—XVII ст.	0:30
Матеріали до українсько-руської етнології т. I, III і VI	17:00
„ т. II, IV—V і VII (містять монографію проф. Шухевича про Гуцулів)	22:00
„ т. VIII і IX по З К, т. X і XII по Б К, т. XI	2:00
Миколаевич Я. — Опис каменецького повіту	2:00
Огоновський Ом. Др. Історія руської літератури, т. III. 8:00, т. IV.	2:00
„ Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	3:00
Олекснович В. Раси Європи	0:70
Онницький Г. — Руська бібліотека т. III	3:00
Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні	4:00
„ т. II і III. Апокріфи новозавітні по	5:00
„ т. IV і VI. Апокріфи і легенди з українських рукописів по	5:00
„ т. V. Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і поч. XVII в.	6:00
М. Павлик. М. П. Драгоманів, його ювілей, похорон, автобіографія і спис творів	4:00
Партицький О. — Старинна історія Галичини	6:00
„ Словянська держава перед двома тисячами літ	0:20
„ Скандинавщина в давній Руси	0:40
„ Слово о полку Ігоревім	1:60
„ Темні місця в Слові о полку Ігоревім	2:80
Правничя часопись, річник IV—V по 6:00, VI, VII—X по	2:—
Правничя бібліотека т. I вип. 1, т. II вип. 1 і 2	2:—
Правничя і економічна часопись, т. I—III по 3:00, т. IV—V і VI—VII по 4:00, т. VIII—IX	5:00
Рудницький С. — Українські козаци в 1625—1630 р.	1:00
„ Руські землі Польської Корони при кінці XV в.	0:80
„ Начерк географічної термінології	2:00
Свенційкий Ів. „Архангелови вшчання Марии“ і благовіщенська містерія	1:00
Сеньобб Ш., Австрія в XIX ст.	0:80
„ Міжнародні революційні партії	0:40
„ Церква й католицькі партії в XIX ст.	0:45
Ф. Сірко. Тарас Шевченко і його думки про громадське житя	0:60
Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літературної діяльности	1:00
Стороженко М. Історія західно-європейських літератур до кінця XVIII ст.	4:40
Стоцький С. — Буковинська Русь	2:40
Студинський К. Др. З кореспонденції Д. Зубрицького в р. 1840—1853	0:70
„ Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831—46	3:00

	Корона
Тен Г., Філософія штуки	1 05
” Нариси із старинного світа	0 60
Терлецький О. Москвофіли й народовці	0 30
Томашівський С. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.	2 00
” Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	3 00
” Київська Ковачина 1855 р.	0 10
” Маруся Богуславка в українській літературі	2 00
” Матеріали до іст. Гал. Русі — дивн. Жерела IV і V	
” З історії галиц. соймків	0 40
” Володимир Антонович	2 —
” Словацький висланник на Україні 1709 р.	2 —
” Причинки до іст. Мазепинщини	0 50
” Листи Петра В. до Л. М. Сінявського	1 —
” Угорщина і Польща на поч. XVIII в., ч. I.	5 —
” Причинки до пізнання терит. Угор. Русі	0 20
” Угорські Русини в уряд. статистиці	0 90
” Етнографічна карта Угор. Русі	6 —
Уайт Д. А., Розвій географічних поглядів	0 30
” Розвій астрономічних поглядів	0 46
” Розвій поглядів на лихву	0 30
” Розвій поглядів на вселенну	0 90
” Розмови з Л. Толстим	0 30
Українсько-руський Архів. Т. I: Др. Іл. Свенціцький, Опис рукописів Народного Дому	4 00
Т. II: Др. І. Франко, Громадські шишляїри в Галичині 1784—1840 р.	4 00
Т. III: М. Тершаковець, Матеріали до історії нац. відродження Гал. Русі в 1830—40 рр.	5 00
Т. IV: Матеріали до історії шкільництва у Галичині XVIII—XIX в.	3 00
Т. V: М. Вовняк, Фільологічні праці Ів. Могильницького	5 00
Українсько-руська бібліотека т. I, 6 00, II, 4 00, IV, 3 00, оправні о 1 20 дорожні.	
Уманець і Спідка — Словар російсько-український т. I—IV	12 00
Фер Л. Будда і Буддизм	0 80
Франко Ів. Іван Вишнівський	2 00
” Про панцину і її знесенє 1848 р.	0 60
” Хмельницина 1648—9 р. в сучасних віршах	2 00
” Слово о Лазаревъ воскресеніи	0 50
” Апокріфічне євангеліє Псевдо-Матвія	0 30
” Шевченко героєм польської революційної легенди	0 40
” Карпато-руське письменство XIII—XVIII в.	2 00
” Лукія Кобилиця	0 40
” Козак Плахта	0 40
” Король балагулів Антін Шашкевич і його українські вірші	0 35
” Матеріали до історії колішівщини	0 40
” Наливайко в міднім биці	0 35
” Пісня про правду і неправду	0 80
” Громадські шишляїри в Галичині 1784—1840.	1 00
” До біографії Івана Вагилевича	1 00
” Причинок до студій над Острожською Біблією	0 30
” Святий Климент у Корсуні	5 00
” Студії на поли Карпато-руського письменства	1 00
” Студії над народніми піснями. Ч. I	3 50
” Нарис історії українсько-руської літератури до р. 1890	3 60
Др. А. Форель, Гітвіна нервового і духового життя	2 40
” Про алькоголізм	0 30
Е. Фрас, Нарис геології	1 60
Е. Шірер, Політична історія Палестини	3 50
Др. В. Цурат, Увільненє злочинця дівчиною в Бродях 1727 р.	9 10
” До біографії і писань Івана в Вишні	0 35

Українська Книгарня в Харкові,

Рибна ч. 25.

Великий вибір книжок, карток, картин, народніх українських виробів.

Останні видання

Українсько-руської Видавничої Спілки (1909—1913):

Ж. Біхер: Повстання народного господарства	1	К 70	с
Фй. Бойер: Сила віри, роман	1	" 40	"
М. Вовчок: Посмертні оповідання (що не вийшли в попередні збірки)	2	" —	"
Т. Гайне: Фльорентійські ночі, пер. Ів. Франка, брош. 1 К., опр.	1	" 40	"
Ж. Гамсун: Пан, повість	1	" 40	"
Г. Деледа: Плющ (роман)	1	" 70	"
А. Доде: Оповідання	—	" 70	"
Р. Ерінг: Боротьба за право	1	" 40	"
М. Яцків: Блискавиці	1	" 40	"
Л. Журбенко: Філістер, повість, брош. 3 К 30 с., опр.	3	" 90	"
Ке де сент-Емур: Анна Русинка, королева Франції, пер. І. Франка	1	" —	"
Гр. Квітка: Маруся, повість, 2 вид.	—	" 60	"
Р. Кіплінг: Оповідання	1	" 70	"
О. Кобилянська: „В неділю рано зіле копала“, повість	2	" 24	"
„ Через кладку — повість	2	" 80	"
Гр. Коваленко: Гуморески (з ілюстраціями)	2	" 40	"
„ Вишнівська справа	—	" 42	"
„ Море	—	" 28	"
„ Вічний календар	—	" 28	"
С. Ковалів: Похресник і інші оповідання, брош. 2 К 20 с., опр.	2	" 60	"
„ Чародійна скрипка, брош. 1 К 20 с., опр.	1	" 60	"
„ Писанка, брош. 1 К 80 с., опр.	2	" —	"
„ В останній лавці, брош. 2 К., опр.	2	" 40	"
„ Щаслива бабуня, брош. 1 К 80 с.,	2	" 30	"
М. Коцюбинський: Дебют. Оповідання	2	" 25	"
„ Тіні забутих предків	1	" 80	"
М. Кос: Про полові справи, 3-те вид.	—	" 55	"
М. Левицький: Дурисвіти	—	" 53	"
М. Лозинський: Польська народова демократія	1	" 40	"
С. Лягерлеф: Королеви півночі, оповідання	2	" 20	"
Я. Невестюк: Кандидат. Комедія в трьох актах	—	" 60	"
А. Оляр: Від монархії до республіки (з історії французької революції)	—	" 40	"
А. Сінклер: Герой капітала, повість	—	" 70	"
Т. Суліма: Народні оповідання	—	" 80	"
О. Тесленко: Страчене жите, оповідання селянина	—	" 56	"
Тисяча одна ніч, частина I, вид. 2-ге	1	" 60	"
Тисяча одна ніч, частина II, вид. 2-ге	1	" 40	"
Ів. Франко: Украдене щасте, песа на 5 дій	—	" 56	"
„ Лис Микита, оправл.	1	" 30	"
„ Нарис українсько-руської літератури, брош. 3 К 60 с., опр.	4	" —	"
„ Молода Україна, брош. 1 К 60 с., опр.	2	" —	"
„ Учитель, комедія в 3 діях	—	" 60	"
„ Зівяле листе, вид. 2	1	" 40	"
„ Батьківщина. Оповідання	1	" 15	"
„ Давне й нове. Поезії, брош. 3 кор., опр.	3	" 40	"
„ Панські жарти, 4 вид.	—	" 90	"
„ Вавилонські гимни й молитви	—	" 60	"
„ Мойсей. Поема, 2-ге вид.	—	" 60	"
„ Панщина та її скасоване, 2-ге вид.	1	" —	"
Гр. Цеглинський: Кара совісти, нар. драма, 2 вид.	—	" 60	"
„ Шляхта ходячкова, комедія, 2 вид.	—	" 70	"
„ Соколик, комедія, 2 вид.	—	" 80	"
Сп. Чернасенко: Хвилини, збірка поезій	—	" 56	"
М. Чернявський: Богу невідомому. Оповідання	2	" —	"

Українська Книгарня в Катеринодарі

Катерининська ч. 34.

Великий вибір книжок, карток, картин, народніх українських виробів.

ПРИЙМАЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА 1913 РІК НА ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ,
що виходить далі книжками 12—15 аркушів великої вісімки з дав-
нійшою ж програмою, при близькій участі В. Винниченка, М. Грушев-
ського, М. Євшана, О. Єобиланської, Ор. Левицького, В. Леонтовича,
Лесі Українки, О. Олеса, Ю. Сірого, Л. Старицької-Черняхівської,
Л. Цегельського.

Видає **УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА.**

За львівську редакцію відповідає др. **Льонгін Цегельський.**

Адміністрація у Львові: ул. Супінського, ч. 21.

Київським виданням завідує **О. Олесь.**

Адміністрація в Києві (лише для Росії): Вел. Підвальна 14.

Передплата, платна у Львові, вносить:

В Австрії з пересилкою на пів року 12 кор., на цілий рік 18 кор.; на інші терміни передплата не приймаєть ся.

В інших державах (крім Росії) передплата вносить 22 кор. (23 франки, в Америці 450 долари, в Німеччині 2040 мар.), і може бути тільки річна.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближшій розсилці. Реклямувати книжку можна найпізніш по одержаню дальшої нової книжки. Інші реклямації полаго-
джують ся тільки по вирівнаню належитости за книжку (2 кор.)

На зміну адреси треба присилати 50 сотиків; при тім треба подавати все не лише нову, але й стару адресу. — Всякі грошеві претенсії журналу до передплатників платні і заскаржувані у Львові. Доки хто не повідомив адміністрації виразно окремим письмом, що перестав передплачувати журнал, доти відповідає за всі вислані йому книжки.

З огляду, що останніми часами ЛНВістник став розширювати ся серед менше заможних верств нашої суспільности, загальні збори Українсько-Руської Видавничої Спілки з дня 9/VI. 1910 ухвалили установити річну передплату

для незаможних учеників і студентів висших шкіл, несталих (провізоричних) учителів і учительок, підурядників, робітників і селян у висоті 14 корон.

Популярна ілюстрована бібліотека „ЛАН“.

Ю. Сірий: Житє рослин. М. Шаповал: Про ліс. Ю. Будяк: Дикі люди. Немло та Патраш, в перекладі Ю. Сірого. Р. Кіплінг: Казки, пер. Ю. Сірий. М. Грушевський: Про батька козацького Богдана Хмельницького. Ю. Сірий: Крим, опов. з подорожи. Р. Кіплінг: Нетри. Брати Моуглі, ч. I і II. Гауф: Казки, пер. О. Олеса. Ю. Будяк: Америка. М. Гехтер: Селянські заробітки. Г. Гайчук: Над Чорним морем. Арабські казки, пер. О. Олеса. Томпсон і Лонг: Рогань і інші опов. перек. Ю. Будяка. Ціна кожної книжки 25 коп. С. Рудницький: Коротка географія України. Ціна 75 коп.

НБ ПНУС

249192

Книгарня Літературно-Наукового Вістника

в Київі, Вел. Володимирська 28,

має на складі всі українські видання, висилає всякі книжки
на всяких мовах скоро і точно.

ЗАПИСКИ

УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА В КИЇВІ

ВИХОДЯТЬ ВІД 1908 РОКУ.

Редакційний комітет:

Мих. Грушевський, Вол. Перетц, Мик. Василенко.

Приймаєть ся передплата на серію третю (т. IX—XII): 5 р. з персилкою в Росії, за кордон — 6 р., для студентів, учеників, народніх учителів — 3 р.

Восьмою книжкою скінчила ся серія друга. Передплатників просять поновляти передплату по адресі: Бюро Українського Наукового Товариства, В. Подвальна, № 14.

Ціна першої і другої серій в продажі 6 рублів кожна.

З огляду, що надсиланне передплати з Галичини на Записки Українського Наукового Товариства в Київі, очевидно, робить трудности богатьом, Рада Товариства за порозуміннем з Книгарнею Наукового Товариства ім. Шевченка постановила: замість передплати для Галичини завести продажу поодиноких томів Записок в тій книгарні по зниженій ціні, а власне том буде продавати ся в ній по 3 кор. 20 сотиків

Продолжается подписка на новый ежемѣсячный журналъ
исторіи и исторіи литературы

ГОЛОСЪ МИНУВШАГО,

издаваемый при постоянномъ участіи въ редакціи А. К. ДЖИВЕЛЕГОВА,
С. П. МЕЛЬГУНОВА, П. Н. САКУЛИНА и В. И. СЕМЕВСКАГО.

Программа журнала :

I. Историческая беллетристика. II. Мемуары, записки, дневники и письма современниковъ. III. Научныя статьи по вопросамъ русской и всеобщей исторіи, исторіи литературы, философіи, искусства и археологіи. IV. Различныя матеріалы по исторіи, исторіи литературы и т. д. V. Біографіи русскихъ и иностранныхъ дѣятелей. VI. Критика и бібліографія. VII. Новости русской и иностранной науки. VIII. Обзоръ журналовъ русскихъ и иностранныхъ. IX. Хроника.

Журналъ будетъ иллюстрированъ картинами изъ прошлаго и портретами дѣятелей русскихъ и иностранныхъ и выходитъ ежемѣсячно книгами, размѣромъ въ 20 листовъ, начиная съ января 1913 года.

Условія подписки: на годъ 8 руб., на $\frac{1}{2}$ года 4 руб., на одинъ мѣсяць 1 руб., за-границу 10 руб. — Подписка принимается: въ Москвѣ: 1) въ конторѣ журнала (Тверская, д. ч. 48); 2) въ конторѣ типографіи Т-ва И. Д. Сытина (Пятницкая ул.); 3) въ отдѣлѣ подписныхъ изданій Т-ва И. Д. Сытина (Кузнецкій Мостъ, д. кв. Гагарина); 4) во всѣхъ розничныхъ магазинахъ Т-ва И. Д. Сытина; въ Петербургѣ и въ другихъ городахъ въ отдѣленіяхъ Т-ва И. Д. Сытина, а также въ книжномъ складѣ „Провинція“ Спб. (Стремянная, 6).

Адресъ редакціи : Москва, Знаменна, 15, нв. 15.

Редакторъ-издатель С. П. Мельгуновъ.

КНИГАРНЯ Наук. Тов. ім. Ше

у Львові Ринок ч. 10,

має на складі всі українські видання, висилає вс
на всяких мовах скоро і точно.

Приймаєть ся передплата на 1913

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕ

НАУКОВУ ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНУ ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛОГІЇ
що виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
(XXII РІК ВИДАННЯ).

Журнал сей крім розвідок, заміток і матеріалів по
ству — історії староруської, литовсько-польської й нов
історії літератури, етнографії, язика та иншим близьки
наук подає широко ведений перегляд наукової літератури
каєть ся просто або посередно вказаних вище дисциплін
публікацій і видань періодичних (коло 200 наукових
в перегляді), в виді критичних оцінок або рефератів.

Передплата для Австрії 12 корон на рік (поодив
по 3 корони) **приймає Канцелярія Наукового ТОВА**
Шевченка у Львові.

Передплата для Росії 6 р. — приймає Книгарня
турно-Наукового Вістника“ в Києві (Б. Владимірская

Тамже на складі всі **инші видання Наукового То**
імени Шевченка: Збірники секцій — історичної, філोल
природничо-математичної, Жерела (Fontes historiae ruthe
мятки (Monumenta linguae necnon litterarum ruthenicarum
сько-руський Архив, Українська Бібліотека, Історична
Матеріали до української етнології, Етнографічний Збіре
з поля суспільних наук, Часопись правнича й економічна,
Бібліотека, Матеріали до української бібліографії.

ІЛЮСТРОВАННИЙ КАТАЛОГ

видаць Видавничої Спілки, 1913, висилає на бажанє за
марки на 15 сот. (5 сот. на порто і 10 сот. на „Рідну і

Книгарня Наукового Товариства ім. Шевченка у

Жертвуйте на пам'ятник Шевченка у

Жертви слати на книжечку

Краєвого Союзу Кредитового у Львові, ч. 5555

НБ ПІУС

249192